

«НАША ШКОЛА»

№ 2, 2005

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 р., відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р. Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з педагогіки та психології на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор: **В. А. КАВАЛЕРОВ**,
канд. педагог. наук

Редакційна колегія:

А. Ю. Анісімов, заступник головного редактора, канд. педагог. наук; **Л. К. Задорожна**, відповідальний секретар; **Д. С. Богданов**, доцент; **А. М. Богуш**, д-р педагог. наук, професор, дійсний член АПН України; **Т. Г. Бучацька**; **В. В. Грінчук**; **Д. М. Демченко**, канд. педагог. наук, доцент; **Н. М. Дзюба**; **Ю. І. Завалевський**, директор Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України; **Є. Є. Карпова**, д-р педагог. наук, професор; **Б. Г. Кремінський**, зав. відділом роботи з обдарованою молоддю Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України; **З. Н. Курлянд**, д-р педагог. наук, професор; **С. Л. Курочкін**, канд. біол. наук, доцент; **В. А. Ликова**, канд. педагог. наук, доцент; **В. Г. Пішемуха**, канд. істор. наук, доцент; **Г. Б. Редько**, д-р педагог. наук, професор; **С. А. Світковська**; **В. І. Силантьєва**, д-р філол. наук, професор; **Л. О. Стеценко**; **В. Г. Страхів**, канд. біол. наук, доцент; **В. М. Терзі**, канд. педагог. наук, доцент; **О. Г. Топчієв**, д-р геогр. наук, професор; **В. А. Трунова**, канд. педагог. наук, доцент; **Л. І. Фурсенко**; **Р. І. Хмельюк**, д-р педагог. наук, професор; **О. С. Цокур**, д-р педагог. наук, професор.

Редактори-коректори: **Г. Я. Богомолова**,
І. Ф. Ацабріка

Засновники:

Управління освіти Одеської обласної державної адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65014, м. Одеса, пров. Нахімова, 8.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних видань ООІУВ. Тел. 729-45-12.

Затверджено на засіданні вченої ради ООІУВ.
Протокол № 4 від 29 грудня 2004 р.

Здано у вироб. 07.04.05. Підп. до друку 06.05.05. Формат 60×84 1/8. Папір друк. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 9,4. Тираж 1000 прим. Зам. № 302.

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт» м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua

Одеса • Одеський ОІУВ • 2005

З М І С Т

Професійна орієнтація

Директивні та нормативно-правові документи, що регулюють діяльність з професійної орієнтації населення на державному рівні	2
Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 р., № 48	2
Концепція державної системи професійної орієнтації населення	2
Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається	6
Концепція профільного навчання в старшій школі. (проект)	8
<i>Н. В. Заславская</i> . Лаборатория профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи как научно-методический центр профориентационной работы в Одессе и регионе	15
<i>Н. В. Заславская</i> . Основные задачи профориентационной работы в школе на современном этапе	18
<i>И. Н. Луцишина</i> . Что необходимо знать о современном мире профессий	21
<i>В. Н. Найда</i> . Что надо знать о ранней юности и профессиональном самоопределении	30
<i>И. И. Нечитайло, Т. Н. Чебыкина</i> . Как помочь учащимся правильно выбрать профессию	33
<i>А. А. Спицына</i> . Какие методы профдиагностики могут использоваться при оценке профпригодности старшеклассников	36
<i>Д. В. Швыдкий</i> . Зачем нужен профориентационный тренинг	43
<i>И. И. Нечитайло</i> . Профессиональная компетентность профконсультанта	45
<i>А. П. Зеленый</i> . Информационно-просветительское направление профориентации	50

Профільне навчання — вимога сучасності

<i>А. Ю. Анісімов</i> . Впровадження профільного навчання — шлях до здобуття учнями якісної освіти	62
<i>Ю. І. Завалевський</i> . Громадянське виховання і професійне самовизначення старшокласників	64
<i>Т. П. Репнова</i> . Изучение способностей ребенка в системе проффильного обучения	67
<i>Л. І. Ятвецька</i> . Особливості вивчення фізики в профільній школі	71
<i>Л. В. Гончаренко, Л. П. Кірдогло, О. В. Сергеева, Н. М. Малахова, Н. П. Шанірова</i> . Організація процесу навчання хімії в різнопрофільних класах	73
<i>Т. Л. Понтус</i> . Природничий профіль навчання: проблеми, структура	80
<i>В. П. Назаров, В. Г. Талаш</i> . Формирование профессионального интереса у старшеклассников	82

Науково-методична робота

<i>О. О. Байназарова</i> . Моніторинг діяльності методичних служб у регіоні як одна з умов підвищення якості загальної середньої освіти	84
---	----

Педагогіка і психологія

<i>О. А. Листопад</i> . Історія створення та розвитку першого в Україні спеціального навчально-виховного закладу для дітей з вадами слуху	88
<i>Л. І. Даниленко</i> . Інноваційний менеджер та управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах	90

Методика. Досвід

<i>Н. М. Боднар, К. А. Маслова, В. А. Трунова</i> . Формування в учнів 2-го класу навичок скоропису	94
---	----

© Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, 2005

**ДИРЕКТИВНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ,
ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ
НАСЕЛЕННЯ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ**

**Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1994 р.,
№ 48**

З метою визначення головних напрямів державної політики в системі професійної орієнтації, забезпечення єдиного науково-методичного підходу до її реалізації Кабінет Міністрів України

Постановляє:

1. Схвалити Концепцію державної системи професійної орієнтації населення (додається).

2. Міністерству праці, Міністерству освіти, Міністерству соціального захисту населення, Міністерству у справах молоді і спорту, Мі-

ністерству економіки, Міністерству фінансів, Міністерству юстиції разом із зацікавленими міністерствами та відомствами, Радою Міністрів Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями та за участю Академії педагогічних наук і Академії медичних наук до 1 березня 1994 року внести до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо етапів реалізації цієї Концепції, термінів підготовки законодавчих актів і нормативних документів із зазначенням виконавців.

**КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОРІЄНТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ**

Створення цілісної системи професійної орієнтації набуває особливого значення в умовах переходу до ринкової економіки, коли інтенсифікується процес вивільнення робочої сили і підвищуються вимоги до кваліфікації працівників. Саме потребою активно регулювати ринок праці та розвивати соціальну ініціативу населення визначаються основні положення Концепції. Роль професійної орієнтації у формуванні ефективної зайнятості населення зумовлюється й тим, що науково обґрунтований і усвідомлений вибір громадянами професії створює передумови для отримання максимальних результатів від трудової діяльності. Професійна орієнтація сприяє також раціональній структурній перебудові народного господарства з урахуванням реальної потреби в професіях (спеціальностях), є засобом попередження стресової поведінки людей, яким загрожує безробіття.

За даними наукових досліджень професійна орієнтація впливає на підвищення продуктивності праці (залежно від галузі на 10—30 відсотків), забезпечує скорочення плинності кадрів (на 20—25 відсотків), зменшення випадків аварійності та травматизму (на 35—45 відсотків), продовження періоду працездатності (на 8—10 відсотків), сприяє зниженню рівня відрахування учнів з професійних навчальних закладів у 3—4 рази.

Концепція розроблена на виконання Кодексу законів про працю в Україні, Законів України «Про зайнятість населення», «Про освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про охорону праці», «Про основи захищеності інвалідів в Україні», Основ законодавства України про охорону здоров'я, положення Конвенції та рекомендацій Міжнародної організації праці, деяких інших документів.

**1. Сутність, мета
та основні принципи професійної
орієнтації**

Професійна орієнтація — це комплексна науково обґрунтована система форм, методів та засобів впливу на особу з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування особистісних характеристик кожного індивідуума та потреб ринку праці. Вона спрямована на досягнення збалансованості між професійними інтересами і можливостями людини та потребами суспільства в конкретних видах професійної діяльності.

Професійна орієнтація є соціально-економічною категорією за походженням, сутністю й показниками оцінки ефективності. За методами вирішення професійна орієнтація — це соці-

ально-економічна, медико-фізіологічна та психолого-педагогічна проблема. Профорієнтаційна робота сприяє цілеспрямованому розвитку здібностей і талантів людини, зростанню її професіоналізму, працездатності, збереженню здоров'я і виступає одним з найважливіших елементів державної політики в сфері соціального захисту та забезпечення зайнятості населення.

Професійна орієнтація забезпечує ефективне використання трудового потенціалу особи, сприяє підвищенню її соціальної та професійної мобільності, відіграє значну роль у профілактиці вимушеного безробіття. Профорієнтаційні заходи стимулюють пошук людиною найефективніших засобів підвищення свого професійного рівня, розвиток соціально-економічної ініціативи, інтелектуальної та трудової незалежності.

Головною метою профорієнтаційної роботи є сприяння специфічними методами посиленню конкурентоспроможності працівника на ринку праці та досягнення ефективної зайнятості населення.

Професійна орієнтація включає такі елементи: професійна інформація, професійна консультація, професійний добір, професійний відбір та професійна адаптація.

Професійна інформація — система заходів щодо накопичення і розповсюдження відомостей про зміст і перспективи сучасних професій та вимоги, що висувуються до особи, яка бажає її набути, форми й умови оволодіння різними спеціальностями, можливості професійно-кваліфікаційного зростання, стан та потреби ринку праці, формування професійних інтересів, намірів та мотивацій особи.

Професійна консультація — науково організована система взаємодій психолога-профконсультанта та особи, що потребує допомоги у виборі або зміні професії чи виду діяльності, на основі вивчення індивідуально-психологічних характеристик, особливостей життєвої ситуації, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я особи та з урахуванням потреб ринку праці.

Професійний добір — система профдіагностичного обстеження особи, спрямована на визначення ступеня її придатності до окремих видів професійної діяльності згідно з нормативними вимогами.

Професійна адаптація — комплексна система заходів, покликана сприяти процесу пристосування особи до психологічних та організаційно-технічних особливостей професійної діяльності на виробництві, успішному професійному становленню працівника.

Основними науково-методичними засобами, що використовуються в професійній орієнтації, є професіографія (інформаційна, діагностична, коригуюча, формуюча) та професійна діагностика (комплекс психологічних, психофізіологічних та інших методів вивчення особи).

Головним об'єктом профорієнтаційної діяльності є зайняте та незайняте населення, в тому числі молодь, яка навчається, вивільнювані працівники та особи з обмеженою працездатністю.

Профорієнтаційна робота ґрунтується на таких принципах:

- комплексний характер профорієнтаційних послуг;

- узгодження інтересів особи та суспільства через ринок праці;

- діяльнісний підхід до визначення професійної придатності;

- рівні можливості отримання профорієнтаційних послуг громадянами України та громадянами іноземних держав, з якими Україна має відповідні угоди, незалежно від місця роботи чи навчання, віку, статі, національності, релігійних переконань;

- доступність професійної та іншої інформації стосовно можливостей вибору чи зміни професій, форм навчання і працевлаштування;

- добровільність і безкоштовність отримання профорієнтаційних послуг усіма групами населення на гарантованому державному рівні;

- конфіденційний та рекомендуєчий характер висновків профконсультацій та профвідбору, додержання працівниками профорієнтаційних служб норм професійної етики.

2. Сучасний стан профорієнтаційної роботи

Профорієнтаційна робота в найбільш повному обсязі здійснюється підрозділами державної служби зайнятості. Окремі її елементи застосовуються в дошкільних, загальноосвітніх, професійних навчальних закладах та військкоматах. На стадії суспільного усвідомлення перебуває організація професійної орієнтації осіб з обмеженою працездатністю.

У дошкільних закладах здійснюється попереднє вибіркоче інформування малят про світ професій в процесі ігрової діяльності.

Профорієнтаційна робота в загальноосвітніх навчальних закладах зводиться в основному до предметно-навчальної орієнтації. Її здійснюють вчителі-предметники та класні керівники, а координацію — завідувачі кабінетами профорієнтації. На жаль ця робота в більшості шкіл проводиться формально.

Диференціація навчання, розширення мережі шкіл і класів з поглибленим вивченням предметів, навчальних закладів нового типу (ліцеїв, гімназій, коледжів) та навчально-виховних комплексів (НВК) створюють умови для розвитку професійних інтересів і здібностей учнів. Однак при комплектуванні класів з поглибленим вивченням предметів, профільним навчанням недостатньо враховуються індивідуальні особливості учнів, їх відбір проводиться без належного психологічного обґрунтування.

Дуже повільно створюються в школах психологічні служби, а там, де вони існують, профорієнтаційній роботі приділяється недостатня увага.

У школах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах останнім часом спостерігається тенденція до згортання навчально-виробничої бази трудового, професійного навчання та професійної орієнтації, підприємства зменшують свою допомогу навчальним закладам у її створенні.

У системі професійної освіти здійснюється перехід від практики профагітації до конкурсного відбору учнів. У вищій школі поширюється практика тестування абітурієнтів. Однак усе це лише окремі елементи професійної орієнтації, тоді як цілісної системи на сьогодні не існує.

Зміст роботи щодо професійної орієнтації, яку повинні проводити соціальні служби для молоді, професійні та вищі навчальні заклади і відповідні підрозділи державної служби зайнятості, не відповідає сучасним вимогам і не регламентується відповідними документами.

Важливою умовою щодо залучення до праці осіб з обмеженою працездатністю є організація професійної орієнтації цих груп громадян у державній службі зайнятості, установах охорони здоров'я та соціального захисту населення. Однак внаслідок організаційної недосконалості існуючих структур і через відсутність необхідних джерел фінансування профорієнтаційну роботу із зазначеними групами населення не організовано на належному рівні.

Найбільш повно профорієнтаційна робота з незайнятим та зайнятим населенням регламентується державною програмою зайнятості і реалізується в діяльності відповідних структурних підрозділів державної служби зайнятості. У системі державної служби зайнятості створено мережу центрів професійної орієнтації населення та профконсультаційних пунктів (ПКП).

Центри професійної орієнтації і ПКП мають у своєму розпорядженні певні інформаційно-методичні та матеріально-технічні засоби, але їх кількість і діагностичні можливості недостатні і потребують методичної та процедурної уніфікації. Профорієнтаційні підрозділи не забезпечені необхідними виробничими приміщеннями, що ускладнює проведення профконсультаування та профдіагностичних обстежень у повному обсязі. Існують певні труднощі у доборі спеціалістів з відповідною базовою освітою і практичним досвідом роботи. Потребує зміцнення і розвитку поліграфічна база. Усе це істотно обмежує профорієнтаційну роботу з незайнятим населенням, вивільнюваними працівниками та військовослужбовцями, які звільнюються в запас у зв'язку із скороченням Збройних Сил та за станом здоров'я.

Результативність профорієнтаційної роботи знижується також через відсутність повної і своєчасної інформації про структурні та про-

фесійно-кваліфікаційні кадрові зміни в галузях народногосподарського комплексу. Більшість підприємств різних форм власності взагалі ігнорують профорієнтаційну роботу із зайнятим населенням. Намітилась тенденція до скорочення кількості підприємств, що мають служби соціального розвитку, обов'язком яких була б ця робота. Усе це негативно впливає на соціально-економічну ситуацію в Україні.

3. Основні напрями формування та розвитку системи професійної орієнтації

Основними напрямами формування та розвитку системи професійної орієнтації населення є:

— формування правових, соціально-економічних, інформаційно-методичних, матеріально-технічних і фінансових засад розвитку державної системи професійної орієнтації, організація науково-методичного та нормативного забезпечення її функціонування;

— вдосконалення структури управління системою профорієнтаційних підрозділів на загальнодержавному і регіональному рівнях;

— комплексний підхід до роботи в сфері професійної орієнтації, посилення її соціально-економічної спрямованості;

— створення мережі недержавних установ і об'єднань, що надають профорієнтаційні послуги;

— підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері професійної орієнтації;

— оновлення форм і методів профорієнтаційної роботи, визначення її нормативів і стандартів на рівні сучасних вимог;

— розробка пакету відповідних нормативно-правових документів, необхідних для реалізації Концепції та внесення змін до чинних законодавчих актів;

— організація міжнародного співробітництва в сфері професійної орієнтації з метою обміну досвідом роботи;

— створення, розширення та удосконалення існуючих профорієнтаційних підрозділів в системі освіти, соціальних службах для молоді, державній службі зайнятості, на виробництві та в установах соціального захисту населення;

— підвищення ефективності праці зайнятих професійною орієнтацією фахівців, запровадження дійових форм їх матеріального та морального заохочення.

4. Організаційна структура системи професійної орієнтації населення

Організаційна структура системи професійної орієнтації покликана забезпечувати свідомий вибір професій для всіх груп населення.

Основну роботу, спрямовану на сприяння професійному самовизначенню дітей дошкільного віку, підлітків і молоді, яка навчається, повинні виконувати соціально-психологічні служби системи освіти.

До штату шкіл, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, позашкільних, професійних і вищих навчальних закладів мають бути введені посади профконсультантів. Їх фінансування здійснюватиметься за рахунок місцевих бюджетів, коштів громадських і молодіжних фондів.

В апараті Міносвіти і науки, відділах (центрах) соціально-психологічної служби на місцях слід виділити працівників, відповідальних за профорієнтаційну роботу з молоддю, яка навчається.

Профорієнтаційна робота з допризовною молоддю повинна здійснюватися військовими комісаріатами, організаціями сприяння Збройним Силам та іншим військовим формуванням України.

Формуванню професійних навичок молоді, що має певний професійний досвід або освіту, сприятимуть соціальні служби для молоді системи Мінмолодьспорту та Фонду соціальної адаптації молоді.

Медичні аспекти професійної орієнтації підростаючого покоління, особливо підлітків з тим чи іншим видом патології, повинні вирішуватися лікарями районних, міських медичних закладів. У Міністерстві охорони здоров'я та його територіальних органах управління мають бути визначені працівники, відповідальні за цю ділянку роботи.

Професійна орієнтація працівників, вивільнених в результаті структурної перебудови економіки, і незайнятого населення має здійснюватися відповідними консультаційними пунктами (бюро) та територіальними центрами професійної орієнтації при організаційно-методичному керівництві Державного центру зайнятості.

Профорієнтаційна робота з військовослужбовцями, звільненими в запас у зв'язку зі скороченням Збройних Сил та за станом здоров'я, повинна проводитися підрозділами військових комісаріатів.

Професійну орієнтацію серед зайнятого населення на підприємствах різних форм власності рекомендується здійснювати службам соціального розвитку та кадровим службам цих підприємств.

Поряд з державною системою профорієнтації можуть створюватися бюро та агентства, в тому числі комерційні, які надаватимуть платні послуги громадянам і підприємствам.

Проведення профорієнтаційної роботи серед осіб з обмеженою працездатністю має бути покладено на Міністерство соціального захисту України та Міністерство охорони здоров'я України, в системі яких на всіх рівнях

управління мають бути визначені працівники, відповідальні за цю роботу.

У вищих і професійних навчальних закладах повинна бути створена мережа спеціалізованих підрозділів (збільшена кількість навчальних місць) для отримання професійної підготовки інвалідами з певними видами патології.

На загальнодержавному рівні координацію організаційних питань професійної орієнтації дорослого населення та молоді, яка навчається, мають здійснювати Міністерство праці та Міністерство освіти і науки України.

Координацію досліджень соціально-економічних проблем професійної орієнтації доцільно покласти на Науково-дослідний центр з проблем зайнятості населення та ринку праці Академії наук Мінпраці, психолого-педагогічних аспектів професійної орієнтації та науково-дослідні інститути Академії педагогічних наук, а її медичних аспектів — на Інститут медицини праці Академії наук і Український науково-дослідний інститут охорони дітей та підлітків Міністерства охорони здоров'я України.

5. Умови реалізації Концепції

Для реалізації Концепції необхідні належні правові, соціально-економічні, матеріально-технічні та фінансові умови.

Для створення правових умов потрібно:

— внести відповідні зміни і доповнення до Кодексу законів про працю в Україні, Законів України «Про зайнятість населення», «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про охорону праці», «Основ законодавства України про охорону здоров'я», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»;

— ратифікувати конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці з питань професійної орієнтації населення;

— розробити положення про порядок проведення профорієнтаційної роботи з населенням, про територіальний центр професійної орієнтації населення, про професійну орієнтацію осіб з обмеженою працездатністю, сформувати перелік професій і спеціальностей, що вимагають професійного відбору, розробити нормативи чисельності профконсультантів у центрах професійної орієнтації, школах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах тощо;

— внести зміни і доповнення до положень про соціально-психологічну службу системи освіти, про соціальну службу для молоді.

Для створення соціально-економічних умов необхідно:

— включити систему професійної орієнтації як невід'ємну складову частину до господарського механізму ринкової економіки;

— сформувати її відповідне кадрове забезпечення за рахунок розширення підготовки

психологів-профконсультантів, психофізіологів, соціологів тощо;

— запровадити в професійних та вищих навчальних закладах профвідбір для абітурієнтів, які обирають спеціальності, де ставляться підвищені вимоги до психологічних особливостей працівника, та профконсультації — для інших спеціальностей;

— сформувавши належне інформаційно-методичне та програмне забезпечення (банк інформаційно-довідкових матеріалів загального характеру про соціально-економічний стан та перспективи розвитку регіонів, систему професійного навчання, поточні та перспективні потреби ринку праці, а також інформаційно-довідкових матеріалів професіографічного характеру — довідників, каталогів, картотек, профкарт, професіограм, даних про перспективи розвитку професій; методичні рекомендації щодо технології проведення профорієнтаційної роботи з різними групами населення, а також індивідуальних профконсультацій та профвідбору; комплекс методик психологічного вивчен-

ня особистості, включаючи комп'ютерні версії профдіагностичного особистісного тестування).

Для матеріально-технічного забезпечення профорієнтаційної роботи потрібно:

— виділити відповідні виробничі приміщення згідно з діючими нормами для центрів профорієнтації та інших профорієнтаційних підрозділів;

— забезпечити їх електронно-обчислювальною, аудіо-, відео- та розмножувальною технікою, приладами та обладнанням, засобами зв'язку, транспортом, поліграфічною базою відповідно до напрямів діяльності.

Фінансове забезпечення реалізації Концепції передбачається за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, Фонду соціальної адаптації молоді, державного фонду сприяння зайнятості населення, фонду соціальної захищеності інвалідів (для реалізації заходів щодо профорієнтації осіб з обмеженою працездатністю), інших державних, молодіжних і громадських фондів, коштів підприємств та власних коштів громадян.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРОФЕСІЙНУ ОРІЄНТАЦІЮ МОЛОДІ, ЯКА НАВЧАЄТЬСЯ

(Затверджено Мінюстом України 03.07.95 р. № 198/734)

1. Загальні положення

1. Професійна орієнтація — це комплексна науково обґрунтована система форм, методів і засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості у свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні.

Основою професійного самовизначення особи є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для набуття конкретних професій та кон'юнктуру ринку праці.

2. Професійна орієнтація включає такі елементи: професійна інформація, професійна консультація, професійний добір, професійний відбір та професійна адаптація.

Професійна інформація забезпечує ознайомлення зі змістом і перспективами розвитку професій, формами та умовами оволодіння ними, станом та потребами ринку праці в кадрах, вимогами професій до особистості, можливостями професійно-кваліфікаційного становлення.

Професійна консультація ґрунтується на основі науково організованої системи взаємодії психолога-профконсультанта та особи, яка потребує допомоги у виборі або зміні професії чи виду діяльності на основі вивчення її індивідуально-психологічних характеристик, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я, особли-

востей життєвої ситуації та з урахуванням потреб ринку праці.

Професійний добір — система профдіагностичного обстеження особи, спрямована на визначення конкретної професії, найбільш придатної для оволодіння окремою особою.

Професійний відбір проводиться з метою визначення ступеня придатності особи до окремих видів професійної діяльності згідно з нормативними вимогами.

Професійна адаптація покликана сприяти входженню особи у трудову діяльність, практичній перевірці правильності професійного вибору, успішному професійному становленню працівника.

2. Завдання і функції професійної орієнтації молоді, яка навчається

3. Основними завданнями профорієнтації є:

— ознайомлення учнів з професіями та правилами вибору професії, рекомендованими Міністерством освіти і науки України;

— формування в молоді здатності до самопізнання і прояву власної активності як основи професійного самовизначення;

— формування вміння зіставляти свої здібності з вимогами, необхідними для набуття конкретної професії, складати на цій основі реальний план оволодіння професією;

— забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості.

4. Професійна орієнтація має забезпечувати реалізацію соціально-економічної, медико-фізіологічної та психолого-педагогічної функцій.

Соціально-економічна функція полягає у підготовці конкурентоспроможного працівника, здатного професійно самовдосконалюватися та вести активний пошук виду трудової діяльності або змінювати професію, місце роботи.

Медико-фізіологічна функція означає реалізацію вимог до здоров'я, корекцію професійних планів з урахуванням стану здоров'я, фізичних можливостей особистості.

Психолого-педагогічна функція полягає у виявленні і формуванні інтересів, нахилів, здібностей особистості, наданні допомоги щодо пошуку свого покликання, засвоєння системи знань, що забезпечують можливість обирати й здійснювати професійну діяльність, визначати шляхи і способи ефективного управління професійним самовизначенням.

3. Зміст і організація роботи закладів освіти з професійної орієнтації молоді, яка навчається

5. Професійна орієнтація здійснюється всіма закладами освіти на всіх ступенях навчання. Профорієнтаційна робота умовно поділяється на два періоди: допрофесійний і професійний.

6. Допрофесійний період включає початковий (пропедевтичний), пізнавально-пошуковий і базовий (визначальний) етапи.

7. Початковий (пропедевтичний) етап передбачає ознайомлення дітей в процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи з найбільш поширеними професіями, виховання позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості; формування початкових загально-трудових умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими особами в процесі діяльності.

Результат — сформоване у молодших школярів ставлення до себе, суспільства і професійної діяльності.

8. Пізнавально-пошуковий етап охоплює 5—7 класи середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів і передбачає формування ціннісних орієнтацій, мотивації до самопізнання, установку на власну активність у професійному самовизначенні та оволодіння професійною діяльністю; систематичне ознайомлення з професіями у навчально-виховному процесі; формування навичок самооцінки, самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки.

Результат — вибір напрямку (профілю) навчання, продовження освіти у 8—9 класах.

9. Базовий (визначальний) етап — 8—9 (10—11) класи — передбачає вивчення наукових основ вибору професії, класифікаційних ознак професії, вимог професій до людини; оволодіння методиками самопізнання, самооцінки, формування вміння зіставляти вимоги, необхідні для набуття конкретної професії, з власними можливостями та кон'юктурою ринку праці; створення умов для випробування своїх здібностей у різних видах трудової діяльності; консультування відносно вибору професії та навчального закладу; проведення професійного добору для випускників загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Системоутворюючим у забезпеченні знань, необхідних для професійного самовизначення учнів, є курс «Вибір професії», який вивчається у 9-х класах загальноосвітніх шкіл. Викладання цього курсу, проведення профдіагностичних обстежень особистості та індивідуальних професійних консультацій, координація профорієнтаційної роботи з учнями покладається на практичних психологів закладів освіти.

Результат — сформованість особистісно значимого смислу вибору професії, певної професійної спрямованості (професійних намірів і планів щодо оволодіння професією, професійної перспективи), професійне самовизначення учнів, готовність до зміни професійної спрямованості та переорієнтації на суміжні професії, інші види діяльності відповідно до індивідуальних особливостей учнів та результатів профвідбору.

10. Етап професійного навчання передбачає оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками; адаптацію до професійного навчально-виховного закладу і нового соціального статусу; формування професійної мобільності, готовності до продовження освіти і самовдосконалення; розвиток професійних інтересів і професійно важливих якостей; визначення подальшої професійної перспективи.

Результат — конкурентоспроможний на ринку праці кваліфікований робітник, спеціаліст, готовий до активної професійної діяльності і переорієнтації на певну професію.

11. Адаптаційний етап — професійна діяльність. Передбачає створення умов для професійного зростання, повноцінної самореалізації особистості в професійній діяльності; адаптацію до трудового колективу, професії і нового соціального статусу.

З метою адаптації молоді до професійної діяльності проводиться виробнича та переддипломна практика по можливості у тому трудовому колективі, де в майбутньому передбачається працевлаштування.

Результат — повноцінна реалізація особистістю в професійній діяльності своїх потенційних можливостей.

12. На загальнодержавному рівні координацію організаційних питань професійної орієнтації молоді, яка навчається, здійснюють Міністерство освіти і науки України і Міністерство праці України. Для координації профорієнтаційної роботи на місцях за рішенням місцевих органів державної виконавчої влади може бути утворена територіальна міжгалузева координаційна рада.

13. Науково-методичне забезпечення профорієнтаційної роботи в закладах освіти покладається на Міністерство освіти і науки України та Академію педагогічних наук України, а з питань профвідбору — на Міністерство праці України.

14. До штату Міністерства освіти і науки України, управління відділів освіти на місцях, центрів практичної психологічної системи освіти вводяться працівники, які забезпечують організацію профорієнтаційної роботи з молоддю, що навчається.

15. Відповідальність за організацію і проведення профорієнтаційної роботи в закладах освіти покладається на їх керівників.

У навчально-виховних закладах професійну орієнтацію молоді, яка навчається, здійснюють практичні психологи, вчителі-предметники, класні керівники, майстри виробничого навчан-

ня, вихователі, керівники гуртків, бібліотекарі, методисти, медичні працівники тощо.

У штатний розклад середніх загальноосвітніх навчальних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійних навчальних закладів вводяться посади практичних психологів-профконсультантів або методистів з питань профорієнтації.

Фінансування роботи практичних психологів здійснюється за рахунок бюджетних коштів.

16. Для проведення профорієнтаційної роботи в закладах освіти використовується навчально-методичний кабінет професійної орієнтації, кабінет інформатики, майстерні, бібліотека, методичний кабінет тощо.

17. Професійну орієнтацію молоді, яка навчається, вивчення ефективності працевлаштування випускників можуть здійснювати навчальні заклади спільно з батьками учнів, підприємствами, установами та організаціями, центрами (відділами) профорієнтації територіальних центрів зайнятості.

18. Медичні аспекти профорієнтації молоді з різними видами патології вирішуються, як правило, за участю лікарів районних (міських) медичних закладів і спеціалістів центрів (відділів) зайнятості Міністерства праці України.

КОНЦЕПЦІЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В СТАРШІЙ ШКОЛІ ПРОЕКТ

Вступ

Концепція профільного навчання в старшій загальноосвітній школі забезпечує виконання Закону України «Про загальну середню освіту» (651—14), постанови Кабінету Міністрів України від 16. 11. 2000 року № 1717 (1717—2000-п «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання». Вона ґрунтується на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) і спрямована на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, затвердженої Указом Президента України від 17.04.2002 року № 347/2002 (347/2002).

У названих документах визначені нові підходи до організації освіти в старшій школі. Вона повинна функціонувати як профільна. Це створюватиме сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування в них орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності. Профільна школа найповніше реалізовує принцип особистісно-орієнтованого навчання, що значно розширює можливості учнів у створенні власної освітньої траєкторії.

Концепція розроблена з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду організації профільного навчання в старшій загальноосвітній школі.

Розвиток світового і, зокрема, європейського освітнього простору об'єктивно вимагає від української школи адекватної реакції на процеси реформування загальної середньої школи, що відбуваються у провідних країнах світу. Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Диференціація — одна з ключових проблем організації сучасної школи. Вона є об'єктом гострої полеміки серед педагогів у багатьох країнах світу. Різні, і навіть протилежні погляди на ідею диференційованого навчання певною мірою відображають дві діалектично протилежні тенденції розвитку сучасної науки, виробництва і освіти. Одна з них — інтеграція, яка зумовлена об'єктивними процесами взаємозв'язку і взаємозалежності різних наукових дисциплін, що потребує від кваліфікованого працівника широкої загальної культури й обізнаності у багатьох суміжних галузях.

Водночас існує й інша тенденція, що виключає можливість «універсалізму» в умовах величезного нарощування наукових і професійних знань. Важливою умовою досягнення успіху у будь-якій діяльності вважається спеціалізація працівника, хоча сам характер цієї спеціалізації зазнає істотних змін. Послідовники цієї тенденції справедливо вважають, що спеціалізація не тільки сприяє розвитку виробничих сил, науки, культури, а й відповідає різноманітності задатків і здібностей людини, її індивідуальним нахилам до того чи іншого виду діяльності.

Більшість педагогів світу є прихильниками саме цієї тенденції, про що свідчить той факт, що диференціація навчання є одним із основних організаційних принципів середньої загальноосвітньої школи зарубіжжя впродовж багатьох десятиліть. У Франції вона існує півтора століття, накопичено величезний досвід щодо впровадження її у шкільну практику.

Початковий етап диференціації починається в старших класах неповної середньої школи, де вона має попередній, орієнтовний характер. На старшій ступені середньої школи у більшості країн світу здійснюється профільна диференціація навчання. Учні навчаються у спеціалізованих секціях і відділеннях, які можна вважати аналогами профілів, різноманітність яких зводиться до двох напрямів — академічного (загальноосвітнього) та практичного (технологічного, допрофесійного).

Кількість обов'язкових предметів (курсів) на старшій ступені середньої школи набагато менша, ніж в основній. Профільна диференціація навчання здійснюється за рахунок поглибленого вивчення навчальних дисциплін певного профілю. Учні академічних потоків керуються вимогами вищих навчальних закладів, навчальний план яких складається з традиційних загальноосвітніх дисциплін, що не виключає вибір нових навчальних курсів. Учні, які не орієнтуються на вступ до вищих навчальних закладів, обирають переважно навчальні курси практичного циклу, що в багатьох випадках не обмежує можливості продовження навчання.

Організація профільного навчання призводить до певного перевантаження навчального плану школи. Так, у гімназіях Швеції існує 22 відділення (профілі). Спеціалізація навчання здійснюється як за рахунок відмінностей у рівні підготовки з традиційних шкільних дисциплін, так і шляхом введення до навчального плану спеціальних профілюючих предметів, кількість яких загалом сягає близько 80.

Незважаючи на велику кількість навчальних предметів і курсів, основних напрямів профілізації небагато. За наявності стаціонарних відділень та секцій заняття проводяться у досить суворій відповідності до навчальних планів і програм профілю навчання і є обов'язковими для всіх учнів. Факультативи й предмети за вибором відіграють допоміжну роль, їх пи-

тома вага у загальному балансі навчального часу відносно незначна.

Прикладом такої системи є трирічний французький загальноосвітній технологічний ліцей. У десятому класі діє загальний, обов'язковий для всіх учнів навчальний план, який складається з традиційних загальноосвітніх дисциплін. Крім того, кожному учню пропонується 15 курсів для поглибленого вивчення, серед яких він повинен обрати два.

Після закінчення десятого класу диференціація поглиблюється і набуває жорстких організаційних форм. Учні навчаються за двома напрямками: загальним і технологічним. Вони можуть обрати з десяти серій диплом бакалавра про середню освіту, який дає право вступу на відповідні факультети університетів та інших вищих навчальних закладів. У загальноосвітньому напрямку виділяються три серії: літературна, наукова і соціально-економічна. Технологічний напрям передбачає сім серій: медико-соціальні науки, науки та технології індустрії, експериментальні науки та технології, науки та технології сфери обслуговування, готельного господарства, музики і танцю, прикладного мистецтва. Стаціонарні відділення і секції з особливими навчальними планами і програмами є в старших класах середніх шкіл Німеччини, Італії, Іспанії, Нідерландів, Данії, Аргентини та інших країн.

У деяких країнах профільна диференціація здійснюється за іншими принципами. Учні пропонується широкий спектр елективних предметів, і фактично саме вони відіграють головну роль у здійсненні спеціалізованого навчання. Така система характерна для старшої школи США, Англії, Шотландії. В американській школі навчання здійснюється за трьома основними напрямками профілізації: академічний, загальний та виробничий. До змісту навчання входять як традиційні обов'язкові предмети, так і предмети за вибором, яких у школах США налічується кілька сотень. Останнім часом спостерігається тенденція до скорочення навчального часу на їх вивчення.

У цілому, в старшій зарубіжній школі спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості профілів і навчальних курсів за рахунок збільшення в навчальному плані обов'язкових предметів і курсів.

Відповідно до Концепції профільного навчання в Росії визначено такі основні напрями профілізації (профілів у російському варіанті): природничо-математичний, соціально-економічний, гуманітарний, технологічний, універсальний. При цьому приблизне співвідношення обсягів базових загальноосвітніх, профільних загальноосвітніх предметів і елективних курсів у російській школі визначається за пропорцією 50:30:20.

У Концепції враховано досвід професійно-орієнтованого навчання в Україні, починаючи з класичних гімназій XIX — початку XX століття

(мета — підготовка до практичної діяльності), реальних училищ (мета — підготовка до вступу в технічні ВНЗ), надання середньої освіти в структурі професійних шкіл: середніх (технічних, медичних, педагогічних, комерційних, мистецьких, духовних, сільськогосподарських), початкових (ремісничих і промислово-технічних, сільськогосподарських, педагогічних, духовних, торговельно-промислових, медичних, мистецьких).

У 1918 році Наркомос України прийняв «Положення про єдину трудову школу УРСР» згідно з яким у старших класах середньої школи виокремлювались три напрями поглибленого вивчення предметів: гуманітарний, природничо-математичний і технічний. Але ця схема не була реалізована. У 1920 роках в Україні трудовий принцип стає головним у навчанні і професійній підготовці школярів. Була створена оригінальна система освіти, яка істотно відрізнялась від російської і була спрямована на отримання певної професії. Підготовка до майбутньої трудової діяльності здійснювалась професійними школами різних типів, в яких навчалися учні після закінчення семирічної трудової школи. Найпоширенішими були індустріально-технічні, сільськогосподарські, соціально-економічні, медичні, мистецькі, ремісничо-промислові, будівельні, транспортні школи (термін навчання — три і чотири роки).

У другій половині 30-х років система освіти уніфікується і профшколи реорганізують у середні спеціальні навчальні заклади. Відкриваються профільні школи — фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) та школи сільської молоді (ШСМ) для підлітків (термін навчання — два—чотири роки). Згодом, коли в 1940 році утворюється система державних трудових резервів, ФЗУ і ШСМ перейшли до її складу, але стали неперспективними напрямками.

Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) було передбачено створення спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей (фізико-математичних, художніх, музичних, з поглибленим вивченням іноземних мов та ін.), система підготовки трудових резервів була перетворена на професійно-технічну.

У 1960—1980-х роках існували спеціалізовані загальноосвітні школи, класи та факультети з поглибленим вивченням окремих предметів. У той же період особлива увага приділялась діяльності навчально-виробничих комбінатів (НВК), які стали центрами трудового і професійного навчання. У 1985 році був розроблений і затверджений Тимчасовий перелік професій, за якими проводиться підготовка учнів у міжшкільних НВК. З 1987 року в школах для учнів 7—8 класів було введено навчальний предмет «Основи виробництва. Вибір професії». Мета цього курсу — допомогти учням у виборі профілю професійної підготовки.

Наприкінці 80-х — початку 90-х років в Україні з'являються нові типи освітніх закладів (гімназії, ліцеї, колежі) для забезпечення професійної орієнтації учнів і поглибленого вивчення окремих предметів, які необхідні для подальшого навчання у вищих навчальних закладах.

У 2001/2002 навчальному році профільним навчанням у загальноосвітніх навчальних закладах було охоплено 401286 учнів (6,3 відсотка від загальної кількості учнів), у 2003 році — 430569 учнів (відповідно — 6,9 відсотка). Зростання становить 0,6 відсотка.

Найвищий показник вибору учнями профілю навчання в 2002/2003 навчальному році простежується на користь суспільно-гуманітарного, інформатики та обчислювальної техніки, філологічного. Водночас зменшилася кількість навчальних закладів з біолого-хімічним, екологічним, юридичним профілями навчання. Поступово створюються сприятливі умови для поглибленого вивчення предметів у сільських школах. Щоправда, вони становлять 30,03 відсотка від загальної кількості таких шкіл.

Аналіз мотивів вибору учнями профілів навчання показав, що близько 40 відсотків керувалися при цьому схильністю до вивчення конкретного циклу предметів. Решта віддавали перевагу престижності школи, сильному кадровому потенціалу вчителів, наполегливості батьків, бажанню бути разом із друзями.

Осмислення продуктивних тенденцій вітчизняного і зарубіжного шляхів профілізації старшої школи свідчить про необхідність широкого врахування як суспільного контексту функціонування школи, так і індивідуальних потреб і здібностей учнів.

1. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання

Профільне навчання — вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їх професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті та структурі організації навчання.

Мета профільного навчання — забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Основними завданнями профільного навчання є:

1) створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їх загальноосвітньої підготовки;

2) виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їх життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією;

3) формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенцій учнів на допрофільному рівні, підготовка підлітків до майбутньої професійної діяльності;

4) забезпечення перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю.

Профільне навчання ґрунтується на таких принципах: фуркація (розподіл учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами, здібностями і нахилами); варіативність й альтернативність (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення); наступність та неперервність (між допрофільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою); гнучкість (змісту і форм організації профільного навчання, в тому числі дистанційного; забезпечення можливості зміни профілю); діагностико-прогностична реалізованість (виявлення здібностей учнів для обґрунтованої орієнтації на профіль навчання).

2. Структура профільного навчання

Профіль навчання — це спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно орієнтоване вивчення циклу споріднених предметів.

Профіль навчання визначається з урахуванням освітніх потреб замовників освіти; кадрових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів школи; соціокультурної і виробничої інфраструктури району, регіону; перспектив здобуття подальшої освіти і життєвих планів учнівської молоді.

Профільне навчання в 10—12-х класах здійснюється за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний. Вони відповідають соціально-диференційованим видам діяльності, що зумовлені суспільним розподілом праці і містять знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво. За основними напрямками профілізації визначаються різноманітні навчальні профілі, їх орієнтовний перелік наведено в додатку 1.

Профільність визначається як добором предметів, так і їх змістом.

Зміст і структура навчальних профілів.

Засвоєння змісту освіти в загальноосвітніх закладах з профільним навчанням передбачає, по-перше, забезпечення загальноосвітньої підготовки учнів, по-друге — спеціалізовану поглиблену підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Профіль навчання охоплює таку сукупність предметів: базові загальноосвітні, профільні та курси за вибором.

Базові загальноосвітні предмети становлять інваріантну складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів. Ці предмети реалізують цілі й завдання середньої загальної освіти. Зміст навчання і вимоги до підготовки старшокласників визначаються державним загальноосвітнім стандартом. Зміст базових навчальних предметів може інтегруватися, скорочуватися на користь профільних предметів, що регулюється типовим навчальним планом.

Профільні загальноосвітні предмети — це цикл предметів, які реалізують цілі, завдання і зміст кожного конкретного профілю. Вони обов'язкові для учнів, які обрали даний профіль навчання. Профільні предмети вивчаються поглиблено. Особливостями вивчення є: більш глибоке і повне засвоєння понять, законів, теорій, передбачених стандартом освіти; дотримання системного викладу навчального матеріалу, його логічного впорядкування; широке використання знань споріднених предметів; застосування активних методів навчання, організація дослідницької, проектної діяльності учнів. Поглиблене вивчення саме циклу предметів попереджує вузьку спеціалізацію, яка здебільшого не відповідає реальним потребам, інтересам старшокласників (нерідко їх цікавить не один предмет, а група предметів, не одна професія, а декілька близьких професій). Профільні предмети забезпечують також прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, в т. ч. і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання.

Зміст профільних предметів реалізується як варіативна складова змісту загальної середньої освіти, частково — як інваріантна складова.

У профільних загальноосвітніх закладах передбачається опанування змісту базових предметів на різних рівнях за такими програмами (додаток 2): програма загальнокультурної підготовки — обов'язковий мінімум змісту навчального предмета, який не передбачає подальшого його вивчення (наприклад, математика на філологічному профілі; хімія та біологія у профілі інформатики або їх інтегрований варіант у цих профілях); програма загальноосвітньої підготовки — обсяг змісту, достатній для подальшого вивчення предмета у ВНЗ — застосовується, коли навчальний предмет є не профільним, а базовим або близьким до про-

фільного (наприклад, загальноосвітні курси біології, хімії у фізико-технічному профілі або загальноосвітній курс фізики у хіміко-біологічному профілі); програма профільної підготовки — обсяг змісту навчального предмета поглиблений, передбачає орієнтацію на майбутню професію (наприклад, курси фізики і математики у фізико-математичному профілі або курси біології та хімії у хіміко-біологічному профілі).

Профіль навчання може мати декілька модифікацій в залежності від базових предметів, обраних учнем як профільні; їх має бути не більш як два-три і однієї або споріднених освітніх галузей (наприклад, фізика, інформатика і математика, хімія і технології, біологія і екологія, географія і економіка тощо). Так, у профілях, де профільними обрано природничі предмети біологія і хімія, решта природознавчих предметів (фізика, географія) вивчається за програмою загальноосвітнього рівня.

Зміст навчальних предметів природничо-математичної галузі в соціально-гуманітарному, технологічному і художньо-естетичному напрямках може бути інтегрований за програмою мінімумом в єдиний курс природознавства.

Курси за вибором — це навчальні курси, які входять до складу профілю навчання. Основні їх функції: поглиблення і розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання. Курси за вибором створюються за рахунок варіативного (шкільного та регіонального) компонента змісту освіти.

Орієнтовне співвідношення обсягу базових загальноосвітніх, профільних предметів і курсів за вибором визначається за пропорцією 60:30:10. Загальне навантаження учнів визначено Законом України «Про загальну середню освіту».

Загальноосвітні школи створюють ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінацій базових, профільних предметів і курсів за вибором. Цим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, яка дає змогу старшокласнику обрати індивідуальну освітню програму.

3. Форми організації профільного навчання

Форми організації профільного навчання регламентують діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу в системі профільних загальноосвітніх навчальних закладів і забезпечують умови для підготовки учнівської молоді до свідомого життєвого самовизначення, професійного вибору та професійної адаптації. За характером взаємодії суб'єктів профільного навчання виділяють такі форми його організації.

Внутрішньошкільні: профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах; профільні групи в багатопрофільних загальноосвітніх на-

вчальних закладах; профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами загальноосвітніх навчальних закладів; динамічні профільні групи (в тому числі різновікові).

Зовнішні: міжшкільні профільні групи району, шкільного округу; профільна школа інтернатного типу; опорна старша школа з пришкольним інтернатом; навчально-виховний комплекс (НВК); міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК); загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів.

Професійна орієнтація може бути запроваджена на різних заняттях (уроки, лекції, семінари тощо), факультативи, дистанційні курси, екстернат.

Профільне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах різного типу: однопрофільних і багатопрофільних школах, профільних школах інтернатного типу, ліцеях, гімназіях, колегіумах, навчально-виховних комплексах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, опорних старших школах з пришкольним інтернатом, у тому числі в поєднанні з початковою професійною підготовкою, загальноосвітніх навчальних закладах на базі вищих навчальних закладів, профільних загальноосвітніх навчальних закладах із ресурсним центром для використання іншими закладами освіти мікрорайону, регіону, шкільного округу.

Загальноосвітній навчальний заклад може мати один або декілька профілів. В окремих випадках загальноосвітній навчальний заклад (клас) може бути не орієнтований на конкретний профіль навчання. Тоді задоволення освітніх запитів учнів здійснюється за рахунок введення курсів за вибором, які дають змогу поглибити або професійно спрямувати зміст споріднених базових предметів.

Профільні групи у багатопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачають профільну спеціалізацію груп учнів у класах певного напрямку профілізації. Наприклад, у класі суспільно-гуманітарного напрямку можуть бути організовані групи для навчання за філологічним та історико-правовим профілем. Профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється для задоволення індивідуальних запитів обдарованих учнів.

Динамічні профільні групи створюються за бажанням учнів та їхніх батьків у профільних школах, які мають належне матеріально-технічне, професійно-педагогічне забезпечення. Вони можуть функціонувати у паралельних класах старшої школи (за наявності не менш як 12 учнів у групі); у малокомплектних школах можуть організовуватися різновікові динамічні профільні групи. Протягом навчального року учні мають право переходити з однієї профільної групи в іншу. Це забезпечує умови для самостійного вибору учнями профільних

навчальних курсів, випробування власних сил, реалізації їхніх освітніх і професійних інтересів.

Міжшкільні профільні групи організуються у міжшкільному навчально-виробничому комбінаті (МНВК), навчально-виховному комплексі (НВК), опорній старшій школі з пришкільним інтернатом, профільній школі інтернатного типу за рахунок кооперації ресурсів і коштів закладів освіти, приватних осіб тощо. Старшокласники мають можливість більш змістовно й організовано вивчати спецкурси, які забезпечують допрофесійну підготовку та їх дійову професійну орієнтацію.

Профільна школа інтернатного типу забезпечує загальну освіту і має на меті цільову професійну підготовку молоді з числа випускників основної школи (за умов наявності кадрових, фінансових, інформаційних ресурсів, сучасної навчально-матеріальної бази). Опорна старша школа з пришкільним інтернатом створюється переважно в сільських районах, де в школах немає паралельних класів для реалізації профільного навчання, початкової професійної підготовки, за наявності відповідного ресурсного забезпечення в районі і потреб замовників освіти.

Міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК) — це навчальний заклад, який здійснює трудову, профільну, початкову професійну, підприємницьку підготовку учнівської молоді від 14 років і забезпечує задоволення освітніх запитів з профільного і професійного навчання на підвищеному рівні та адаптацію молоді в умовах ринкової економіки поряд з отриманням загальноосвітньої підготовки у закладах освіти.

Навчально-виховний комплекс (НВК) — це заклад, в якому організація профільного навчання передбачає об'єднання освітніх, фінансових, інформаційних ресурсів основної та старшої школи, міжшкільного навчально-виробничого комбінату, закладу початкової професійної освіти, позашкільних освітніх закладів. У НВК можуть функціонувати профільні класи і групи, де вивчаються профільно зорієнтовані курси початкової професійної підготовки. У сільській місцевості до організаційної структури НВК можуть входити дитячі дошкільні заклади, школи I—III ступенів, професійно-технічні училища, міжшкільні виробничі комбінати.

Загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів функціонують переважно на III ступені навчання і забезпечують загальноосвітню та профільну підготовку, яка відповідає професійній спеціалізації факультетів цих закладів і реалізується в основному його науково-педагогічними працівниками.

4. Допрофільна підготовка

Здійснюється у 8—9 класах для професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними

напряму профільного навчання у старшій школі. Форми її реалізації — введення курсів за вибором, поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі.

Основна функція курсів за вибором — профорієнтаційна. Вимоги до організації вивчення курсів: достатня їх кількість для визначення напряму профільного навчання; поступове введення за рахунок годин варіативного освітнього компонента; поділ класу на групи, однорідні за підготовленістю та інтересами учнів.

Поглиблене вивчення предмета, крім розширення і поглиблення змісту, має сприяти формуванню стійкого інтересу до предмета, розвитку відповідних здібностей та орієнтації на професійну діяльність, де використовуються одержані знання. Поглиблене вивчення здійснюється або за спеціальними програмами і підручниками, або за модульним принципом — програма загальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми.

Допрофільна підготовка має здійснюватися також через факультативи, предметні гуртки, наукові товариства учнів, Малу академію наук, предметні олімпіади. Ефективність допрофільного навчання потребує налагодження дійової діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи, профконсультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів і якостей учнів для створення однорідних за підготовленістю і інтересами мікроколективів (класів, груп).

5. Умови реалізації Концепції

Вирішальною умовою реалізації Концепції є комплексне вирішення питань, пов'язаних з фінансовим, кадровим, навчально-методичним, нормативно-правовим і організаційним забезпеченням профільної школи.

1. Нові цілі шкільної освіти зумовлюють необхідність подальшої модернізації вищої педагогічної освіти і системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Для цього необхідно: у ВНЗ педагогічного профілю передбачити підготовку педагогічних кадрів з урахуванням потреб профільної школи та внести відповідні зміни у державний стандарт вищої педагогічної освіти для спеціалістів і магістрів, планувати необхідну спеціалізацію студентів і магістерські програми з профільного навчання старшокласників, одержання вищої педагогічної освіти за кількома освітніми галузями, передбаченими державним стандартом загальноосвітньої школи; для забезпечення необхідного рівня професійної компетентності учителів і керівників шкіл запровадити широко масштабовану систему відповідної перепідготовки: підвищення кваліфікації вчителів основної школи з орієнтацією на організацію допрофільного навчання та його психолого-педагогічне забезпе-

чення, вчителів старшої школи, які викладатимуть профільні предмети і спеціальні курси, керівних кадрів, здатних забезпечити функціонування профільної школи.

2. Створення нормативно-правової бази розвитку профільного навчання, спрямованої на вирішення таких основних питань: розробка механізмів фінансування профільних шкіл з урахуванням різних джерел бюджетного і позабюджетного фінансування; уточнення статутів загальноосвітніх навчальних закладів для забезпечення профільного навчання на внутрішньошкільному і зовнішньошкільному рівнях; розробка державного загальноосвітнього стандарту, що передбачає загальноосвітню підготовку, однакову для всіх шкіл — як основи для створення програмного забезпечення профільного навчання; підготовка орієнтовних навчальних планів для профілів навчання.

3. Навчально-методичне забезпечення профільної школи — важлива умова реалізації Концепції. Відповідно до державних загальноосвітніх стандартів необхідно розробити й апробувати програми для базових, профільних і спеціальних курсів, відповідні підручники, методики, засоби навчання.

4. Створення психологічного супроводження навчального процесу у 8—9, 10—12 класах здійснюється з метою своєчасної оцінки комп-

лексу індивідуальних особливостей підлітка з поглядом на його готовність до успішного навчання за певним профілем, попередження дезадаптації в умовах виникнення труднощів і стресів, пов'язаних із спілкуванням у новому колективі. Важливо досягти усвідомлення учнем себе як суб'єкта вибору профілю навчання.

5. Науковий супровід навчання в старшій школі, який передбачає реалізацію завдань дослідницького характеру: обґрунтування змісту в різних комбінаціях профільного навчання, розроблення педагогічних технологій на основі застосування активних методів навчання, самостійної навчальної діяльності, виробничої практики; створення системи оцінювання навчальних досягнень учнів; моніторинг якості освіти, корекція концептуальних підходів до організації профільного навчання в різних умовах.

6. Фінансування профільного навчання може здійснюватись переважно за рахунок держави та кооперації державних, громадських і приватних коштів.

Запровадження Концепції потребує врахування реальних можливостей ресурсного забезпечення профільного навчання, розробки навчально-методичних комплексів, урахування результатів широкого експериментального випробування змісту і технологій профілізації старшої школи.

ДОДАТОК 1

СТРУКТУРА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

РІВНІ ОПАНУВАННЯ ЗМІСТУ БАЗОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ

Навчальні предмети	Напрями, орієнтовні профілі								
	Суспільно-гуманітарний		Природничо-математичний		Технологічний		Художньо-естетичний		Спортивний
	філологічний	історико-правознавчий	хіміко-біологічний	фізико-математичний	інформатика	виробничі технології	образотворчий	музичний	спортивні ігри
Українська мова	?	+	+	+	+	+	+	+	+
Українська література	?	+	+	+	+	+	?	?	+
Іноземна мова	?	+	+	?	+	?	+	+	+
Зарубіжна література	+	+	+	+	+	?	?	?	+
Історія України	+	?	+	+	+	?	?	+	+
Всесвітня історія	+	?	+	?	+	+	+	+	+
Правознавство	+	?	+	+	+	+	?	?	+
Алгебра та поч. аналізу	?	?	?	?	?	+	?	?	?
Геометрія	?	?	?	?	?	+	?	?	?
ОІОТ (інформатика)	+	+	+	+	?	+	+	+	+
Фізика	+	+	+	?	?	+	+	+	+
Хімія	+	+	?	+	?	+	+	+	+
Біологія	+	+	?	+	?	+	+	+	?
Географія	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Фізкультура	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Трудове навчання	+	+	+	+	+	?	+	?	+
Мистецтвознавство	+	+	+	+	+	?	?	?	+
Курси за вибором (не менше трьох)	*	*	*	*	*	*	*	*	*

Примітки. ? — програма загальнокультурної підготовки. + — програма загальноосвітньої підготовки. * — програма профільної підготовки.

ЛАБОРАТОРИЯ ПРОФОРИЕНТАЦИИ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ КАК НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЦЕНТР ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ В ОДЕССЕ И РЕГИОНЕ

Лаборатория профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи является структурным подразделением Одесского областного научно-методического центра образовательных и компьютерно-информационных технологий.

Лаборатория имеет тесные научно-методические контакты (в соответствии с договорами о сотрудничестве) с Южным научным центром Академии педагогических наук Украины, Южноукраинским государственным педагогическим университетом им. К. Д. Ушинского, Объединением «Инновационные и информационные технологии образования», Одесским областным институтом усовершенствования учителей.

Свою деятельность лаборатория строит исходя из Концепции государственной системы профессиональной ориентации населения, Положения о профессиональной ориентации учащейся молодежи.

Основные направления деятельности лаборатории: научно-методическое, информацион-

но-просветительское, психолого-педагогическое, а также издательская работа.

На основе изучения индивидуально-психологических характеристик, особенностей жизненной ситуации, профессиональных интересов, наклонностей, состояния здоровья, т. е. стратегий личностного самоопределения учащихся разных возрастных групп, лаборатория осуществляет:

1. Индивидуальное и групповое психолого-педагогическое консультирование учащихся и их родителей:

— по вопросам формирования у учащихся профессиональных интересов и навыков осознанного профессионального выбора;

— по вопросам школьной ориентации, межличностных, внутриличностных конфликтов;

— по вопросам адаптации в повседневной жизни;

— по вопросам информационно-профориентационного характера;

— по вопросам трудоустройства.

2. Проводит:

2.1. Психодиагностику и психокоррекцию:
— познавательных процессов личности (внимание, память, мышление);
— личностной сферы школьников;
— готовности ребенка к обучению в школе.

2.2. Профориентационные тренинги для учащихся 9—11 классов, позволяющие в игровых ситуациях отрабатывать приемы профессионального выбора.

2.3. Методическое консультирование работников образования: администрации, учителей-предметников, школьных психологов, медработников по вопросам проведения профориентационной работы, психокоррекции и профессионального самоопределения учащихся на начальном (пропедевтическом) — начальная школа, познавательно-поисковом — 5—7 классы и базовом (определяющем) — 8—9, 10—11 классы — этапах допрофессионального периода.

Лаборатория постоянно обновляет базу данных относительно возможностей выбора учебно-образовательных заведений всех уровней аккредитации г. Одессы, Одесской области и Украины; организаций, осуществляющих курсовую и профессиональную подготовку и переподготовку, предоставляющих учащейся молодежи услуги по трудоустройству, выбору профессий, информированию о состоянии рынка труда в Одессе и области.

С целью совершенствования профориентационной работы и реализации системного подхода лаборатория регулярно организывает тематические научно-практические семинары для работников просвещения, школьных психологов, в том числе, первого года работы, где освещаются современные подходы к пробле-

мам профориентации, излагаются теоретические положения и даются практические рекомендации к ее проведению.

В целях повышения психологической грамотности родителей лаборатория предлагает циклы лекций «Возрастные особенности школьников», где рассматриваются актуальные проблемы личностного развития детей разного школьного возраста.

На основе научно обоснованных методик проводятся психолого-социологические исследования уровня профессиональной активности и ориентации учащихся 9-х, 11-х классов, прогнозирование их профессионального самоопределения. Результаты исследования используются для совершенствования системы профессионального самоопределения учащихся старших классов общеобразовательных школ. В целях апробации научно-методических разработок лаборатория сотрудничает со школами на основе договоров.

Опыт работы лаборатории позволяет осуществлять практическую психолого-педагогическую поддержку учащейся молодежи в динамичных условиях постоянно меняющегося современного мира.

Литература

1. *Концепція державної системи професійної орієнтації населення* // Збірник нормативних, інструктивних та методичних матеріалів з питань професійної орієнтації незайнятого населення та інших категорій громадян. — К., 1997. — С. 23—29.

2. *Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається* // Збірник нормативних, інструктивних та методичних матеріалів з питань професійної орієнтації незайнятого населення та інших категорій громадян. — К., 1997. — С. 47—50.

ПРИЛОЖЕНИЯ

В ПОМОЩЬ ШКОЛЬНОМУ ПСИХОЛОГУ

Методические рекомендации лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Одесского областного научно-методического центра образовательных и компьютерно-информационных технологий:

1. *Учебные заведения Одессы и Одесской области* (справочник для выпускников школ, гимназий, лицеев, ПТУ, техникумов, колледжей, училищ, педагогов, родителей) / Сост. А. П. Зеленый, И. И. Нечитайло. — Одесса, 2003.

В справочнике содержатся данные об учебных заведениях Одессы и Одесской области I-IV уровней аккредитации, ПТУ города и области, а также учебных центрах, УКК и лицензированных курсах государственной и негосударственной форм собственности.

2. *Профориентационные методики* в работе школьного психолога / Сост. И. И. Нечитайло, И. Н. Луцышина, А. А. Спицына. — Одесса, 2003.

В пособии собраны наиболее эффективные методики, используемые при проведении групповых и индивидуальных профконсультаций. Описаны способы обработки полученных результатов. Представлены основные подходы к оценке соответствия наклонностей человека требовани-

ям профессии; показаны возможности профдиагностических методик для активизации и актуализации профессионального самоопределения школьников 8—11 классов общеобразовательных школ.

3. *Профессиональная консультация* / Сост. И. И. Нечитайло. — Одесса, 2003.

Автор рассматривает профессиональную консультацию как форму психологической помощи учащимся, результатом которой является формирование правильных представлений о профессии и объективной самооценке; знакомит с разными видами консультаций, основными принципами и особенностями работы психолога с подростками. В первую очередь пособие адресовано начинающим психологам, однако будет полезно всем, кто интересуется профессиональной психологической консультацией.

4. *Профессиограммы основных профессий* // Сост. И. И. Нечитайло, И. Н. Луцышина. — Одесса, 2003.

Представлены профессиограммы по 18 актуальным сегодня специальностям (аудитор, брокер, пользователь ПК), рассказывающие об общем характере работы по избранной профессии, о требованиях, предъявляемых профессией к личности человека, ее избравшего, в том числе, к физическим данным, медицинским показателям, образовательному уровню и т. п.

СЕМЬ ШАГОВ К ВЗВЕШЕННОМУ РЕШЕНИЮ

1. Составить список подходящих профессий.
Составьте список профессий, которые Вам нравятся, интересны, по которым Вы хотели бы работать, которые Вам подходят.

2. Составить перечень требований выбираемой профессии.

Составьте список своих требований:

- выбираемая профессия и будущий род занятий;
- выбираемая профессия и жизненные ценности;
- выбираемая профессия и жизненные цели;
- выбираемая профессия и мои сегодняшние проблемы;
- выбираемая профессия и реальное трудоустройство по специальности;
- желательный уровень профессиональной подготовки;
- выбираемая профессия и мои склонности и способности;
- желательные содержание, характер и условия работы.

3. Определить значимость каждого требования.

Определите, насколько все перечисленные требования значимы. Может быть есть менее важные требования, которые можно и не учитывать.

4. Оценить свое соответствие требованиям каждой из подходящих профессий. Кроме тех требований, которые есть у Вас к профессии, существуют и требования самой профессии. Проанализируйте, развиты ли у Вас профессиональные качества, отвечают ли Ваши интеллектуальные способности, психологические особенности, состояние здоровья требованиям профессии.

5. Подсчитать и проанализировать результаты.

Проанализируйте, какая профессия из всего списка больше других подходит Вам.

6. Проверить результаты.

Чтобы убедиться в правильности Ваших размышлений, обсудите свое решение с друзьями, родителями, учителями, психологом, профконсультантом.

7. Определить основные практические шаги к успеху.

Итак, Вы приняли решение, теперь важно определить, в каком учебном заведении Вы сможете получить профессиональное образование, как развивать в себе профессионально важные качества, как можно получить практический опыт работы по данной специальности, как повысить свою конкурентоспособность на рынке труда.

ЧТО ВЛИЯЕТ НА ВЫБОР ПРОФЕССИИ

Какие факторы обуславливают выбор человеком той или иной профессии?

На практике оказывается, что склонности учитываются в последнюю очередь, а вот мнение родителей оказывает огромное влияние. 8 факторов выбора профессий (по Е. А. Климову):

1. Позиция старших членов семьи

Есть старшие, которые несут прямую ответственность за то, как складывается твоя жизнь. Эта забота распространяется и на выбор твоей будущей профессии.

2. Позиция товарищей, подруг

Дружеские связи в твоём возрасте уже очень крепки и могут сильно влиять на выбор профессии. Можно дать лишь общий совет: правильным будет решение, которое соответствует твоим интересам и совпадает с интересами общества, в котором ты живёшь.

3. Позиция учителей, школьных педагогов

Наблюдая за поведением, учебной и внеучебной активностью учащихся опытный педагог знает много тако-

го о тебе, что скрыто от непрофессиональных глаз и даже от тебя.

4. Личные профессиональные планы

Под планом в данном случае подразумеваются твои представления об этапах освоения профессией.

5. Способности

О своеобразии своих способностей надо судить не только по успехам в учебе, но и по достижениям в самых разнообразных видах деятельности.

6. Уровень притязаний на общественное признание
Планируя трудовой путь, очень важно позаботиться о реалистичности своих притязаний.

7. Информированность

Важно позаботиться о том, чтобы приобретаемые тобой сведения о той или иной профессии не оказались искаженными, неполными, односторонними.

8. Склонности

Склонности проявляются в любимых занятиях, на которые тратится большая часть свободного времени. Это — интересы, подкрепленные определенными способностями.

В ДЕБРЯХ ПРОФЕССИЙ, СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ, НАПРАВЛЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ...

Что же такое профессия?

1. Это профессиональное сообщество. Профессией объединены все люди, занятые данным видом труда. Люди одной профессии имеют сходные интересы, знания, навыки, образ жизни.

2. Другой смысл слова «профессия» — «система знаний, умений и навыков, присущая определенному человеку». Говорят: «Он овладел профессией», «У него есть профессия».

3. Профессией также называют разновидность деятельности (то же, что и работа).

4. Наконец, профессией можно назвать необходимую для общества и ограниченную (вследствие разделения труда) область приложения физических и духовных сил человека, дающую ему возможность существования и развития. По данным Американского словаря профессий, на 1965 г. имелось 35,5 тысяч профессий, разделенных на 114 групп в 22 областях деятельности.

Есть еще понятие «специальность». По значению оно близко к понятию «профессия» и соответствует разновидностям областей труда в пределах профессий. Например, ты не встретишь ведь «учителя вообще». Это будет или учитель математики, или географии и т. д. То же самое можно сказать и о других профессиях: врач — педиатр, хирург, стоматолог; юрист — адвокат, прокурор, нотариус; слесарь — слесарь аварийно-восстановительных работ, слесарь-инструментальщик, слесарь — механик и т. д. Специальности-профессии утверждены Министерством труда Украины в Классификаторе профессий.

При выборе вуза или колледжа Вы столкнетесь с терминами «направление и специальность образования». Списки, утвержденные Министерством образования и науки, направлений образования и специальностей опубликованы в Государственном классификаторе профессий Украины, который содержит разделы «Специальности высшего профессионального образования», «Направления подготовки в высшем образовании», «Специальности среднего профессионального образования».

Н. В. ЗАСЛАВСКАЯ,

кандидат филол. наук, доцент, зав. лаб. профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ.

ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ В ШКОЛЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Социально-экономические изменения, происходящие в Украине, создают объективные условия для инновационных процессов во всех сферах человеческого бытия.

Образование как один из важнейших компонентов стратегического развития независимого государства должно отвечать современным требованиям, что обуславливает поиск новых образовательных парадигм.

В современном образовании приоритетной провозглашена гуманистическая парадигма, основанная на теории личностно-ориентированного подхода к субъекту педагогического воздействия. Одним из главных компонентов личностного развития индивида является его самоопределение в современном мире. Наиболее ярко самоопределение, в том числе и профессиональное, актуализируется у старшеклассников в школе как важнейшем институте социализации личности.

Главным для учащихся в период обучения в старших классах является развитие самосознания и открытие себя, становление личностной идентичности, формирование системы представлений об общих принципах и основах бытия, выработка собственного мировоззрения, выстраивание жизненной перспективы, планов, связанных с будущей профессией, зарождение нового эмоционального самочувствия, возникновение романтической мечты, жажды жизни (И. Кон, Л. Божович, Э. Эриксон, Р. Берне, И. Дубровина и др.).

Нестабильность современного мира, который характеризуется разрушением сложившейся системы ценностей, отсутствием жестко структурированных моделей и размытостью социальных и нравственных ориентиров, необходимостью существовать в условиях свободы выбора создает объективные трудности для юношеского самоопределения. Как отмечают исследователи, молодые люди вынуждены искать новые пути реализации в современных условиях «несбывшегося социализма и все никак не сбывающейся демократии» [7, с. 38]. Этот процесс поиска собственной идентичности многократно усложняется в наше время — время бурного развития информационных технологий и информационной глобализации общества, когда человек оказывается под влиянием многих факторов. По мнению Е. Белинской и И. Куликова, «подростки ощущают себя частицами водоворота конфликтующих ценностей, стандартов и ролевых ожиданий, которые обрушивают на них СМИ, различные организации и объединения» [1, с. 139]. Как указывает Н. Ефимова, проведенные данными авторами исследования относительно определения у современных подростков представлений о своем социальном будущем показали, что «они

воспринимают себя прежде всего как часть «социального пейзажа», отражаясь в зеркалах, построенных из представлений о «достойной жизни» старшим поколением и СМИ» [1, с. 22]. Последствия же формационного воздействия СМИ на формирование личности, как показывают теоретико-экспериментальные данные последних лет, разнообразны, неоднозначны и амбивалентны [1, 2].

Падение престижности образования вообще и высшего, в частности, наблюдавшееся еще недавно, имеет тенденцию к замедлению. Так, по данным социологического исследования уровня активности учащихся 9-х, 11-х классов общеобразовательных школ города Одессы при выборе будущей профессии более 50% респондентов хотят продолжить обучение. Это свидетельствует о понимании школьниками, что на сегодняшнем рынке труда они неконкурентоспособны без достаточно высокого уровня образования и профессиональной подготовки [15]. Вместе с тем, к негативным тенденциям сегодня следует отнести то, что образование перестало быть гарантом трудоустройства, и молодежь осознает всю нереальность получаемого образования с материальной точки зрения [7].

С другой стороны, эмпирические исследования последних лет показывают, что в настоящее время рынок профессий и рынок образовательных услуг оказываются практически не связанными: примерно 50% выпускников вузов реально работают не по той специальности, по которой они получили образование, около 60% выпускников средних специальных заведений и 70% выпускников профессионально-технических училищ оказываются невостребованными предприятиями и организациями¹ [13]. А между тем правильный выбор профессии и дальнейшая ее востребованность — основа самоутверждения в обществе, залог успешности в жизни.

Все вышесказанное можно отнести к объективным трудностям личностного самоопределения, но существует и целый ряд трудностей субъективного характера, связанных в первую очередь с возрастными особенностями школьников. Результаты анкетирования старшеклассников одесских школ дают основания утверждать, что первичный выбор профессии — достаточно активный, но поверхностный и изменчивый. Более углубленный анализ свидетельствует о том, что только у 2,33% опрошенных нет никаких сомнений относительно своего профессионального выбора [15]. По данным же российских исследователей, до

¹ Приведенные данные касаются России, в Украине, на наш взгляд, ситуация аналогичная.

30% выпускников российских школ социально неустойчивы, подвержены разного рода стрессам¹ и до 80% из них не имеют четких профессиональных планов. Основная причина — неподготовленность к тому, чтобы самостоятельно решать свою судьбу, выбирать и реализовывать профессиональную карьеру.

Как помочь молодому человеку в формировании его представлений о себе, своем месте в обществе и о своем будущем, то есть каковы цели и задачи профориентационной работы в школе в современных условиях? Как известно, только системно-комплексный подход определяет успешность любой деятельности. Такой подход предлагается в Концепции государственной системы профессиональной ориентации населения, в том числе, учащейся молодежи [6, 11]. В ней дано определение профориентации, сформулированы ее цели и задачи, а также принципы, содержание и организация работы учебных заведений по профессиональной ориентации, проанализировано современное состояние профориентационной работы и условия ее реализации.

Концепция определяет профессиональную ориентацию как комплексную научно обоснованную систему форм, методов и способов влияния на личность с целью оптимизации ее профессионального самоопределения на основе учета личностных характеристик каждого индивида и потребностей рынка труда.

Согласно Концепции профориентация — это социально-экономическая, медико-физиологическая и психолого-педагогическая проблема. Профориентационная работа способствует целенаправленному развитию способностей и талантов человека, росту его профессионализма, работоспособности, сохранению здоровья и выступает одним из важнейших элементов государственной политики в сфере социальной защиты и занятости населения.

Основные задачи профориентации учащейся молодежи следующие:

- ознакомление с профессиями и правилами выбора профессии;
- воспитание у молодежи стремления к самопознанию и собственной активности как основы профессионального самоопределения;
- формирование умения сопоставлять свои способности с требованиями, необходимыми для получения конкретной профессии, составлять на этой основе реальный план овладения профессией;
- развитие профессионально значимых качеств личности [11].

Профориентационная работа условно делится на два периода: допрофессиональный и профессиональный.

¹ Образно говоря, конец эпохи коммунизма с его относительной и «застойной» стабильностью ознаменовался началом эпохи стрессов, что привело к социальной дезадаптации.

Допрофессиональный период, являющийся предметом нашего рассмотрения, включает начальный (пропедевтический), познавательно-поисковый и базовый (определяющий) этапы.

Каждый из этих этапов имеет свои цели и задачи, однако следует помнить, что «главным условием успешного профессионального самоопределения является полноценное психическое и личностное развитие ребенка, сформированность его мотивационно-потребностной сферы, наличие развитых интересов, склонностей и способностей, достаточный уровень самосознания. Поэтому работа по подготовке учащихся к выбору профессии должна стать органической частью всего учебно-воспитательного процесса и начинаться уже в начальных классах. Вся работа, направленная на оптимизацию обучения и воспитания, в конечном итоге способствует активизации профессионального самоопределения школьников» [12, с. 252].

Однако каждый этап имеет свою специфику, связанную с возрастными особенностями развития школьника.

Для учащихся младшего школьного возраста характерны малодифференцированные представления о мире профессий, у них еще не возникает вопросов о содержании профессии, условиях работы, ее престижности; им, как правило, известны лишь внешние признаки профессии и ее название. Поэтому на начальном этапе предусматривается ознакомление детей младшего школьного возраста с наиболее распространенными профессиями, воспитание позитивного отношения к разным видам трудовой и профессиональной деятельности, интереса к познанию своей личности; формирование начальных общетрудовых умений и навыков, способностей к взаимодействию с другими людьми. Эти задачи следует решать как в процессе учебной, так и внеклассной и внешкольной работы. Доминирующими в этих возрастных группах должны стать игровые формы работы, исключающие, как правило, формальное отношение к делу и соответствующие их возрастным особенностям. А это «повышенная восприимчивость, доверчивая готовность усваивать новые знания, вера в истинность того, чему учат» [12, с. 240].

Результатом первого этапа должно стать сформированное у младших школьников позитивное отношение к себе, обществу и профессиональной деятельности.

Познавательно-поисковый этап охватывает 5—7 классы средних общеобразовательных учебных заведений и предусматривает «формирование ценностных ориентации, мотивации самопознания, установки на собственную активность в профессиональном самоопределении и овладении профессиональной деятельностью» [6, с. 49]. На этом этапе следует проводить систематическую работу по ознакомле-

нию с профессиями в ходе учебно-воспитательного процесса (кружки, факультативы, производительный труд), формировать умение осуществлять самооценку, самоанализ с целью уяснения собственной профессиональной направленности. Именно на этом этапе школьнику следует серьезно задумываться над тем, насколько он готов к намеченной для себя профессии, оценивать с этих позиций школьные дисциплины. Как отмечают исследователи, наступает время взросления, и этап первичного выбора сменяется этапом профессионального самоопределения. Процесс этот происходит у школьников неравномерно, и одна из важных задач психолога — обеспечить его нормальное протекание. Начиная с 6—7 класса, психолог должен проводить специальную работу по оказанию учащимся действенной психологической помощи в профессиональном самоопределении. Работа должна проводиться как со всем классом в целом, так и с отдельными учащимися [12, с. 253]. Результат — выбор направления (профиля) обучения, продолжение образования в 8—9 классах.

Базовый (определяющий) этап — 8—9 (10—11) классы, как его определяет Концепция, предусматривает: изучение научных основ выбора профессии, ее классификационных признаков, требований профессии к человеку, основных профессионально важных качеств; правил выбора профессии; овладение методиками самопознания, самооценки, формирования умения сопоставлять требования, необходимые для приобретения конкретной профессии, с собственными возможностями и конъюнктурой рынка труда.

Практическая реализация этих задач обеспечивается двумя основными направлениями профориентационной работы в старших классах общеобразовательной школы. Первое — это проведение информационно-просветительской работы, направленной на развитие психологической культуры учащихся, углубление их знаний по психологии. Системообразующим в обеспечении знаниями, необходимыми для профессионального самоопределения учащихся, является курс «Выбор профессии». Вторым важным направлением работы психолога является проведение индивидуальных консультаций, предусматривающих диагностику, коррекцию и собственно консультацию [12]. Методики психологической диагностики известны, описаны, апробированы. Следует сделать лишь одно важное замечание, на котором настаивают многие вдумчивые исследователи, занимающиеся данной проблемой. Психодиагностическое обследование полезно, но его результаты должны использоваться таким образом, чтобы в наибольшей степени активизировать стремление школьников к самопознанию и самосовершенствованию. Психолог проводит диагностико-коррекционную работу, главной целью которой является подготовка учащихся к сво-

ему профессиональному будущему путем направленного формирования необходимых качеств личности. Сама консультация — не однодневное мероприятие. Это большой совместный труд психолога и учащегося на основе принципов педагогики сотрудничества. Решение о выборе профессии или области деятельности должно рождаться в ходе совместной работы.

Главная задача психолога при проведении профконсультационной работы в школе должна состоять в том, чтобы убедить учащихся в том, что практически нет ни одной профессии, в которую школьник мог бы «шагнуть» без предварительной психологической работы над собой.

Индивидуализированная структура способностей, удовлетворяющая требованиям определенной деятельности, формируется только в процессе этой деятельности и благодаря усилиям самого человека.

Психодиагностическое обследование должно помочь учащемуся лучше узнать себя, свои возможности, способности, интересы, активизировать его стремление к работе над собой [12].

Результатом базового (определяющего) этапа профориентационной работы в допрофессиональный период должна быть сформированность личностно-значимого смысла выбора профессии, определенной профессиональной направленности, профессиональное самоопределение учащихся, готовность к смене профессиональной направленности и переориентации на смежные профессии, иные виды деятельности [11].

Целенаправленная и профессионально организованная психолого-педагогическая помощь в самоопределении открывает возможности к актуализации личностного потенциала человека, что позволяет старшекласснику позитивно воспринимать собственное «Я» и быть готовым к его переменам, выстраивать конструктивные взаимоотношения с окружающим миром, быть стрессоустойчивым в ситуации ослабления роли социальных гарантий, достойно представлять себя в новой ситуации жизнедеятельности и выбирать будущую профессию с учетом своих личностных возможностей и внешних обстоятельств.

Литература

1. Ефимова Н. А. Информационное воздействие средств массовой коммуникации на сознание личности // Наука и образование. — 2002. — № 3—4. — С. 20—23.
2. Ефимова Н. А. Общая характеристика возникновения новообразований в личностном развитии старших школьников и юношей на переходном рубеже тысячелетия // Наука и образование. — 2002. — № 6. — С. 4—7.
3. Забродин Ю., Волошина И., Серебрянцева О. Стрессы российской молодежи «на входе» в рынок труда (трудности выбора профессиональной карьеры) // Наука и образование. — 2000. — Спецвыпуск. — С. 15—18.
4. Климов Е. А. Как выбрать профессию. — М., 1984.

5. Козлов Н. И. Формула личности. — СПб., 2000.
6. Концепція державної системи професійної орієнтації населення // Збірник нормативних, інструктивних та методичних матеріалів з питань професійної орієнтації незайнятого населення та інших категорій громадян. — К., 1997.
7. Куль Л. А. Половозрастные особенности самоактуализации личности // Наука и образование. — 2003. — № 2—3. — С. 38—40.
8. Лейтес Н. С. Умственные способности и возраст. — М., 1971.
9. Лейтес Н. С. Способности и одаренность в детские годы. — М., 1984.
10. Мухина В. С. Возрастная психология. — М., 2000.
11. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається // Збірник нормативних, інструктивних та методичних матеріалів з питань професійної орієнтації

незайнятого населення та інших категорій громадян. — К., 1997.

12. Рабочая книга школьного психолога // Под ред. И. В. Дубровиной. — М., 1991.

13. Романова Е. С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы. — СПб., 2003.

14. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности. — СПб., 2003.

15. Чебыкин А. Я., Найда В. Н. Мотивационная направленность профессионального самоопределения учащихся конца XX века // Наука и образование. — 2000. — № 5. — С. 65—68.

Н. В. ЗАСЛАВСКАЯ,

кандидат фил. наук, доцент, зав. лаб. профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ.

ЧТО НЕОБХОДИМО ЗНАТЬ О СОВРЕМЕННОМ МИРЕ ПРОФЕССИЙ

Профориентация — понятие емкое, связанное с разными сферами человеческого бытия и разнообразными социальными институтами. Часто человек выбирает профессию под влиянием чисто внешних обстоятельств: мнение окружающих людей; вопрос престижности, экономические соображения, внешняя атрибутика специальности или другие обоснования, которые могут не иметь ничего общего с его индивидуальными особенностями и склонностями. Нередко выбор профессии напрямую диктуется социальным заказом или связан с необходимостью трудовой адаптации какого-либо контингента в том или ином регионе по определенным социальным причинам.

Сам человек чаще всего соизмеряет предполагаемую заработную плату, степень удаленности работы от дома и уровень ее престижности со своими запросами и склонностями. Далеко не все ориентируются на соответствие самого процесса, стиля деятельности собственным индивидуальным характеристикам. Между тем правильно сделанный выбор профессии — залог удовлетворенности жизнью. Если деятельность по своим характеристикам совпадает с мотивационными, эмоциональными, когнитивными и коммуникативными особенностями человека, то сам процесс трудовой активности приносит удовольствие, или, по крайней мере, меньше утомляет и не вызывает негативных эмоций. Все это тесно связано с эффективностью труда и поэтому имеет первостепенное значение и для самого человека, и для всего общества в целом. В противном случае нарастающая эмоциональная напряженность приводит: а) к конфликтной ситуации, б) к невротизации, в) к физиологическим расстройствам. Помощь психолога здесь должна состоять в том, чтобы человек получил достоверный портрет своей личности. При этом профессио-

нально-личностные портреты не должны восприниматься догматически. Каждому человеку может быть найдено место, которое наиболее соответствует его наклонностям и интересам.

Одним из важнейших направлений профориентационной работы является профессионально-информационное, предусматривающее накопление и распространение сведений и требований к личности, которая хочет овладеть специальностью. Профессиональная информация обеспечивает ознакомление с формами и условиями овладения профессией, состоянием и потребностями рынка труда.

Профессиография как часть данного направления призвана выявлять структурные и содержательные стороны профессии, раскрывающие ее сложность, устанавливать все многообразие взаимоотношений с ней личности.

В настоящее время одним из последних исследований в этой актуальной сфере является монография Е. Романовой «99 популярных профессий. Психологический анализ». Представленная в этом исследовании информация необходима и своевременна в условиях динамично развивающегося рынка труда.

Определение профессии включает в себя очень много составляющих, но прежде всего:

— Кем быть.

— К какой социальной группе принадлежать.

— Какой стиль жизни выбрать.

— Какие цели определить для себя в будущем.

Процесс определения профессии характеризуется разноплановостью. Для правильного выбора профессии выпускнику школы придется проделать большую внутреннюю работу.

— Необходимо проанализировать свои ресурсы (интересы, способности, особенности личности).

— Узнать и принять требования избираемой профессии.

— Осознать потенциальные несоответствия личностных особенностей и особенностей профессий и оценить возможность или невозможность коррекции этих несоответствий.

В мире существует огромное количество профессий, они охватывают различные сферы человеческой деятельности, постоянно изменяются вместе с развитием общества, науки и техники, но при этом многие профессии сохраняют свои главные признаки и сопровождают человечество в течение столетий. Поэтому так важно правильно описать профессию, выделить в ней наиболее значимые особенности, которые могут показать человеку, выбирающему род деятельности, подходит она ему или нет.

В теории и практике профессиональной ориентации имеется огромное количество вариантов описания и классификации профессий:

— По предмету труда, по профессиональным сферам.

— По требованиям, предъявляемым к работнику.

— По степени самостоятельности в труде.

— По напряженности труда и т. п.

Чем больше признаков учитывается при описании профессии, тем успешнее может быть ее выбор.

При выборе профессии важно обратиться к профессиограмме.

Профессиограмма составляется на основе анализа содержания профессиональной деятельности и включает в себя общую характеристику профессии и требования, которые профессия предъявляет к человеку.

Если учащийся намерен выбрать профессию в соответствии со своими индивидуально-личностными особенностями, ему больше подойдут профессиограммы, составленные на основе психологического исследования профессий, чем такие, которые построены на основании формальных признаков профессий. Потому при смене профессии или при выборе запасного варианта лучше ориентироваться на профессии, связанные с такими психологическими характеристиками:

— Способ мышления.

— Тип личности.

— Предпочитаемый способ взаимодействия с людьми.

В книге представлены 99 профессиограмм наиболее популярных среди школьников профессий. Подбор профессий был осуществлен на основе анкетирования выпускников общеобразовательных школ и индивидуальных бесед с ними. Каждая профессиограмма состоит из следующих разделов.

1. Классификационная карточка профессий.

2. Доминирующие виды деятельности.

3. Качества, препятствующие эффективности профессиональной деятельности.

4. Качества, обеспечивающие успешность выполнения профессиональной деятельности (способности, личностные качества, интересы, склонности).

5. Область применения профессиональных знаний.

6. История профессии.

7. Некоторые профессии, которые также подходят учащимся с данным типом личности.

8. Учебные заведения, обучающие данной профессии.

Знакомство с разделами профессиограммы начинается с классификационной карточки, в которой кратко изложены наиболее важные с психологической точки зрения признаки профессии:

— Наименование профессии.

— Доминирующий способ мышления.

— Область базовых знаний.

— Профессиональная область.

— Межличностное взаимодействие.

— Доминирующий интерес.

— Условия работы.

Как уже отмечалось, при выборе или смене вида деятельности более эффективно ориентироваться на профессиограммы, построенные на основе психологического изучения профессий, чем на конкретные характеристики предмета и орудий труда. Именно поэтому каждая профессиограмма включает важнейшие психологические качества специалиста, краткая характеристика которых приводится ниже.

Доминирующий способ мышления. Практически любая деятельность состоит из различных проблемных ситуаций, и человеку все время приходится решать профессиональные задачи:

— Одним людям лучше даются решения в ситуациях, где требуется выбрать одно из нескольких готовых решений.

— Другим — в ситуациях, где нужно предложить что-то новое.

— Третьим предпочтительнее не размышлять, а действовать.

В одной и той же ситуации один человек будет вспоминать различные варианты выхода из ситуации, другой — искать причины и анализировать возможные последствия. Следовательно, привычные для человека способы мышления, наиболее характерные стратегии выхода из сложных положений проявляются и в обычных житейских, и в профессиональных ситуациях. Если профессия постоянно требует от работника применения несвойственного ему способа мышления, он будет испытывать эмоциональный дискомфорт и не сможет добиться успеха в данной деятельности.

Доминирующий, т. е. преобладающий, способ мышления является устойчивой характеристикой личности. Определить, какой способ мышления у человека преобладает, можно проанализировав, решение каких задач дается ему легче всего, какие житейские ситуации

для него наиболее привлекательны, какое хобби имеется.

Итак, все способы решения профессиональных задач можно разделить на три класса.

1. Приложение (применение имеющихся знаний, когда процедура решения достаточно четко определена и заранее выучена).

2. Адаптация (приспособление имеющихся общих знаний к условиям, контексту изменяющихся ситуаций).

3. Производство (непосредственное выполнение действий, в основном это относится к ручному труду).

В пособии предлагается следующая классификация способов мышления:

— приложение — способ разрешения проблемной ситуации четко определен, имеется ясная внутренняя модель того, как должно быть. Разновидности: приложение-процедура, приложение-диагностика, приложение-регуляция;

— адаптация — имеется несколько способов решения проблемной ситуации, необходимо выбрать оптимальный в зависимости от обстоятельств. Разновидности: адаптация-анализ, адаптация-координация, адаптация-формализация;

— производство-представление о выполнении задачи хранится в двигательной памяти человека, производится непосредственное действие. Разновидности: производство-сила, производство-ловкость.

Эта классификация сохраняет названия, принятые в современных зарубежных исследованиях.

По преобладающему способу мышления всех людей можно разделить на несколько типов, каждый из которых характерен для определенной профессии. Поэтому определив свой тип, можно проверить, соответствует ли он избранной профессии. Имеется восемь типов людей.

1. С преобладающим способом мышления «приложение-процедура». Такие люди лучше всего чувствуют себя, когда нужно точно и пунктуально выполнять известные им заранее процедуры решения поставленной задачи. Профессии, которые им подходят, требуют быстрого и точного выполнения известных процедур решения.

2. С преобладающим способом мышления «приложение-диагностика». Такие люди лучше всего замечают ошибки, отклонения от нормального течения процесса, способны найти причины этих ошибок. Профессии, которые им подходят, связаны с выявлением причин ошибок, аварий, неправильного функционирования техники с целью профилактики, контроля за исправностью и устранением неисправностей.

3. С преобладающим способом мышления «приложение-регуляция». Такие люди любят рассматривать различные аспекты целостной системы, чтобы обеспечить ее правильное и

точное функционирование. Они способны хорошо регулировать отношения между частями целого, достигать равновесия, избегать напряжения. Профессии, которые подходят людям этого типа, связаны с согласованием действий и могут иметь отношение как к техническим, так и к организаторским системам.

4. С преобладающим способом мышления «адаптация-анализ». Такие люди склонны анализировать ситуации, выделять существенное, предлагать новые решения. Профессии, в которых применяется этот способ мышления, требуют умения производить анализ разнообразных данных, их сравнение, сопоставление, интерпретацию с целью дальнейшего обобщения и планирования.

5. С преобладающим способом мышления «адаптация-координация». Такие люди могут согласовывать цели и решения различных задач одновременно, стремятся к развитию и инновациям. Профессии, которые подходят людям с этим способом мышления, требуют умения оценивать и решать несколько задач одновременно, согласовывать противоречивые цели.

6. С преобладающим способом мышления «адаптация-формализация». Такие люди хорошо интерпретируют различные ситуации, умело приспосабливаются к обстоятельствам и другим людям, они легко могут придать новую форму различным мыслям и идеям. Профессии, которые им подходят, требуют:

— умения слушать и переводить на понятный другим язык различные сложные проблемы;

— коммуникативности;

— умения считаться с ситуацией и другими людьми.

7. С преобладающим способом мышления «производство — сила». Такие люди предпочитают решение конкретных технических задач с применением физической силы. К профессиям, требующим этого способа мышления, относятся в основном те, которые связаны с ручным трудом.

8. С преобладающим способом мышления «производство — ловкость». Такие люди предпочитают решать конкретные технические задачи, используя навыки ручного труда. К профессиям этого типа относятся в основном такие, которые требуют ловкости и сноровки. В классификационной карточке отмечается, какой способ мышления наиболее характерен для представителей данной профессии.

Область базовых знаний.

Для каждой профессии требуется определенная совокупность знаний и умений. Необходимый уровень знаний может быть:

— Высоким (теоретическое знание).

— Средним (практическое использование знаний).

— Низким (знание получено опытным путем, навыки).

В классификационной карточке отмечены две области базовых знаний:

— Область базовых знаний № 1 и их уровень (знания по общеобразовательным предметам);

— Область базовых знаний № 2 и их уровень (знания по специальным предметам).

Каждый человек может сравнить имеющиеся у него знания с теми, которые требуются для данной профессии.

Профессиональная область. Любая профессиональная деятельность относится к какой-либо более широкой профессиональной области. В классификационной карточке указывается область, к которой относится данная профессия. При выборе профессии надо подумать, есть ли желание работать именно в этой профессиональной области.

Межличностное взаимодействие. В профессиональной деятельности люди вступают во взаимодействие друг с другом, причем в разных профессиях тип взаимодействия различный. При этом люди различаются по тому, предпочитают ли они взаимодействовать часто или изредка, решать задачи вместе или в одиночку.

На этом основании можно выделить следующие типы.

1. Редкое взаимодействие означает, что человек не стремится действовать вместе с другими, предпочитает независимость. Такие люди хорошо переносят одиночество во время деятельности, сами решают свои профессиональные задачи и не считают, что работа должна совершаться в группе.

2. Частое взаимодействие по типу «напротив» означает, что человек стремится работать с другими людьми. Такие люди предпочитают профессиональные ситуации продажи, переговоров, приема; ценят возможность обсуждать, договариваться, давать справки другим.

3. Частое взаимодействие по типу «рядом» означает, что человек при решении профессиональных задач стремится находиться рядом с другими людьми. Такой человек сохраняет некоторую самостоятельность в работе при том, что работает не в одиночку. Предпочтение отдается таким профессиональным ситуациям, где люди обмениваются разнообразной информацией, но работу выполняют независимо друг от друга.

4. Частое взаимодействие по типу «вместе» означает, что человек стремится действовать вместе с другими людьми, для него лучше такая работа, которая происходит при постоянных взаимоотношениях с другими. Такой человек соглашается на некоторую зависимость от других в работе и не любит работать в одиночку. Предпочтение отдается выполнению общей работы «командой», маленькой группой.

Знание своего типа взаимодействия помогает подобрать работу, где человек чувствует себя наиболее комфортно. Однако следует

иметь в виду и то, что для некоторых людей тип взаимодействия не имеет значения, они готовы к любым профессиональным ситуациям. Определить свой тип взаимодействия можно, проанализировав свое поведение в общении с другими людьми.

В классификационной карточке для каждой профессии указывается характерный тип взаимодействия.

Доминирующий интерес. Интересы людей разнообразны. По степени выраженности интересов всех людей подразделяют на разные типы личности.

Каждый тип личности служит для описания группы людей, обладающих определенными личностными и профессиональными особенностями. Люди разных типов предпочитают одни и отвергают другие виды деятельности (работу, отдых, хобби). Каждый тип личности в наибольшей степени может выразить себя в определенной профессиональной среде. Необходимо только, чтобы тип личности соответствовал выбранной профессии.

В зависимости от доминирующего (т. е. ведущего, основного) интереса выделяют следующие типы.

1. Реалистический.
2. Исследовательский.
3. Социальный.
4. Конвенциональный.
5. Предприимчивый.
6. Артистический.

В классификационной карточке профессии отмечается, какой доминирующий интерес характерен для каждой из них.

Для определения своего типа личности можно использовать «Опросник профессиональных предпочтений», составленный на основании теории профессионального выбора Дж. Холланда.

Дополнительный интерес. Интересы человека чаще всего невозможно описать с помощью только одного доминирующего интереса. Кроме основного, при анализе профессий необходимо учитывать и дополнительный интерес. Поэтому в классификационной карточке для каждой профессии отмечаются как доминирующий, так и дополнительный интересы. Например, для профессии менеджера доминирующим интересом является предпринимательский, а дополнительным — социальный.

В профессиограмме в разделе «Некоторые профессии, которые могут подойти человеку с данным типом личности», перечислены виды деятельности, предпочтительные для человека с психологическими признаками, соответствующими ее требованиям. Это означает, что доминирующие и дополнительные интересы у этих профессий совпадают. Такая информация, как уже отмечалось, может быть полезной при смене профессии или ее выборе в качестве запасного варианта. Каждый человек при желании может получить дополнительные знания

и освоить новую профессию. Главное, чтобы она соответствовала типу личности, интересам и складу мышления.

Так же как и доминирующий, дополнительный интерес определяется на основе «Опросника профессиональных предпочтений».

Условия работы. Профессиональная деятельность всегда совершается в определенных условиях. В классификационной карточке отмечаются два вида условий:

- Работа в помещении или вне помещения.
- Мобильная (подвижная) или сидячая работа.

При выборе профессии любой человек может выбрать те условия, которые его больше устраивают.

После знакомства с классификационной карточкой профессии можно перейти к изучению профессиограммы.

В разделе «Доминирующие виды деятельности» перечислены основные профессиональные задачи, которые решает специалист данной профессии: действия, которые он выполняет.

В разделе «Качества, обеспечивающие успешность выполнения профессиональной деятельности» указаны качества личности, без которых невозможно достичь успеха в выбранной профессии:

- Способности.
- Особенности личности.
- Интересы.
- Склонности.

В разделе «Качества, препятствующие эффективности профессиональной деятельности» описаны качества личности, которые могут мешать достижению успеха в выбранной области деятельности.

В разделе «Области применения профессиональных знаний» указаны виды учреждений, организаций, предприятий, где может работать специалист, овладевший данной профессией.

В разделе «История профессии» приводятся сведения о возникновении и развитии данной профессии с древних времен до наших дней.

В разделе «Некоторые профессии, которые могут подойти человеку с данным типом личности» перечислены иные профессии, которые может успешно выполнять человек, имеющий такие интересы.

В разделе «Учебные заведения, обучающие данной профессии» указаны некоторые учебные заведения, в которых можно получить интересующую вас специальность.

Монография Е. Романовой является не только учебным пособием для студентов высших и средних специальных заведений, изучающих основы профессиональной ориентации и консультации, но и своеобразным методическим и справочным материалом для педагогов, профессиональных консультантов, практических психологов. Она может быть полезна и интересна тем, кто только выбирает свое про-

фессиональное будущее. Далее даны примеры профессиограмм учителя, психолога, а также некоторых совершенно новых сегодня профессий (Web-дизайнер, автогонщик).

Профессиограмма «Учитель»

Доминирующие виды деятельности.

- Обучение различным наукам.
- Объяснение нового материала способами, доступными для детей данного возраста и индивидуальных особенностей.
- Контроль за усвоением материала.
- Проведение воспитательной работы с учащимися.
- Помощь в раскрытии творческого потенциала, способностей и возможностей учащихся.
- Выявление интересов и склонностей учеников для адекватного подбора программ и методов обучения.
- Изучение индивидуальных особенностей учащихся и оказание эффективного психолого-педагогического воздействия на них.
- Построение программы обучения на основе знания возрастных закономерностей развития учащихся.
- Оказание помощи в формировании личности ученика.
- Содействие развитию у учеников стремления к освоению новых знаний.
- Организация внеклассных групповых мероприятий, дискуссий, диспутов, собраний.
- Объяснение текущих социальных событий и явлений.
- Участие в разработке и внедрении учебных программ.
- Составление тематических и поурочных планов.
- Оформление документации (журналов, отчетов).

Качества, обеспечивающие успешность выполнения профессиональной деятельности.

- Способности.*
- Преподавательские способности.
- Организаторские способности.
- Вербальные способности (умение говорить ясно, четко, выразительно).
- Коммуникативные способности (навыки общения и взаимодействия с людьми).
- Хорошее развитие памяти.
- Высокий уровень распределения внимания (способность уделять внимание нескольким объектам одновременно).
- Психическая и эмоциональная уравновешенность.
- Способность к сопереживанию.
- Личностные качества, интересы и склонности.*
- Склонность к работе с детьми.
- Умение заинтересовать своими идеями, повести за собой.

— Высокая степень личной ответственности.

— Самоконтроль и уравновешенность.

— Терпимость, безоценочное отношение к людям.

— Интерес и уважение к другому человеку.

— Стремление к самопознанию, саморазвитию.

— Оригинальность, находчивость, разносторонность интересов.

— Тактичность.

— Целеустремленность.

— Артистизм.

— Требовательность к себе и другим.

— Наблюдательность (способность увидеть тенденции развития ребенка, формирования его умений, навыков, потребностей и интересов).

Качества, препятствующие эффективности профессиональной деятельности.

— Неорганизованность.

— Психическая и эмоциональная неуравновешенность.

— Агрессивность.

— Ригидность мышления (неспособность изменять способы решения задач в соответствии с изменяющимися условиями среды).

— Эгоистичность.

— Отсутствие организаторских способностей.

Области применения профессиональных знаний.

— Образовательные учреждения (школы, детские сады, вузы).

— Социальные организации (детские дома, приюты, интернаты, детские центры творчества и досуга).

— Работа в правоохранительных органах (детские приемники-распределители, колонии).

— Городские и муниципальные учебно-методические центры.

История профессии. Педагогика в переводе с греческого означает «детовожделение», т. е. воспитание детей, подготовка их к жизни в обществе. Как наука педагогика занимается раскрытием сущности, целей, задач и закономерностей воспитания, определяет содержание образования и методику обучения.

Зарождение педагогики относится к древним векам. Зародилась она в виде правил и наставлений для взрослых по уходу за детьми и наблюдению за их поведением. Педагогические традиции, положившие начало развитию педагогики как науки, появились в Древней Греции. Особый интерес вызывает афинская и спартанская системы воспитания.

Афинская система воспитания предполагала, что педагог (так называли черного раба) вел ребенка 7 лет в школу, где сначала его обучали умению читать и считать, затем следовало литературное и эстетическое воспитание. Большое внимание уделялось физическому воспитанию.

В спартанской школе основное внимание уделялось воспитанию силы духа, физической выносливости, закаливанию характера. Образование эпохи Средневековья имело в основном религиозный характер.

Большой вклад в развитие отечественной педагогики внесли Л. Н. Толстой, К. Д. Ушинский, А. С. Макаренко.

Некоторые профессии, которые могут подойти человеку с данным типом личности (социальный и артистический).

— Воспитатель детского сада.

— Прокурор.

— Адвокат.

— Косметолог.

— Арбитр.

— Детская медсестра.

Учебные заведения, обучающие данной профессии. Профессию учителя можно получить в высших учебных педагогических заведениях (учитель средних и старших классов) и в средних специальных учебных заведениях.

Профессиограмма «Психолог»

Доминирующие виды деятельности.

— Исследование развития психики и закономерностей психических процессов.

— Изучение общих закономерностей развития детей разного возраста и построение программ обучения.

— Изучение внутреннего мира и поведенческих особенностей человека.

— Изучение поведения людей в малых и больших группах.

— Изучение вопросов, связанных с творческой деятельностью людей, особенностями восприятия.

— Изучение деятельности человека, особенностей его труда.

— Изучение особенностей поведения в стрессовых ситуациях.

— Исследовательско-аналитическая работа (работа с получаемой информацией, адаптация психодиагностических методик к условиям реальной практики).

— Информирование клиента о том, что с ним происходит.

— Психологическое консультирование, направленное на оказание человеку помощи в разрешении различных затруднительных ситуаций.

— Организация групповых мероприятий, ведение тренингов, семинаров, чтение лекций.

— Профилактика и коррекция нежелательных проявлений психики человека, а также укрепление и формирование необходимых психологических качеств личности.

— Профессиональный отбор и подбор кадров.

— Осуществление психологического сопровождения карьеры.

— Изучение особенностей судебного процесса, мотивов поведения преступника, разработка мер профилактики преступности.

Качества, обеспечивающие успешность выполнения профессиональной деятельности. Способности.

— Высокий уровень развития концентрации и устойчивости внимания (способность длительное время сосредоточиваться на одном предмете, не отвлекаясь на другие объекты и не ослабляя внимания).

— Высокий уровень развития способности переключать и распределять внимание (способность быстро переключать внимание с одного предмета на другой или с одного вида деятельности на другой, а также удерживать в центре внимания одновременно несколько действий).

— Хорошее развитие образной и словесно-логической памяти.

— Высокий уровень развития образного мышления.

— Развитие логического мышления.

— Хорошее развитие мнемических способностей (долговременная и кратковременная память).

— Коммуникативные способности (общение и взаимодействие с людьми, умение устанавливать контакты).

— Умение слушать.

— Вербальные способности (умение говорить четко, ясно, выразительно).

— Способности к самоконтролю.

— Ораторские способности (грамотное выражение мысли).

Личностные качества, интересы и склонности.

— Высокая степень личной ответственности.

— Терпимое отношение к людям.

— Интерес и уважение к другому человеку.

— Стремление к самопознанию, саморазвитию.

— Оригинальность, находчивость, разносторонность интересов.

— Любознательность и обучаемость.

— Тактичность, воспитанность.

— Склонность к соперничеству.

— Инициативность.

— Целеустремленность, настойчивость.

— Интуиция, умение прогнозировать события.

— Находчивость.

— Умение хранить тайну.

— Творческое начало.

— Эрудированность.

Качества, препятствующие эффективности профессиональной деятельности.

— Психическая и эмоциональная неуравновешенность.

— Агрессивность.

— Замкнутость.

— Нерешительность.

— Отсутствие склонности к работе с людьми.

— Неумение понять позицию другого человека.

— Ригидность мышления (неспособность изменять способы решения задач в соответствии с изменяющимися условиями среды).

— Низкий интеллектуальный уровень.

Области применения профессиональных знаний.

— Социальные организации (детские дома, приюты, дома престарелых, инвалидов, детские центры творчества и досуга).

— Образовательные учреждения (школы, детские сады, вузы).

— Учреждения по подбору персонала (кадровые агентства, центры занятости, центры профориентации).

— Медицинские учреждения (больницы, поликлиники, наркологические центры, реабилитационные центры).

— Психотерапевтические, психологические консультативные службы.

— Предприятия, фирмы.

— Правоохранительные органы (суды, детские приемники-распределители, колонии, прокуратура).

— Работа на телефоне доверия.

— Работа в МЧС, службах спасения.

— Военные организации.

История профессии. С древнейших времен людей интересовал внутренний мир человека. Проблемой души интересовались философы древности — Платон и Аристотель. По мере развития науки и техники психология стала приобретать все большее значение в обществе. Датой возникновения психологии как науки принято считать открытие первой экспериментальной лаборатории в Лейпциге в 1879 году. Появляются психологические лаборатории в Европе, России.

В России существенный вклад в развитие психологии как науки внесли отечественные физиологи И. П. Павлов, И. М. Сеченов, психологи А. Ф. Лазурский, Л. С. Выготский, С. Л. Рубинштейн и другие.

В настоящее время психология охватывает почти все сферы жизни и деятельности людей, психологические знания используются в политике, экономике, медицине, культуре и искусстве, на производстве и в образовании. Несомненно, каждому человеку будет полезно и интересно узнать побольше о себе и других людях.

Профессиограмма «Web-дизайнер»

Доминирующие виды деятельности.

— Оформление сайтов.

— Создание идеи и разработка макета сервера.

— Создание стиля исполнения макета сервера.

— Обеспечение наилучшего восприятия web-документов на экране монитора с учетом времени загрузки документов, пропускной способности канала передачи данных, размера графических файлов документа, качества цветовой палитры.

— Определение правил компоновки web-страниц, выбор формата, фона, количества и качества элементов оформления.

— Создание стилизованных образцов web-документов.

— Работа с узлом Internet.

— Написание программной части и кода страницы.

— Управление гипертекстовыми документами.

— Проведение информационной политики формы в World Wide Web (WWW).

— Установка и работа со средствами подготовки и проверки web-страниц.

— Создание интерактивных web-приложений.

— Обновление, модернизация web-документа.

— Создание и работа с приложениями для статистической обработки.

Качества, обеспечивающие успешность выполнения профессиональной деятельности (профессионально важные качества).

Способности.

— Развитый эстетический и художественный вкус.

— Высокий уровень развития образного мышления.

— Высокий уровень развития памяти.

— Высокий уровень развития умения распределять, концентрировать и переключать внимание.

— Логическое мышление.

— Аналитическое мышление.

— Развитая моторика пальцев.

Личностные качества, интересы и склонности.

— Креативность.

— Внимательность.

— Терпеливость.

— Усидчивость.

— Тщательность, систематичность в работе.

— Аккуратность.

— Ответственность.

Качества, препятствующие эффективности профессиональной деятельности.

— Отсутствие художественного вкуса.

— Рассеянность.

— Неаккуратность.

— Невнимательность.

— Ригидность мыслительных процессов.

— Сильно развитая близорукость.

Область применения профессиональных знаний.

— Предприятия и организации.

— Агентства и фирмы компьютерного дизайна.

— Учебные заведения.

История профессии. Профессия web-дизайнера включает в себя два аспекта: умение пользоваться специальными компьютерными программами и дизайнерская деятельность. Еще в XIX веке владельцы магазинов, ресторанов и предприятий выпускали рекламные открытки. Эти открытки оформляли специальные люди, которых мы сегодня называем дизайнерами. Сейчас web-дизайнеры занимаются фактически той же деятельностью, но только используют различные компьютерные программы. Первые цифровые ЭВМ появились в 40-х годах прошлого столетия. Идея их создания принадлежит американскому математику фон Нейману. Затем начинается быстрое развитие ЭВМ, при этом одно поколение ЭВМ сменяет другое. Первые персональные ЭВМ были созданы фирмой «Intel IBM» в 1982 году. На сегодняшний день выпущено уже шестое поколение ЭВМ.

Некоторые профессии, которые могут подойти человеку с данным типом личности (артистический и конвенциональный).

— Дизайнер по меховым изделиям.

— Скульптор.

— Модельер.

— Художник-гример.

— Аранжировщик.

— Художественный руководитель.

— Критик.

Учебные заведения, обучающие данной профессии. Профессию web-дизайнера можно получить на курсах, в средних специальных или высших учебных заведениях.

Профессиограмма «Автогонщик»

Доминирующие виды деятельности.

— Изучение топографии трассы.

— Ведение гонки соответственно рельефу трассы.

— Наблюдение за показателями приборов в процессе гонки.

— Теоретическая разработка эффективных маневров на трассе перед гонкой совместно с тренером и самостоятельно при прохождении трассы.

— Оценка возможностей транспортного средства и участие в его усовершенствовании.

— Регулярные физические тренировки (общая физическая подготовка и занятия различными видами спорта).

— Регулярные тренировки для подготовки к гонке.

— Прохождение психологической подготовки к гонке.

Качества, обеспечивающие успешность выполнения профессиональной деятельности.

Способности.

— Способность идти на риск.

— Хорошая координация движений.

— Острое зрение.

- Хороший глазомер.
  - Физическая выносливость (способность переносить высокие нагрузки в процессе гонки).
  - Хорошее здоровье.
  - Концентрация внимания (способность в течение длительного времени заниматься определенным видом деятельности).
  - Хорошая переключаемость внимания.
  - Большой объем и устойчивость внимания (способность одновременно замечать и удерживать в поле зрения большое количество явлений).
  - Развитая моторная память.
  - Гибкость мышления (способность быстро изменять решения в изменившейся ситуации).
  - Высокая помехоустойчивость.
  - Психическая и эмоциональная устойчивость.
  - Развитое пространственное воображение.
- Личностные качества, интересы и склонности.*
- Склонность к риску.
  - Настойчивость, упорство.
  - Стремление к победе, стремление быть первым.
  - Трудолюбие.
  - Уверенность в себе.
  - Самообладание.
  - Дисциплинированность.
  - Рассудительность.
  - Находчивость.
  - Уравновешенность.
  - Выносливость.
  - Осторожность.
  - Стремление к реализации своего потенциала.
  - Целеустремленность.
  - Инициативность.
- Качества, препятствующие эффективности профессиональной деятельности.**
- Трусость.
  - Низкая самооценка.
  - Боязнь неудачи.
  - Неуверенность в себе.
  - Медлительность.
  - Неуравновешенность.
  - Плохая реакция.
  - Безынициативность.
  - Неспособность принять решение.
  - Невнимательность.
  - Быстрая психическая утомляемость.
  - Ригидность мышления (неумение быстро менять свои решения и свое поведение в изменившихся условиях).
- Область применения профессиональных знаний.**
- Организации автомобильного спорта (спортсмен, тренер).
  - Спортивные клубы.
  - Спортивные секции.
- История профессии.** Соревнования появились очень давно. Первые Олимпийские игры

были проведены еще в Древней Греции. Появление спортивных соревнований связано с постоянным стремлением человека выявить как свои силы, так и силы, созданных им вещей, стремлением выявить лучшее и лучшего: самый быстрый спринтер, самый быстрый автомобиль и т. д. Автомобильные гонки появились и стали завоевывать популярность по мере того, как совершенствовались транспортные средства. Построенная в 1769 году французом Ж. Куньо самодвижущаяся повозка с паровым двигателем была тихоходной и ненадежной. Датой изобретения собственно автомобиля можно считать 1885 год, когда появилась первая безрельсовая самодвижущаяся повозка с бензиновым двигателем, названная автомобилем (от греч. *autos* — сам и *mobilis* — подвижный) ее создателями — немцами Г. Даймлером и К. Бенцем.

С изобретением Генри Фордом конвейера (30-е годы XX века) количество автомобилей резко возросло. Однако проведение гонок на обычных автомобилях было нецелесообразно, поскольку такие автомобили слабо поддавались индивидуальному усовершенствованию. Поэтому возникла потребность в постройке специальных гоночных автомобилей, которые бы производились в единичных экземплярах и на заказ. Европейские фирмы начали строить гоночные автомобили после 1900 года. На сегодняшний день существует большое количество различных гоночных автомобилей.

По рабочему объему двигателя и массе гоночные автомобили подразделяются на группы — гоночные формулы.

Некоторые профессии, которые могут подойти человеку с данным типом личности (реалистический и предпринимательский).

- Шеф-повар.
- Спасатель.
- Животновод.
- Кинолог.
- Костюмер.
- Диспетчер.
- Пожарный.

Учебные заведения, обучающие данной профессии. Для овладения профессией автогонщика нужно иметь среднее специальное или высшее спортивное образование.

Литература

1. Романова Е. С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы. — 2-е изд. — СПб., 2003.
2. Синяевский В. В. Профессиограммы. — Херсон, 1989.
3. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. — М., 1998.

И. Н. ЛУЦИШИНА,

психолог, главный специалист научно-методической лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ.

ЧТО НАДО ЗНАТЬ О РАННЕЙ ЮНОСТИ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМООПРЕДЕЛЕНИИ

Как заметил Л. С. Выготский, психология юношеского возраста — один из старейших разделов возрастной психологии (сегодня ее чаще называют психологией развития). При этом общих теорий в ней гораздо больше, чем твердо установленных фактов. Неоспоримым можно считать лишь то, что данный возрастной этап имеет место и представляет собой своеобразный «третий мир» между детством и взрослостью.

Говоря о ранней юности, мы будем придерживаться периодизации становления личности Л. С. Выготского и Д. Б. Эльконина, в которой нижняя граница ранней юности соответствует 14—15 годам, а верхняя — 16—17. Если иметь в виду 11-летнюю общеобразовательную школу, то это время приходится на IX—XI классы.

Центральным процессом ранней юности является формирование идентичности. В отечественной психологии данный процесс принято называть процессом самоопределения. А. В. Петровский считает, что «самоопределение личности — это сознательный акт выявления и утверждения собственной позиции в проблемных ситуациях».

Таким образом, можно говорить о социальном, жизненном, профессиональном, нравственном и семейном самоопределении личности.

Л. И. Божович характеризует самоопределение как личностное новообразование старшего школьного возраста, связанное с формированием внутренней позиции взрослого человека, с осознанием себя как члена общества, с необходимостью решать проблемы своего будущего. Л. И. Божович говорит о двуплановости процесса самоопределения, которое выражается «в деловом выборе профессии и в общих, лишенных конкретности исканиях смысла своего существования». По мнению автора, к концу юношеского возраста эта двуплановость ликвидируется. Рассмотрим данный процесс более подробно.

В IX классе юношам и девушкам приходится решать вопрос о дальнейшей жизни: что делать — продолжать обучение в школе, пойти в училище или работать? По существу от школьника общество требует профессионального самоопределения, хотя и первоначально. При этом он должен разобраться в собственных способностях и склонностях, иметь представление о будущей профессии и о конкретных способах достижения профессионального мастерства в избранной области.

Эта сама по себе сложная задача усложняется в наше время, когда рушатся выработанные предыдущими поколениями стереотипы, ценности, в частности, представления о значимости образования и престижности той или иной профессии.

Далеко не все девятиклассники могут выбрать профессию и связанный с ней дальнейший путь обучения. Многие из них тревожны, эмоционально напряжены и боятся любого выбора. Поэтому они склонны продолжать обучение в школе. На это решение влияет и усиливающаяся привязанность к своей школе, сложившиеся дружеские отношения с одноклассниками, привычные отношения с учителями.

Часть девятиклассников, неудовлетворенных своей невысокой успеваемостью и положением в классе, напротив, стремятся скорее окончить школу. Но им тоже не вполне ясно, что их ждет впереди, и это неопределенное будущее вызывает у них опасение.

В IX классе возрастает тревожность, связанная с самооценкой. Юноши и девушки часто воспринимают относительно нейтральные ситуации как содержащие угрозу их представлениям о себе, из-за этого переживают страх, сильное волнение. Повышенный уровень такого рода тревожности главным образом вызван особым положением выпускного класса, предстоящими впереди экзаменами, отбором в X класс и, возможно, началом нового жизненного пути.

В этот период притупляется острота восприятия сверстников. Большой интерес вызывают взрослые, чей опыт, знания помогают ориентироваться в вопросах, связанных с будущей жизнью. Будущая жизнь интересна девятиклассникам прежде всего с точки зрения профессиональной.

Как протекает в этот период процесс личностного развития? Часто юность считают бурной, объединяя ее в один период с подростковым возрастом. Поиск смысла жизни, своего места в этом мире могут стать особенно напряженными. Возникают новые потребности интеллектуального и социального порядка, удовлетворение которых станет возможным только в будущем.

Не у всех этот период напряженный. Некоторые старшеклассники, наоборот, плавно и постепенно продвигаются к переломному моменту в своей жизни, а затем относительно легко включаются в новую ситуацию отношений. Им не свойственны романтические порывы, обычно ассоциирующиеся с юностью, их радует спокойный, упорядоченный уклад жизни. Они больше интересуются общепринятыми ценностями, в большей степени ориентируются на оценку окружающих, опираются на авторитет. Как правило, у них хорошие отношения с родителями, а учителям они практически не доставляют хлопот.

Вместе с тем есть личности, которые в ранней юности менее самостоятельны, более пас-

сивны, иногда поверхностны в своих притязаниях и увлечениях. Вообще считается, что к полноценному становлению личности приводят поиск и сомнения, характерные для юношеского возраста. Те, кто прошел через них, обычно в большей мере независимы, творчески относятся к делу, обладают более гибким мышлением, позволяющим принимать самостоятельные решения.

Встречаются еще два варианта развития. Это, во-первых, быстрые, скачкообразные изменения, которые благодаря высокому уровню саморегуляции хорошо контролируются, не вызывая резких эмоциональных срывов. Такие личности рано определяют свои жизненные цели и настойчиво стремятся к их достижению. Однако при высокой производительности, самодисциплине у них слабее развивается рефлексия и эмоциональная сфера. Еще один вариант связан с мучительными поисками своего пути: недостаточное развитие рефлексии, отсутствие глубокого самопознания не компенсируется высокой производительностью. Такие личности импульсивны, непоследовательны в поступках и отношениях, недостаточно ответственны. Часто они отвергают ценности родителей, но вместо этого не в состоянии предложить ничего своего. Войдя во взрослую жизнь, они продолжают метаться и долго остаются неприкаянными.

Динамика развития в ранней юности зависит от ряда условий. Прежде всего, это особенности общения со значимыми людьми, что существенно влияет на процесс самоопределения. Уже в переходный от подросткового к юношескому возрасту период у школьников возникает особый интерес к общению со взрослыми. В старших классах эта тенденция усиливается.

При благоприятном характере отношений в семье после подросткового возраста — этапа эмансипации от взрослых — обычно восстанавливаются эмоциональные контакты с родителями, причем на более высоком и сознательном уровне. По данным многочисленных опросов, старшеклассники больше всего хотели бы видеть в родителях друзей и советчиков. При всем своем стремлении к самостоятельности юноши и девушки нуждаются в жизненном опыте и помощи старших; семья остается тем местом, где они чувствуют себя наиболее спокойно и уверенно. С родителями обсуждаются в это время жизненные перспективы, главным образом профессиональные.

Старшеклассник относится к близкому взрослому как к идеалу. В разных людях он ценит разные их качества, они выступают для него как эталоны в разных сферах — в области человеческих отношений, моральных норм, в разных видах деятельности. К ним он как бы примеривает свое идеальное «Я» — каким он хочет стать и будет во взрослой жизни.

Отношения со взрослыми хотя и становятся доверительными, но сохраняют определенную дистанцию. Содержание такого общения очень важно для юношей и девушек, но это не кажется интимной информацией.

Общение со сверстниками необходимо для самоопределения в ранней юности, но оно имеет другие функции. Если к доверительному общению со взрослыми старшеклассник прибегает в основном в проблемных ситуациях, когда он сам затрудняется принять решение, связанное с его планами на будущее, то общение с друзьями остается интимно-личностным, исповедальным. Он, так же как и в подростковом возрасте, приобщает другого к своему внутреннему миру — к своим мыслям, чувствам, интересам, увлечениям.

Общение требует взаимопонимания, внутренней близости, откровенности. Оно основано на отношении к другому как к самому себе, в нем раскрывается собственное реальное «Я». Оно поддерживает самопринятие, самоуважение.

Для ранней юности характерна устремленность в будущее. Если в 15 лет жизнь кардинально не изменилась и юноша остался в школе, он тем самым отсрочил на два года вступление во взрослую жизнь и, как правило, сам выбор дальнейшего пути. В этот относительно короткий срок необходимо создать жизненный план — решить вопросы, кем быть (профессиональное самоопределение) и каким быть (личностное и моральное самоопределение).

Старшеклассник должен не просто представлять себе свое будущее в общих чертах, а осознавать способы достижения поставленных жизненных целей.

В выпускных классах сохраняется сосредоточенность на профессиональном самоопределении. Оно предполагает самоограничение, отказ от подростковых фантазий, в которых ребенок мог стать представителем любой, самой привлекательной профессии. Старшекласснику приходится ориентироваться в различных профессиях, что совсем не просто, поскольку в основе отношения к профессиям лежит не свой собственный, а чужой опыт. Этот опыт обычно абстрактен, не пережит старшеклассником. Кроме того, нужно верно оценить свои объективные возможности — уровень знаний, здоровье, материальные условия семьи и, главное, свои способности и склонности.

Самоопределение, как профессиональное, так и личностное, становится центральным новообразованием ранней юности. Это новая внутренняя позиция, включающая осознание себя как члена общества, принятие своего места в нем.

Самоопределение связано с новым восприятием времени — с соотношением прошлого и будущего. В детстве время осознанно не воспринималось и не переживалось, теперь временная перспектива осознается: «Я» охватыва-

ет принадлежащее ему прошлое и устремляется в будущее. Но восприятие будущего противоречиво. Чувство необратимости времени часто сочетается с представлением о том, что время остановилось. Лишь постепенно устанавливается связь между «мной как ребенком» и «тем взрослым, которым я стану», преемственность настоящего и будущего, что важно для личностного развития. Устремленность в будущее только тогда благотворно влияет на формирование личности, когда есть удовлетворенность настоящим.

Осознание временной перспективы и построение жизненных планов требует уверенности в себе, в своих силах и возможностях. Самооценка десятиклассника относительно устойчива, высока, сравнительно бесконфликтна, адекватна. Юноши и девушки именно в это время отличаются оптимистичным взглядом на себя и свои возможности. Уровень тревожности снижается.

В XI классе ситуация становится более напряженной. Жизненный выбор, который в прошлом году был достаточно абстрактным, становится реальностью. Часть старшеклассников сохраняет «оптимистичную» самооценку. Она не слишком высока, в ней гармонично соотносятся желания, притязания и оценка собственных возможностей. У других одиннадцатиклассников самооценка высока и глобальна — охватывает все стороны жизни; смешивается желаемое и реально достижимое. В связи с изменениями в самооценке в XI классе у учащихся повышается тревожность.

Несмотря на некоторые отличия в уровнях самооценки и тревожности и разнообразии вариантов личностного развития, можно говорить об общей стабилизации личности в этот период, начавшийся с формирования «Я-концепции» на границе подросткового и старшего школьного возраста.

Старшеклассники в большей степени принимают себя, чем подростки, их самоуважение в целом выше. Интенсивно развивается саморегуляция, повышается контроль за своим поведением, проявлением эмоций. Настроение в ранней юности становится более устойчивым и осознанным. В это время начинает развиваться и нравственная устойчивость личности. В своем поведении старшеклассник все больше ориентируется на собственные взгляды, убеждения, которые формируются на основе приобретенных знаний и своего, пусть не очень большого, жизненного опыта. Знания об окружающем мире и нормах морали объединяются в его сознании в единую картину. Благодаря

этому нравственная саморегуляция становится более полной и осмысленной.

Еще один момент, связанный с самоопределением, — изменение учебной мотивации. Старшеклассники, ведущую деятельность которых обычно называют учебно-профессиональной, начинают рассматривать учебу как необходимую базу, предпосылку для будущей профессиональной деятельности. Их интересуют главным образом те предметы, которые им будут нужны в дальнейшем, их снова начинает волновать успеваемость (если они решили продолжить образование). Отсюда недостаточное внимание к «ненужным» учебным дисциплинам, часто гуманитарным. А. В. Петровский считает, что именно в старшем школьном возрасте появляется сознательное отношение к учению.

Таким образом, анализируя данный возрастной период и связанный с ним процесс профессионального самоопределения, можно утверждать, что именно он является ведущим в общей структуре становления личности. Он имеет свою специфику, которая определяется особенностями возрастного развития. Его можно охарактеризовать в следующих позициях:

9-й класс — размытые представления о будущем → сложность выбора → эмоциональная напряженность, высокий уровень тревожности.

10-й класс — осознание временной перспективы → самоограничение, отказ от фантазий, построение жизненных планов → относительно устойчивый эмоциональный фон, уровень тревожности снижается.

11-й класс — устремленность в будущее → реальность жизненного выбора → общая стабилизация личности.

Литература

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М., 1968. — 464 с.
2. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание. — М.: Политиздат, 1984. — 333 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности. — М.: Просвещение, 1989. — 254 с.
4. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. — М.: РОУ, 1996. — 173 с.
5. Петровский А. В. Проблемы развития личности с позиций социальной психологии // Вопросы психологии. — 1984. — № 4.
6. Раис Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. — СПб.: Питер, 2000. — 624 с.
7. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблема становления личности. — М., 1994. — 250 с.

В. Н. НАЙДА,

главный специалист лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ.

КАК ПОМОЧЬ УЧАЩИМСЯ ПРАВИЛЬНО ВЫБРАТЬ ПРОФЕССИЮ

Выбор профессии является одной из наиболее важных задач в жизни молодых людей. Иногда выбор бывает очень трудным. И очень хорошо, когда проблема выбора профессии тревожит — это означает социальную и психологическую зрелость подростка. Хуже, если ему безразлично.

Трудности профессионального самоопределения возникают обычно у двух категорий ребят. Первые пока не нашли в этой жизни ничего интересного. Так сложилось, что учителя не сумели воспитать у них любовь к каким-либо предметам, а таланты пока еще не проявились. Такие ребята могут хорошо учиться, но они ничем не увлекаются, жизнь их довольно скучна или монотонна. Вот и не могут определиться, чем хотелось бы заниматься, потому что из того, что окружает их в мире, ничто особенно не привлекает. Как правило, они слабо ориентируются в мире профессий. Вторая категория ребят очень активна и в учебе, и в других формах деятельности. Им интересно все, они одновременно посещают три кружка, несколько факультативов и спортивных секций. Более того, у них все получается. За что ни возьмутся — во всем добиваются успеха. Однако они тоже не могут определить, что нравится больше, с чем они хотели бы связать свою жизнь. Как же помочь разобраться в себе?

При выборе профессии очень важно соответствие между психологическими особенностями человека и соответствующими характеристиками профессии. Профессия должна быть интересна. Если учащемуся нравятся животные, растения, то ему будет интересно в профессиональной деятельности сталкиваться с объектами живой природы. Если он любит технику — интерес к ней будет поддерживать его в деятельности инженера-конструктора или физика-теоретика.

Любая профессия требует, чтобы у человека присутствовали так называемые «профессионально важные качества». Например, корректору важно внимание, художнику — образное мышление и т. д. Поэтому необходимо, чтобы подросток, выбирая профессию, осознал, есть ли у него способности, соответствующие профессионально важным качествам. В случае сомнения необходимо выбирать ту профессию, где способности будут максимально реализованы, и тогда в этой деятельности он добьется наибольшего успеха.

И главное, чтобы тип реализуемой профессиональной деятельности совпадал с личностным, характерологическим типом. Например, если подросток общителен, то ему больше подойдут профессии, связанные с многочисленными контактами, а если эмоционально неу-

стойчив, то он не сможет заниматься деятельностью, которая требует концентрации внимания в течение длительного времени.

Следовательно, чтобы правильно выбрать профессию, необходимо прежде всего, чтобы подросток познал себя. В юном возрасте характерно задавать себе вопросы: «Какой я?», «Кто я в этом мире?», «Зачем я живу?». Помочь лучше узнать себя и частично ответить на эти вопросы поможет упражнение: «Посмотри на себя глазами другого человека. Конкретного человека, которого ты хорошо знаешь — скажем, друга или соседа по парте, мамы или любимой девушки. Попытайся объяснить свои поступки так, как это сделал бы другой человек, не зная истинных мотивов. Ты поймешь, каким тебя видят другие люди, но, с другой стороны, избавишься от субъективизма, ведь «в своем глазу, как известно, можно не увидеть даже бревно».

Важно помнить, что психические свойства человека (способности, интересы или черты характера) — исключительно гибкие, изменяющиеся качества. Главное — интерес, а способности формируются в деятельности. Необходимо, чтобы подросток был приучен трудиться, так как одних способностей недостаточно. С другой стороны, интерес — вещь тоже не совсем устойчивая. Многие ребята думают, что любят какой-то учебный предмет, а на самом деле им очень нравится учитель. Кроме того, трудно понять, понравится ли им психология или же экономика — ведь в школе не изучали ничего подобного. Для того чтобы не ошибиться, надо расширять кругозор и как можно больше узнавать мир профессий. Тогда можно будет осознанно решить, интересна ли данная область, или все, что они знают о специальности, которую выбирают, — это ее название.

После того, как разобрались в способностях, интересах и личностных чертах, надо приступить к выбору уже не профессии, а вуза или факультета. Выяснить, какие специальности и специализации соответствуют интересующему виду деятельности. Это не всегда полное соответствие (например, чтобы отремонтировать компьютеры, нужно получить специальность «радиоэлектроника»). Принятие решения должно основываться на многих факторах уже не психологического характера: репутация вуза и конкурс, мнение друзей, родителей, стоимость обучения. Здесь может помочь такое упражнение: «Выпишите на отдельном листочке бумаги плюсы и минусы каждого из вариантов. Проанализируйте данные вместе с друзьями и родственниками. И всегда помните: окончательный выбор только за вами, так как, выбирая профессию, вы выбираете судьбу. Профессия должна приносить удовлетворение

(положительные эмоции) и, обеспечивая максимальную реализацию возможностей личности, приносить пользу обществу».

Как же выбрать профессию?

Каждый человек хотя бы раз в жизни выбирает профессию. Чтобы принять правильное решение, необходимо учесть множество факторов — желания, психологические особенности и возможности, а также потребности общества.

Существует формула, которая поможет сделать оптимальный выбор.

Формула выбора профессии:

Хочу — планы, интересы, стремления.

Могу — способности, таланты, состояние здоровья.

Надо — состояние рынка труда, социально-экономические проблемы в регионе.

Зона оптимального выбора профессии — это область выбора профессии, в которой сам человек выбирает нужную обществу профессию в соответствии со своими склонностями и возможностями.

Итак, чтобы принять взвешенное решение по этой формуле, необходимо сделать несколько шагов. В отечественной психологии их выделяют семь:

1. Составить список подходящих профессий.

Составьте список профессий, которые нравятся, интересны, по которым хотели бы работать и которые Вам подходят.

2. Составить перечень требований к выбираемой профессии.

Составьте список своих требований:

— выбираемая профессия и будущий род занятий;

— выбираемая профессия и жизненные ценности;

— выбираемая профессия и жизненные цели;

— выбираемая профессия и ваши сегодняшние актуальные проблемы;

— выбираемая профессия и реальное трудоустройство по специальности;

— желательный уровень профессиональной подготовки;

— выбираемая профессия и ваши склонности и способности;

— содержание, характер и условия работы.

3. Определить значимость каждого требования.

Определите, насколько все перечисленные требования значимы. Может быть, есть менее

важные требования, которые можно и не учитывать.

4. Оценить свое соответствие требованиям каждой из подходящих профессий.

Кроме тех требований, которые есть у Вас к профессии, существуют и требования самой профессии. Проанализируйте, развиты ли у Вас профессиональные качества, отвечают ли ваши интеллектуальные способности, психологические особенности, состояние здоровья требованиям профессии.

5. Проанализировать результаты.

Проанализируйте, какая профессия из всего списка больше других подходит Вам по всем признакам.

6. Проверить результаты.

Чтобы убедиться в правильности Ваших размышлений, обсудите свое решение с друзьями, родителями, учителями, психологом, профконсультантом.

7. Определить основные практические шаги к успеху.

После того, как принято решение, важно определить, в каком учебном заведении можно получить профессиональное образование, как развивать в себе профессионально важные качества, как можно получить практический опыт работы по данной специальности, как повысить свою конкурентоспособность на рынке труда.

Итак, ребята уже знакомы с формулой профессии и знают, что необходимо для того, чтобы принять взвешенное решение. Но выбор профессии — дело непростое и возможны ошибки. Остановимся на наиболее распространенных ошибках при выборе профессии.

1. Отношение к выбору профессии как к выбору пожизненного пристанища, постоянно-го островка в мире профессий.

При таком подходе невольно возникает опасение затеряться. И учащиеся очень часто при этом ориентируются сразу на профессии высокой или высшей квалификации. Важно помнить, что к высокой квалификации, как правило, ведет многоступенчатая лестница трудовых будней. И вполне естественно начинать восхождение с нижних ступеней. В любой сфере деятельности — практической, теоретической — происходит закономерная смена занятий, должностей по мере роста квалификации человека. При этом наибольших успехов достигает тот, кто хорошо прошел начальные ступени.

2. Бытующее мнение о престижности профессии.

В отношении к профессии предрассудки проявляются в том, что некоторые важные для общества профессии или занятия считаются недостойными, неприличными (например, дворник).

3. Выбор профессии под прямым или косвенным влиянием товарищей («за компанию»).

Профессию мы выбираем по своему «вкусу» и «размеру» так же, как одежду и обувь. Надо разбираться в своих способностях, склонностях, возможностях их развития, примерить к себе данную профессию, узнать о ней как можно больше и на этой основе сделать выбор.

4. Перенос отношения к человеку — представителю той или иной профессии — на саму профессию.

При выборе профессии прежде всего надо учитывать особенности данного вида деятельности, а не выбирать профессию только потому, что тебе нравится или не нравится человек, который занимается данным видом деятельности.

5. Увлечение только внешней или какой-нибудь отдельной стороной профессии.

Здесь очень важно проникать за зримые явления (или, наоборот, за кажущуюся незримую) профессии, вскрывать (усилием мысли и путем направленного поиска нужной информации) существенные стороны повседневного труда профессионала. Это поможет получить действительно веские доказательства «за» и «против» выбора именно этой профессии. Так, например, за легкостью, с которой актер создает на сцене образ, стоит напряженный буднический труд.

6. Отождествление школьного учебного предмета с профессией или плохое различение этих понятий.

Есть такой предмет как иностранный язык, а профессий, где требуется способность к языку, много — переводчик, экскурсовод, телефонист международной связи и др. Поэтому при выборе профессии надо учитывать, какие реальные занятия за этим предметом стоят. Мир профессий значительно шире, чем это можно представить себе, основываясь на «репертуаре» школьных предметов. О многих профессиях могут не знать ни родители, ни педагоги, ни друзья. Каждый выбирающий профессию должен сам быть здесь «разведчиком».

7. Устаревшие представления о характере труда в сфере материального производства.

Во все профессии, и прежде всего в рабочие, внедряется сложная и интересная техника, повышается культура труда. За старым названием скрывается совершенно новый тип и характер профессионального труда. И именно поэтому нужно стремиться узнать о современном характере профессии.

8. Неумение разобраться, отсутствие привычки разбираться в своих личных качествах (склонностях, способностях).

Разобраться в себе помогут профконсультанты, родители, учителя, товарищи.

9. Незнание или недооценка своих физических особенностей, недостатков, существенных при выборе профессии.

Существуют различные справочники, содержащие сведения о том, какие профессии про-

типоказаны (не рекомендуются) при тех или иных особенностях организма, отклонениях в состоянии здоровья. Противопоказаны они потому, что работа может ухудшить состояние здоровья. Поэтому выбирая профессию, важно проконсультироваться со специалистами.

10. Незнание основных действий, операций и их порядка при решении задачи по выбору профессии.

Когда решается задача по математике, то выполняются определенные действия в определенной последовательности. Как же поступать при выборе профессии? Ведь это тоже задача, только не математическая, и у которой свой алгоритм решения.

Однако кроме ошибок, есть еще факторы, которые влияют на выбор той или иной профессии. Как показывает опыт нашей работы, склонности учитываются в последнюю очередь, а мнение родителей оказывает огромное влияние. Е. А. Климов выделил 8 факторов выбора профессии.

1. Позиция старших членов семьи.

Есть старшие, которые несут прямую ответственность за то, как складывается жизнь их ребенка. И эта забота распространяется на вопрос о будущей профессии.

2. Позиция товарищей, друзей.

Дружеские связи в подростковом и юношеском возрасте уже очень крепки и могут сильно повлиять на выбор профессии. В данном случае можно дать лишь общий совет: правильным будет решение, которое соответствует личным интересам и совпадает с интересами общества, в котором мы живем.

3. Позиция школьных учителей.

Наблюдая за поведением, учебной и внеучебной активностью учащихся, опытный педагог знает много такого об учащихся, что скрыто от непрофессионального глаза и даже от самих учащихся.

4. Личные профессиональные планы.

В данном случае подразумеваются представления об этапах освоения профессии.

5. Способности.

О своеобразии способностей надо судить не только по успехам в учебе, но и по достижениям в самых разнообразных видах деятельности.

6. Уровень притязаний на общественное признание.

Планируя трудовой путь, очень важно позаботиться о том, чтобы притязания были реальными.

7. Информированность.

Важно позаботиться о том, чтобы приобретаемые сведения о той или иной профессии не оказались искаженными, неполными, односторонними.

8. Склонности.

Склонности проявляются в любимых занятиях, на которые тратится большая часть свободного времени. Это — интересы, подкрепленные определенными способностями.

Мир профессий велик, и каждая профессия в свою очередь — очень сложное явление. Для того чтобы было легче ориентироваться в этом мире, существует классификация профессий по различным признакам.

I. В зависимости от предмета труда выделяют пять типов профессий:

1. «Человек — Человек» (предмет труда — люди, группы, коллективы).

2. «Человек — Техника» (предмет — машины, механизмы, технические системы).

3. «Человек — Природа» (предмет труда — животные, растения, биологические, микробиологические процессы).

4. «Человек — Знаковая система» (предмет труда — тексты, цифры, чертежи, карты, условные знаки, шифры, коды).

5. «Человек — Художественный образ» (предмет труда — художественные образы, их части, элементы и свойства).

Однако иногда тип «Человек — Природа» делят на два типа: «Человек — Живая природа» и «Человек — Неживая природа».

II. В зависимости от средств труда профессии подразделяют на 4 типа:

— Профессии, связанные с использованием ручного труда (столяр, монтажник радиоаппаратуры, ювелир, музыкант, хирург).

— Профессии, связанные с использованием машин с ручным управлением (токарь, водитель, машинист, оператор связи).

— Профессии, связанные с использованием полуавтоматов, автоматов, автоматических линий, робототехнических комплексов (сталевар, печатник, аппаратчик, диспетчер энергосистемы).

— Профессии, связанные с использованием функциональных средств, орудий труда (преподаватель, актер, дирижер, режиссер, спортсмен).

III. В зависимости от цели труда можно выделить три типа профессий:

— Гностические: распознать, различить, оценить, проверить (санитарный врач, литературный критик, контролер, товаровед, эксперт, следователь).

— Преобразующие: обработать, переместить, организовать, преобразовать (водитель,

живописец, преподаватель, паркетчик, слесарь, портной).

— Изыскательские: изобрести, придумать, найти новый вариант, сконструировать (закройщик, разметчик, селекционер, художник-оформитель).

Подводя итоги, хочется еще раз обратить внимание на то, что выбор профессии — очень сложное и важное дело, от которого зависит не только удовлетворение работой, материальное благополучие, а, в первую очередь, психическое и физическое здоровье каждого человека. Мы очень надеемся, что данная статья будет полезна учителям и родителям при оказании помощи учащимся в выборе их будущего, а учащимся поможет сделать правильный выбор профессии.

Литература

1. Борисова Е. М., Логинова Г. П. Индивидуальность и профессия. — М.: Знание, 1991. — 78 с.
2. *Выбираем профессию*: 100 вопросов и ответов. — Л.: Лениздат, 1990. — 74 с.
3. *Выбор профессии*: мотивы и их реализация. — М.: Знание, 1986. — 61 с.
4. Газарян С. С. Стратегия выбора. — М.: Моск. рабочий, 1981. — 207 с.
5. Газарян С. С. Ты выбираешь профессию. — М.: Мол. Гвардия. — 175 с.
6. Каганов А. Б. Выбираю профессию: Кн. для учащихся. — Минск: Нар. обр-е, 1986. — 76 с.
7. Климов Е. А. Как выбирать профессию: Книга для учащихся ст. классов. — М.: Просвещение, 1990. — 158 с.
8. Павлютенков Е. М. Профессиональная ориентация учащихся. — К.: Рад. шк., 1983. — 153 с.
9. *Теория и практика* формирования профессионального самоопределения молодежи в условиях непрерывного образования. — Кемерово: Кузбасвузиздат, 1996. — 159 с.
10. *Я и моя профессиональная карьера*. — Кемерово: Обл. ИУУ, 1994. — 50 с.

И. И. НЕЧИТАЙЛО,

гл. специалист научно-методической лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ,

Т. Н. ЧЕБЫКИНА,

канд. псих. наук, доцент кафедры педагогики и психологии ООИУУ.

КАКИЕ МЕТОДЫ ПРОФДИАГНОСТИКИ МОГУТ ИСПОЛЬЗОВАТЬСЯ ПРИ ОЦЕНКЕ ПРОФПРИГОДНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

В современных условиях проблема профессионального самоопределения учащихся является одной из актуальных.

Большинство современных школьников выбирают профессию неосознанно и необосно-

ванно, а опираясь лишь на ее внешнюю сторону. Поэтому они нуждаются в профессиональной психолого-педагогической помощи.

А где сегодняшний школьник может получить грамотную консультацию или пройти курс

занятий, которые могли бы ему помочь правильно выбрать свой профессиональный путь?

А что же психолого-педагогические и медико-социальные центры? А школы? Ведь именно в них работает наибольшее количество психологов. Казалось бы, именно те психологи, которые находятся рядом со школьниками, могут оказать наиболее эффективную помощь в выборе профессии и подготовке к будущему профессиональному образованию и дальнейшей трудовой деятельности. Кроме того, они могут помогать в профориентации не только тем, кто к ним обратился, но и всем тем, кто в этом нуждается. А ведь это — не одно и то же.

Во-первых, далеко не всегда школьные психологи могут уделять время профконсультациям и занятиям по выбору профессии.

Во-вторых, школьные психологи в большинстве своем лишь формально занимаются профориентацией. Конечно, некоторые школьные психологи проводят профориентационные консультации и занятия, но это делается либо по их собственной инициативе, либо по инициативе администрации отдельных образовательных учреждений, то есть профориентация в школах держится исключительно на энтузиазме некоторых психологов, директоров и заместителей директоров.

В-третьих, в большинстве случаев школьные психологи не обеспечены необходимыми средствами, методиками и информационными материалами, которые необходимы для полноценной профориентации. Не существует также и современных программ проведения подобных занятий со школьниками, особенно практических профориентационных программ с элементами тренинга.

Таким образом, основными направлениями профориентационной работы являются следующие.

1. Информационное направление — поиск, сбор и хранение информации о профессиях, профессиональных учебных заведениях, рабочих местах, лицах и организациях, оказывающих профконсультационные услуги.

2. Профессиографическое направление — описание профессий, создание методик анализа и определения требований различных профессий к человеку, популяризация и распространение знаний о профессиях.

3. Диагностическое направление — апробация и внедрение методик психологической диагностики профессионально важных качеств человека: общих и специальных профессиональных способностей, склонностей и интересов.

В данной статье мы рассмотрим диагностическое направление. Как известно, существуют апробированные методики, которые можно включить в диагностический блок психолого-педагогического исследования личности учащегося. Одна из них, которую можно включить в диагностический блок — это методика,

разработанная американским исследователем Джоном Голландом.

Опросник профессиональной направленности

Суть теории Голланда заключается в том, что успех профессиональной деятельности, удовлетворенность своим трудом зависят в первую очередь от соответствия типа личности типу профессиональной среды. Джон Голланд объединяет теорию личности с теорией выбора профессии. Он считает, что определяющими успешность деятельности особенностями личности являются качества, связанные с ее направленностью, такие, как ценностные ориентации, интересы, установки, отношения и т. п. Поведение человека определяется не только его личностными особенностями, но и окружением, в котором он проявляет свою активность.

На основе выявления основных компонентов личностной направленности — интересов и ценностных ориентаций Голланд выделяет шесть типов личности: реалистичный, интеллектуальный, социальный, конвенциональный, предприимчивый, артистичный.

Реалистичный тип по Голланду выбирает из физического и социального окружения цели, ценности и задачи, которые являются для него объективными. Он занимается конкретными делами, избегает занятий, требующих абстрактного мышления. Это мужской тип, антисоциальный, эмоционально стабильный, конкретный, ориентированный на настоящее. Он предпочитает роль участника, избегает руководящих ролей. Этому типу больше присущи математические, нежели вербальные способности. Психомоторные навыки, однако, преобладают над арифметическими и вербальными способностями. В основном он добивается успеха в области техники и спорта.

Предпочитаемые виды деятельности.

— Механические виды деятельности, управление большими машинами, тяжелым оборудованием, управление механизмами и использование инструментов, требующих точности, ловкости, тонкой моторной координации (сверильный, токарный станки, бор дантиста, хирургический скальпель, ювелирные инструменты).

— Строительство, ремонт, военные виды деятельности, конструкторские работы.

— Любая деятельность, которая дает осязаемый результат; предпочитает действие мышлению, конкретные задачи трудным и абстрактным проблемам.

Способности, которыми обладает Р-тип:

— Физическая сила, психомоторные навыки, ловкость рук.

— Механические способности, изобретательность.

— Математические способности.

Личностные качества и ценности.

— Эмоциональная стабильность, надежность.

— Упорство, настойчивость, уверенность в себе, склонность к риску, целеустремленность.

— Скромность, застенчивость, откровенность, искренность, естественность.

— Независимость, консервативность, склонность к поддержке традиционных ценностей.

— Ригидность, медленное принятие новых идей, подчиняемость, конформность.

— Работу выполняет без лишних разговоров, работает тщательно, аккуратно, систематично.

— Предпочитает четкую регламентацию работы, желает знать, что, как и когда надо делать.

— Не любит длинных разговоров, переговоров, обсуждений.

— Более всего не схож с С-типом. Взаимодействие с этим типом может вызывать недружелюбие, непонимание. Наиболее близок к И- и К-типам и предпочитает работать с ними.

Предпочитаемое окружение.

— Природа и сельская местность.

— Наименьшее взаимодействие с другими людьми.

— Ситуации, требующие небрежной одежды.

— Организации, имеющие жесткую иерархическую подчиненность и авторитарность (Вооруженные силы, МВД и т. п.).

— Фирмы, производящие конкретные продукты.

— Транспорт, инженерные, технические, энергетические предприятия.

Типичное хобби.

— Реставрация старых механизмов (автомобили, часы, фотоаппараты и т. п.), ремонт, конструирование, сборка различных устройств.

— Строительные и восстановительные работы.

— Фермерство, обустройство дачи, огородничество, садоводство.

— Охота, рыболовство, туризм.

— Управление моторными видами транспорта.

— Физически опасные виды спорта, спорт на открытом воздухе.

Профессии Р-типа:

— Плотник, картограф, фермер, инженер, лесничий, пилот, милиционер, ветеринар, водитель, сварщик, механик, электрик, агроном, садовник, военные виды деятельности.

Интеллектуальный тип занимается решением проблем окружающей среды скорее с помощью идей, слов и символов, чем посредством физических и социальных навыков. Личность интеллектуала отличается аналитичностью, рациональностью, независимостью, абстрактностью, она критична, любознательна, обладает способностью к познанию и богатому вообра-

жению. Он способен достичь результатов как в вербальной, так и в математической области деятельности. Интеллектуал оригинален, его интеллектуальность является частичной компенсацией отсутствующих социальных и моторных навыков.

Предпочитаемые виды деятельности.

— Сбор информации, ее систематизация, анализ.

— Выполнение сложных или абстрактных заданий.

— Решение проблем через размышление, анализ гипотез и теорий.

— Независимая, самостоятельная работа с опорой на самого себя.

— Выполнение научной или лабораторной работы.

Способности, которыми обладает И-тип.

— Математические способности.

— Аналитические навыки.

— Склонность к науке, рациональному, логичному анализу.

— Навыки письменного изложения мысли.

— Рациональность, эрудированность.

Личностные качества и ценности.

— Независимость, самостоятельность, самомотивация, ориентированность на задачу, погруженность в работу.

— Сдержанность, интроспективность, склонность к анализу, рациональность, методичность.

— Любознательность, интеллектуальность, оригинальность, креативность, эрудированность.

— Уверенность в себе, ориентированность на нетрадиционные ценности и установки.

— Стиль работы: выявляет множество деталей прежде чем прийти к заключению, хочет выяснить причины, которые стоят за тем или иным явлением, может слишком сфокусироваться на деталях и не видеть проблему целиком, испытывает трудности в принятии решений, чтобы заново просмотреть информацию.

— Более всего не схож с П-типом. Взаимоотношения с П-типом порождают для И-типа много проблем.

— Наиболее схож с типами Р и А.

Предпочитаемое окружение.

— Слабоструктурированные организации, предоставляющие свободу в рабочих действиях.

— Организации, ориентированные на достижение, исследовательские и проектные лаборатории и фирмы, университеты и институты.

— Ограниченность общения с другими людьми.

Типичное хобби:

— Работа (И-тип часто полностью поглощен своей работой и работает по много часов в день).

— Сложные виды деятельности, которые требуют освоения многих фактов, деталей,

принципов (яхтенный спорт, подводное плавание, альпинизм, астрономия и т. п.).

— Компьютеры: оценка, программирование, обсуждение, чтение научной литературы.

Профессии И-типа:

— Ботаник, астроном, физик, математик, ученый и т. п.

Социальный тип ставит перед собой такие цели и задачи, которые позволяют ему установить контакт с окружающей средой. Он использует свои навыки для тренировки, обучения других людей, для изменения их поведения. Этот тип обладает социальными умениями и нуждается в социальных контактах. В качестве черт характера выступают социальность, гуманность. Социальный тип заинтересован в благополучии зависящих от него людей. При решении проблемных вопросов опирается больше на эмоции и чувства, чем на интеллектуальные ресурсы. У него высокие вербальные, но низкие математические способности. Социальный тип имеет хорошую приспособительную способность. Он добивается успеха в основном в области общения, управления, искусства и учебы. Занимаясь лечением, преподаванием, он добивается успеха и завоевывает признание.

Предпочитаемые виды деятельности.

— Ориентация на работу в группе с людьми, а не с предметами.

— Обучение, объяснение, разъяснение.

— Оказание помощи, консультирование.

— Организация групповых мероприятий, ведение дискуссий.

Способности, которыми обладает С-тип.

— Вербальные способности.

— Навыки общения и взаимодействия с людьми.

— Преподавательские, ораторские способности, навыки слушания.

Личностные характеристики и ценности.

— Гуманистичность, ответственность, моральность.

— Кооперативность, настроенность на других, понимание других.

— Тактичность, жизнерадостность, оптимизм.

— Более всего отличается от Р-типа, близок к А- и П-типам.

Предпочитаемое окружение.

— Социальные организации, школы, религиозные организации, учреждения по отбору персонала.

— Медицинские учреждения, психиатрические, психотерапевтические, психологические консультативные службы.

— Агентства социальной защиты.

Типичное хобби:

— Организация развлечения других.

— Посещение общественных мероприятий, собраний.

— Добровольное выполнение благотворительной и социальной работы.

Профессии С-типа.

— Учитель, воспитатель, работник сферы здравоохранения, социальный работник, психолог, священнослужитель.

Конвенциональный тип отдает предпочтение профессиям, связанным с подсчетами, канцелярией, требующих четко структурированной деятельности, где ясно, что правильно, а что ложно. Не нравятся специальности, требующие оригинальности и спонтанного выступления. Конвенционал обладает больше математическими, чем вербальными способностями. Он не очень хороший оратор и руководитель, трудно приспосабливается, в решениях зависит от других. Подход к проблемам стереотипный, практический и корректный.

Предпочитаемые виды деятельности.

— Работа, которая требует внимания к деталям и аккуратности.

— Управление офисным оборудованием.

— Ведение карточек, хранение и систематизация записей, фактов, данных, финансовых книг.

— Написание деловых отчетов, подготовка схем, таблиц, диаграмм.

Способности, которыми обладает К-тип.

— Арифметические способности.

— Канцелярские способности.

— Ручная тонкая моторика.

— Организованность, пунктуальность, педантичность, аккуратность.

Личные качества, ценности.

— Сознательность, упорство, практичность, честность.

— Самоконтроль, консервативность, осторожность.

— Бережливость, заинтересованность в деньгах, материальном благополучии.

— Для эффективности выполнения работы нуждается в четком плане, удобен для групповой работы.

— Наиболее отличается от типа А, ближе всего к типам Р и П.

Предпочитаемое окружение.

— Данный тип, также как и тип П, хорошо работает в больших организациях, но предпочитает не лидерскую, а подчиненную роль.

— Большие корпорации, финансовые организации, банки, бухгалтерские конторы.

— Отделы контроля качества, архивы, картотеки, инспекции.

— Хорошо структурированные организации со строгой иерархичной структурой.

Типичное хобби.

— Коллекционирование (марки, монеты и т. п.).

— Создание моделей.

— Проекты улучшения жилища.

— Участие в гражданских и общественных организациях.

— Игры с четкими правилами.

Профессии К-типа.

— Бухгалтер, кассир, счетовод, банкир, секретарь, экономист, статистик, ревизор.

Предприимчивый тип избирает цели, задачи и ценности, позволяющие проявить энергию, энтузиазм, импульсивность, доминантность, реализовать любовь к приключениям. Он убедителен, ценит себя, самоуверен. У этой личности большая потребность в признании. Предпочитает волевые, руководящие роли, где может удовлетворить свои потребности, быть признанным. Ему не приемлемы ограничивающие, антисоциальные, «ручные» занятия, а также занятия, требующие усидчивости и большой концентрации. Наибольших достижений добивается в спорте и в области управления.

Предпочитаемые виды деятельности.

— Работа с другими людьми в организациях для достижения организационных целей и экономического успеха.

— Финансовый и межличностный риск, участие в соревновательной деятельности.

— Продажа, покупка, коммерция, предпринимательство.

— Проведение собраний групп, руководство организациями, компаниями, управление людьми и проектами.

— Проведение политических кампаний, выборов, презентаций и т. п.

Способности, которыми обладает П-тип.

— Организаторские и вербальные способности, способность убеждать.

— Способности руководителя, лидера.

— Социальные навыки и навыки межличностного взаимодействия.

— Склонность к предпринимательской деятельности.

Личностные качества и ценности.

— Стремление к власти, к позиции лидера, к высокому статусу.

— Амбициозность, азартность, соревновательность, доминантность, самоуверенность, агрессивность, авантюризм.

— Экстравертированность, коммуникабельность.

— Ориентация на деньги, власть, материальное благополучие.

— Оптимистичность, энергичность, любовь к популярности.

— Более всего затруднено взаимодействие с И-типом, лучше всего срабатывается с С- и К-типами.

Предпочитаемое окружение.

— Посты в государственных и политических организациях с властью, по распоряжению крупными фирмами.

— Промышленные фирмы, кампании по розничной и оптовой продаже, агентства по продаже земельных участков, домов, брокерские фирмы.

Типичное хобби.

— Членство в клубах и организациях, посещение собраний.

— Спортивные состязания в качестве зрителя или участника, комфортный отдых.

— Развлечения, организация вечеринок, различных увеселений.

— Политическая деятельность.

Профессии П-типа:

— Коммерсант, предприниматель, биржевой брокер, адвокат, страховой агент, менеджер, заведующий, директор, телерепортер, товаровед, журналист, дипломат.

Артистичный тип при общении с окружающими опирается на свои чувства и эмоции, интуицию и воображение. Его отличает умение решать проблемы и задачи, предполагающие наличие воображения и художественного вкуса. Сложные задачи решает преимущественно с помощью фантазии. Его характеризует сложный взгляд на жизнь, гибкость, независимость решений, интровертированность, оригинальность. Он очень высоко ценит эстетику. Предпочитает занятия, носящие творческий характер; музыку, рисование, литературное творчество, фотографию и т. д. У артистичного типа вербальные способности преобладают над арифметическими. Он имеет очень хорошие способности к восприятию, которые помогают достичь успехов в искусстве.

Предпочитаемые виды деятельности.

— Художественное творчество (живопись, скульптура, фотография, создание украшений, дизайн, композиция, литературное творчество и т. п.).

— Игра на музыкальных инструментах.

— Актерская деятельность.

Способности, которыми обладает А-тип.

— Воображение.

— Музыкальные способности.

— Артистические способности.

— Вербально-лингвистические способности.

— Чувство гармонии, вкуса.

Личностные характеристики и ценности.

— Независимость, самостоятельность, нонконформизм.

— Импульсивность, экспрессивность, эмоциональность, чувствительность.

— Непрактичность.

— Интуитивность, ориентированность на эстетичность, образность мышления, «правополушарность».

— Стремление к самовыражению.

— Оригинальность, открытость, свобода от условностей.

— Допускает альтернативные варианты решения проблем.

— Более всего отличается от Р-типа, близок к И- и С-типу.

Типичное хобби.

— Фотография, живопись.

— Посещение танцевальных и музыкальных концертов, театров, музеев.

— Сочинение поэм, рассказов, художественное коллекционирование.

— Игра на музыкальных инструментах, занятия танцами.

Профессии А-типа.

— Артист, архитектор, скульптор, дирижер, фотограф, учитель музыки, директор музея.

Существует ряд модификаций методики Дж. Голланда. Одна из них разработана ученым А. А. Сукамяга. Ее методика менее громоздка, учитывает особенности культуры нашей страны. Тест состоит из названий 42 пар различных профессий. Время, которое отводится на выполнение методики, не ограничивается. Как правило, затрачивается 15—20 минут.

Часто методику А. А. Сукамяги принято называть по первым буквам типов профессий РИСКПА.

Инструкция

На бланках попарно приведены названия различных профессий. Прочитайте названия. Из каждой пары нужно выбрать только одну профессию, наиболее предпочитаемую. Например, в паре (2 ученый — 6 актер) вы предпочитаете работу актера, выделите код выбранной вами профессии. То же следует проделать со всеми остальными парами профессий. Если Вы не можете отдать предпочтение одной из двух предложенных в паре профессий, можно вообще пропустить данную пару, однако в таком случае в какой-нибудь другой паре Вы должны выбрать две предложенные профессии. В результате необходимо выбрать 42 профессии. Если смысл какой-либо профессиональной деятельности неясен, можно обратиться за разъяснениями к психологу.

Обработка и интерпретация результатов

Далее подсчитывается, сколько из выбранных профессий относится к каждому типу личности (подсчитывается количество 1, 2, 3, 4, 5, 6). Записать буквы, соответствующие цифрам по следующей схеме, например: 1-Р, 2-И, 3-С, 4-К, 5-П, 6-А. Буква Р обозначает реалистичный тип, И — интеллектуальный тип, С — социальный тип, К — конвенциональный тип, П — предприимчивый тип, А — артистичный тип.

Например: 1 2 3 4 5 6
                  2 7 6 5 2 12

1-Р-2, 2-И-7, 3-С-6, 4-К-5, 5-П-2, 6-А-12.

В данном случае модель личности будет 6—2 (АИ). Это означает, что обследуемый принадлежит к артистичному типу личности с ярко выраженными качествами интеллектуала. Примеры профессий для данной модели личности: художник-модельер, драматург, дизайнер.

Согласно А. А. Сукамяге и Дж. Голланду основное внимание следует уделить двум-трем типам, которые набрали наибольшее количество

профессий. Как правило, последние выбранные типы слабее характеризуют тестируемых, ибо основные типы в них, в силу парных свойств личности, несколько противоречивы: интеллектуальный и предприимчивый, реалистичный и социальный, конвенциональный и артистичный.

Таким образом, получив информацию о профессиональной направленности к определенной сфере деятельности и о мере соответствия типа личности типовой профессиональной среде, профконсультант имеет возможность более аргументированно оказать обследуемому помощь в выборе профессии.

Полученные результаты следует обговорить с обследуемой личностью. Это улучшает взаимопонимание, значительно ускоряет выбор профессии или формирование профессионального плана.

Для более обоснованного поиска профессии и учета ее требований к личности необходимо обратиться к дополнительным методикам.

Исходя из того, что человек в одну профессиональную среду «вписывается» лучше, чем в другую, Дж. Голланд предложил шкалу адаптивности разных типов (см. таблицу) личности к разным профессиональным средам, в которой используются такие условия и обозначения:

«++» — очень хорошая адаптация к профессиональной среде;

«+» — хорошая адаптация;

«—» — недостаточная адаптация;

«--» — очень плохая адаптация.

Соответствие типов личности типам профессиональной среды

Тип личности	Типы профессиональной среды					
	Р	И	С	К	П	А
Реалистичный	++	+	--	+	-	-
Интеллектуальный	+	++	-	-	--	+
Социальный	--	-	++	-	+	+
Конвенциональный	+	-	-	++	+	--
Предприимчивый	-	--	+	+	++	-
Артистичный	-	+	+	--	-	++

Из приведенной таблицы видно, что, например, артистичный тип личности наиболее успешно работает в артистической среде (++) , достаточно хорошо адаптируется к интеллектуальной (+), социальной (+), предприимчивой среде (-), и очень плохо — к реалистичной (--) и конвенциональной (--).

Реалистичный тип личности наиболее успешно работает в реалистичной среде (++) , хорошо адаптируется к интеллектуальной (+) и недостаточно к артистичной (-) и очень плохо к социальной (--) и конвенциональной (-) среде.

Таким образом, соответствие типов личности типам профессиональной среды является

Лист ответов (РИСКПА)

Фамилия, имя _____

Школа _____ Класс _____ Дата _____

№	Профессии и их код	1	2	3	4	5	6
1	1 инженер-строитель / 2 конструктор						
2	1 парикмахер / 3 библиотекарь						
3	1 токарь / 4 оператор компьютерного набора						
4	6 режиссер / 5 директор магазина						
5	4 архивист / 6 дизайнер						
6	2 философ / 4 программист						
7	2 ученый-химик / 4 бухгалтер						
8	2 редактор научного журнала / 3 адвокат						
9	1 инженер-технолог / 6 переводчик худ. литературы						
10	3 страховой агент / 6 художник по росписи ткани						
11	3 официант / 5 менеджер по рекламе						
12	3 спортивный врач / 6 художник-график						
13	4 нотариус / 5 предприниматель						
14	4 оператор ПВМ / 6 резчик по дереву						
15	5 политический деятель / 6 писатель						
16	1 садовник / 4 метеоролог						
17	1 водитель / 3 медицинская сестра (мед. брат)						
18	1 инженер-электронщик / 2 ученый						
19	1 маляр / 6 артист эстрады						
20	2 биолог / 3 экскурсовод						
21	5 телерепортер / 6 фотограф						
22	5 брокер / 4 фармацевт						
23	2 киновед / 5 менеджер по маркетингу						
24	2 математик / 6 архитектор						
25	3 работник детской комнаты милиции / 4 аудитор						
26	3 учитель / 5 главный зоотехник						
27	3 воспитатель детского сада / 6 художник-керамик						
28	4 экономист / 5 руководитель спортивной команды						
29	2 литературовед / 4 эксперт						
30	2 астроном / 6 дирижер						
31	1 автослесарь / 4 секретарь-машинистка						
32	1 электросварщик / 2 музыковед						
33	1 повар / 5 фермер						
34	1 закройщик / 6 декоратор						
35	2 археолог / 5 директор театра						
36	2 работник музея / 3 продавец-консультант						
37	2 гидролог / 6 артист						
38	3 работник социальной службы / 4 корректор						
39	3 врач / 5 дипломат						
40	4 работник банка / 5 продюсер						
41	1 инженер-металлург / 3 психолог						
42	1 телемеханик / 5 прораб						
	Всего:						

предпосылкой высоких производственных показателей и удовлетворенности человека своей работой.

Подобное психодиагностическое обследование призвано помочь учащимся лучше узнать себя, свои возможности, способности, интересы, активизировать их стремление к самовоспитанию и самосовершенствованию.

Задача школьного психолога не просто диагностировать, а проводить диагностико-коррекционно-информационную работу, главной целью которой является подготовка учащегося к своему профессиональному будущему путем целенаправленного формирования необходимых качеств, свойств личности (формирование профплана и составление стратегий деятельности учащегося по достижению желаемой цели с учетом его индивидуально-психологических характеристик, особенностей жизненной ситу-

ации, профессиональных интересов, склонностей, состояния здоровья).

При надлежащих контактах психолога со школьниками обследование может быть повторено через полгода, год, и полученные результаты позволят судить об эффективности работы, проделанной школьником по подготовке к профессии.

Использование подобных методик является не только психодиагностическим элементом профориентационной работы, но и формой психолого-педагогической помощи школьнику в наиболее ответственный период его жизни.

На наш взгляд, профориентационная работа должна из диагностической превратиться в развивающую, формирующую, диагностико-коррекционную. А вся профконсультационная работа призвана служить одной цели — акти-

визировать учащихся, формировать стремление к самостоятельному выбору профессии с учетом полученных с помощью психолога знаний о себе, своих способностях и перспективах их развития.

Литература

1. Чебыкина Т. Н., Нечитайло И. И. Профессиональная консультация как форма психологической помощи учащимся // *Наша школа*. — 2003. — № 2.

2. Дубровина И. В. Рабочая книга школьного психолога. — М., 1991.

3. Романова Е. С. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы. — 2-е изд. — СПб., 2003.

А. А. СПИЦЫНА,

психолог, ведущий специалист научно-методической лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ.

ЗАЧЕМ НУЖЕН ПРОФОРИЕНТАЦИОННЫЙ ТРЕНИНГ

Видел ли ты человека, проворного в своем деле?
Он будет стоять перед царями.

Притчи Соломона

Вопрос о профессиональной идентичности становится все более актуальным в связи с усиливающимися процессами дифференциации общества. Потребительский рынок сегментируется в попытке удовлетворить разнообразные индивидуальные и групповые потребности. Постоянно увеличивается количество субкультур, отходящих от господствующих в обществе облигаторных ценностей. Благодаря СМИ ускоряется процесс возникновения самоорганизаций: возникают объединения ветеранов войны, инвалидов, домохозяек и т. д. Увеличивающиеся возможности самоопределения внутри многочисленных групп приводят к утрате жесткой связи с контекстом рождения. В самих социальных группах происходят центробежные процессы, идентификация становится все более кратковременной. Современной основой для отождествления могут быть ежедневный труд, соседство, религиозная практика, политика, экономическое поведение, досуг и развлечения.

Неограниченные возможности выбора иногда приводят к неспособности личности четко идентифицировать себя ни с одной из профессиональных групп. Маргинальность, пограничное положение становится для многих постоянным, «хроническим» состоянием. Как отмечает Э. Эриксон, в период «ролевого моратория» подростки могут оттягивать принятие решения с целью перепробовать как можно большее количество профессиональных ролей. Подростковый этап должен заканчиваться окончательным выбором, но отсутствие четкой идентичности мешает самоопределению [7, с. 230].

Согласно М. М. Гаврилову старшекласснику необходимо ответить на три вопроса: «могу? хочу? надо?». Задача усложняется спецификой деятельности, поскольку психолог имеет дело не с застывшим раз и навсегда заданным объектом, а с живым субъектом,

сравнительно легко приспосабливающимся ко многим видам деятельности. Не существует «прирожденного специалиста» — плотником или менеджером он становится в процессе обучения. Более того, название профессии само по себе не дает исчерпывающей информации о ней. Например, «машинист метропоезда» только потом узнает, что он должен не только управлять высокоавтоматизированным поездом, но и лично извлекать тела погибших на рельсах» [1].

Должностные обязанности могут меняться в зависимости от места работы, причем кардинальным образом. Например, рекрутер кадрового агентства может принимать заказы от начальства, а может сам заключать договор, «выбивать» деньги из недобросовестного заказчика, что значительно изменяет требования к профессиограмме.

Следующий важный момент касается способностей и внутренних резервов личности.

Подробнейшие описания медицинских показаний, психологических и физических способностей, краткое описание рабочего дня специалиста дано в профессиограммах. Однако процесс дифференциации приводит к существованию только на сегодняшний день нескольких тысяч профессий, появляются новые, не говоря уже о различиях в специфике предприятий. В работе Э. Тоффлера «Третья волна», написанной в конце семидесятых годов, упоминается «список психологов 68 новых специализаций, от адвокатов, потребителей, публичных защитников и сексопатологов до психохимиотерапевтов и чиновников, рассматривающих жалобы частных лиц» [6, с. 377].

Третий момент связан с интересом. Отсутствие самореализации даже при наличии способностей и спросе на рынке неизбежно ведет к быстрой утомляемости и низкой эффективности. «Музыканты должны играть музыку, художники должны рисовать, поэты должны со-

чинять стихи, если они, в конце концов, хотят быть в мире с самими собой. Люди должны быть тем, кем они могут быть. Они должны быть верны своей природе» [5, с. 22].

Основными в отечественной профориентации остаются диагностические подходы: методика ДДО (дифференциально-диагностический опросник) [2, с. 220—222], «Карта интересов» (методика А. Е. Голомштока), опросник профессиональной готовности (ОПГ), опросник профессиональной направленности (методика Джона Голланда) [3].

Тренинговые формы работы изучены слабо. Для ликвидации пробела, существующего в отечественной литературе по тематике профориентационного тренинга» (за исключением нескольких небольших работ, посвященных игровым видам профвзаимодействия, напр. методички Пряжниковой), лаборатория профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи разработала тренинговый курс профориентирования с целью самоопределения учащихся и выпускников школ.

Под «тренингом профориентации» в данном контексте подразумевается метод активного социально-психологического обучения и воздействия, направленный на повышение компетентности в выборе профессии [4].

Цель тренинговых технологий — помощь выпускникам школ и учащимся старшей школы в профессиональном самоопределении.

Данный подход характеризуется не столько передачей информации и умений, сколько способностью их практической реализации. Прогнозируемым результатом является сопоставление всех факторов индивидуального, личного и социального развития как целостной системы и контроль ее реализации в игровой ситуации.

Поскольку подобная согласованность требует навыков рефлексии, тренинг профориентации выступает ключевым звеном в личностном развитии подростка, первой самостоятельной пробой сил в выборе будущего карьерного пути. Сведение в единую систему осознания потребностей, способностей и требований внешней среды должно сочетаться с воспитанием ответственности, самостоятельности, активной жизненной позиции.

К конкретным задачам тренинга можно отнести:

— осознание и структурирование ведущих мотивов профессионального выбора.

Критерии эффективности — вербализация потребностей участников, ранжирование их в порядке значимости в письменном виде. Постановка задач, связывающих прошлые, настоящие и будущие потребности в единый блок. Рассмотрение потребностей, непосредственно не связанных с профессиональным выбором, но способных на него повлиять;

— сопоставление возможностей, способностей и спроса на рынке труда.

Критерии эффективности — составление личного плана с учетом тестируемых профпредпочтений (способности), изучение возможных вариантов получения квалификации, наличие фиксируемых средств достижения профцелей (возможности), получение профессиограммы по интересующей специализации и общей информации по востребованности и материальному вознаграждению (спрос на рынке труда);

— инвентаризация обстоятельств, влияющих на выбор.

Критерии эффективности — определение позиции родителей, наличие средств и возможностей продолжения обучения/поиска работы, престижность (статус) профессии, спрос на рынке, материальное/моральное вознаграждение труда;

— обучение использованию алгоритма выбора специальности.

Критерии эффективности — способность участника в игровой ситуации использовать личный план (ЛП) и отслеживать его в опыте партнеров;

— расширение знаний о наиболее распространенных вакансиях.

Критерии эффективности — детальное рассмотрение привлекательных профессий: от бытовой до имиджевой и финансовой сторон. После этапа формирования запроса ведущий отвечает на возникающие вопросы по ситуации на рынке труда;

— постановка ближних и дальних профессиональных целей.

Критерии эффективности — наличие зафиксированного письменного личного плана. Использование ролевой ситуации для реализации модели и получения обратной связи с целью дальнейшей коррекции;

— проведение «экологической проверки» принимаемых решений и определение альтернативных вариантов в случае возможных неудач.

Критерии эффективности — отсутствие видимых негативных результатов со стороны ближайшего окружения и последующего карьерного роста в результате реализации ЛП. Вербализация полученных результатов в парах, общем кругу и письменно.

Противоречия между сферой личностных предпочтений, общественной значимостью и материальным вознаграждением составляют ядро профориентационной проблематики, соотносимой с Я-концепцией. Задача тренера заключается в предоставлении механизмов и технологий для приведения Я-концепции в соответствие с внешней ситуацией. Возможны следующие проблемы:

— Способности не соответствуют статусности выбранной профессии (например, профессия учителя, не являющаяся сегодня престижной).

— Профессия является престижной, статусной, но низкооплачиваемая (напр. психолог).

— Профессия является статусной, хорошо оплачиваемой, но не хватает способностей (например, для профессии «бухгалтер» необходимы способности к точному счету, усидчивость, конвенциональный тип личности (Дж. Голланд).

Задача тренинга заключается в осознании всех составляющих выбора и их ранжирования в порядке значимости. В исключительных ситуациях статусность, материальное вознаграждение и способности совпадают. В остальных — необходимо идти на осознанный компромисс. Не снимая ответственности за выбор с участника, тренинговая ситуация помогает набрать необходимую для решения информацию.

В процессе выбора возможны ситуации жестких, ригидных Я-концепций, неспособных к ранжированию ценностей. Решение личностных проблем с переориентацией на изменение представлений не входит в разряд тренинговых задач и решается в процессе индивидуального консультирования.

Не исключая лекционные и семинарские занятия, тренинговые формы работы имеют значительное преимущество с точки зрения усвоения материала. Согласно исследованиям Санкт-Петербургских психологов (Институт

тренинга СПб.) человек усваивает 10% того, что слышит, 40—50% — того, что слышит, видит и имеет возможность проговаривать, 90% того, что слышит, видит, имеет возможность проговорить и сделать.

Литература

1. Гаврилов М. М. Профорентация сегодня. — professia.hop.ru, 2001.
2. Лучшие психологические тесты для профотбора и профорientации. — СПб., 1992. — 319 с.
3. Луцышина И. Н., Спицына А. А., Нечитайло И. И. Профорientационные методики в работе школьного психолога: Методическое пособие. — Одесса: ОНМЦОКИТ, 2003. — 60 с.
4. Макшанов С. И., Хрящева Н. Ю., Сидоренко Е. В. Психогимнастика в тренинге. — СПб., 1993.
5. Maslow A. H. Motivation and personality. — 3rd ed. — New York: Harper and Row, 1987.
6. Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — С. 776, [8] с. — (Philosophy).
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. — СПб.: Питер, 1999. — 608 с. — (Серия «Мастера психологии»).

Д. В. ШВЫДКИЙ,

гл. специалист научно-методической лаборатории профорientации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПРОФКОНСУЛЬТАНТА

Психолог-консультант, как и другие профессионалы, несет этическую ответственность и имеет обязательства прежде всего перед клиентом. Однако клиент и консультант находятся не в вакууме, а в системе разнообразных отношений, поэтому консультант ответственен и перед членами семьи клиента, и перед организацией, в которой работает, и, наконец, перед своей профессией. Такая ответственность обуславливает особую важность этических принципов в психологическом консультировании и психотерапии. Вот почему во всех странах создаются кодексы профессиональной этики, регламентирующие профессиональную деятельность психотерапевта и психолога-консультанта.

Этика работы психолога основывается на общечеловеческих моральных и нравственных ценностях, на положениях Конституции Украины, защищающих права человека. Предпосылки свободного и всестороннего развития личности и ее уважения, сближения людей, создания гуманного общества являются определяющими для деятельности психолога.

Профконсультант — это специалист, осуществляющий работу по профорientации, профинформированию, профконсультированию и психологической поддержке. Выполнение этих

функций требует от него разносторонних знаний по профессиоведению и психологии, основам физиологии, экономики, статистики, демографии, социологии, права, а также компьютерной грамотности и профессиональной этики.

Главная цель работы психолога-консультанта, в том числе и профконсультанта — помочь обратившемуся справиться со своими проблемами, нормализовать эмоциональное и физическое состояние, обучить навыкам самостоятельной работы над собой.

Основная задача профконсультанта — действие клиенту в решении проблем, связанных с осуществлением профессиональной деятельности: выбор профессии, определение профиля профессионального обучения, смена сферы деятельности.

Для осуществления намеченной цели необходимо выполнить вполне определенные действия, которые принято называть функциями. Способность профконсультанта эффективно выполнять свои функции зависит от определенных его качеств, которые характеризуются общим понятием — профессиональная компетентность.

Одной из важнейших составляющих профессиональной компетентности является пси-

хологическая компетентность, которая напрямую связана с уровнем профессиональной культуры профконсультанта. Проявляется она в эмоциональной сфере профконсультанта, является совокупностью знаний и умений в области восприятия, понимания поведения людей, мотивации их деятельности, предполагает высокий уровень эмпатии и коммуникативности. Имеет связь с уровнем профессиональной культуры специалиста, определяет деловую надежность, способность успешно и безошибочно осуществлять конкретную деятельность как в привычных условиях, так и в экстремальных, нестандартных ситуациях. Специфика деятельности профконсультанта требует определенных психологических, психофизиологических и профессиональных качеств. Чем выше его квалификация, тем более требуется высокий уровень знаний, большой опыт, наличие необходимых для дела личностных качеств, которые играют огромную роль в повышении эффективности его трудовой деятельности и являются важными компонентами его компетентности.

Профконсультант должен обладать такими качествами:

- уравновешенность;
- оперативная память;
- аналитический и конструктивный склад мышления;
- высокая степень ответственности;
- коммуникабельность;
- эмоционально-волевая стабильность;
- устойчивость к стрессовым ситуациям;
- умение адаптироваться к изменяющимся условиям;
- эмпатия;
- инициативность;
- добросовестность;
- безоценочное отношение к клиенту;
- доброжелательность.

Важно уже в первые минуты общения с клиентом суметь расположить его к себе, создав при этом атмосферу доброжелательности, что достигается специальными техниками.

Работа профконсультанта связана с приемом, переработкой и сохранением информации, чему способствуют аналитический и конструктивный склад мышления и оперативная память.

Кроме того, профессиональная подготовка профконсультанта заключается в освоении комплекса знаний, которые являются основой для формирования технологии достижения желаемых результатов в трудовой деятельности.

Основными знаниями, на которых базируется практическая деятельность профконсультанта, являются знания по профессиоведению и психологии.

Профконсультант должен знать:

- основы общей, социальной, возрастной, дифференциальной, инженерной психологии,

психофизиологии, психологии и физиологии труда;

- содержание, методы и формы профориентационной работы, документы, регламентирующие ее организацию;

- нормы профессиональной этики профконсультанта;

- психогигиенические нормы деятельности профконсультанта;

- основы профессиоведения и профессиографии (классификация профессий и специальностей, их социальный статус, профессиональные требования и условия труда);

- особенности и методы индивидуального, группового и массового консультирования;

- методы оказания психологической поддержки;

- особенности работы с различными категориями клиентов (давно не работающими, женщинами, молодежью, инвалидами, бывшими военнослужащими и др.);

- теорию девиантного (отклоняющегося) поведения и возможности его коррекции;

- современные методы психодиагностики, организации психодиагностического обследования;

- профконсультационные методики, способы разрешения характерных профконсультационных ситуаций;

- типологию и симптоматику пограничных нервно-психических состояний.

Не следует забывать о таких важных характеристиках профессиональной компетентности, как профессиональные умения и навыки, которые напрямую связаны с профессиональными функциями и обязанностями.

Профессиональными умениями являются лишь те действия и технические приемы, которые применяются специалистом в процессе трудовой деятельности. Навыки же служат базовыми компонентами для развития умений и отражают способность профконсультанта выполнять профессиональные действия.

Профконсультант должен овладеть:

Умениями:

- вступать в контакт с отдельными людьми и группами людей, располагать их к себе, вести беседу, выступать перед аудиторией;

- контролировать невербальные компоненты поведения клиентов в процессе консультирования;

- работать с профессиографическими и другими информационными, справочными материалами;

- проводить справочно-информационную консультацию (индивидуальную и групповую);

- осуществлять консультирование с целью содействия в подборе подходящей работы и оказания психологической поддержки клиенту;

- применять современные методы профдиагностики, такие, как методы входного контроля, первичной психодиагностики, диагностики познавательных способностей (память, мышле-

ние, внимание и т. п.), диагностики профессионально важных качеств, личностных особенностей, в том числе с использованием специальной аппаратуры.

Навыками:

- творческого анализа теории и практики;
- учета прикладного аспекта в разработке модели, алгоритма и технологии работы;
- регуляции своей мыслительной деятельности и психического состояния;
- мобилизации своих возможностей и психологических ресурсов;
- критической оценки деятельности, результатов своего труда;
- определения профессионального взаимодействия профконсультант — клиент;
- определения и применения психологических средств воздействия, адекватных задачам и специфике профконсультирования;
- налаживания взаимодействия с клиентом, воздействия на него для достижения намеченной цели;
- применения психодиагностических методов;
- психокоррекционной работы с клиентами.

В соответствии с поставленными задачами профконсультант должен:

- вырабатывать собственную тактику поведения;
- обладать развитыми умениями в области практического общения с клиентами, управлять процессом общения;
- уметь рационально распределять свое рабочее время и в течение дня поддерживать на высоком уровне свою работоспособность.

Как отмечалось выше, профконсультирование является специальной деятельностью по оказанию помощи клиенту в решении проблем индивидуальной занятости с учетом его особенностей и реальной ситуации на рынке труда. Эти проблемы связаны с выбором профессии, определением профиля профессионального обучения, трудоустройством, сменой сферы деятельности. Профконсультант может реально помочь в решении проблемы выбора профессии и в определении профиля профессионального обучения. Результат общения с консультантом имеет большую личностную значимость для клиента. Каким будет вмешательство консультанта — развивающим или разрушающим личность клиента — зависит от соблюдения им этических принципов профессиональной деятельности:

1. Ответственность. Консультант несет персональную ответственность за адекватность применяемых методов, правильность проведения диагностических процедур, обоснованность суждений, выводов, рекомендаций.

2. Компетентность. Профконсультант должен иметь специальную теоретическую и практическую подготовку, уметь применять приемы и методы, соответствующие его квалификации и личным возможностям, постоянно повышать

свою квалификацию, знакомиться с новыми разработками в области своей профессиональной деятельности, выбирать методы в соответствии с конкретной ситуацией консультирования.

3. Добровольность. Клиент участвует в профконсультации по собственному желанию и имеет право отказаться от какого-либо вида работы с консультантом (тестирование, анкетирование и т. п.) без объяснения причин.

4. Конфиденциальность. Информация, полученная профконсультантом в процессе работы с клиентом, не подлежит разглашению (сознательному или случайному), а передача ее другим лицам возможна лишь при согласии консультируемого и если это соответствует его интересам.

5. Активность. Консультируемый самостоятельно принимает решение по проблеме, с которой обратился к профконсультанту. Профконсультант оказывает информационную и психологическую помощь в ответ на запрос клиента, создает необходимые условия и поощряет активность и самостоятельность консультируемого в принятии им решения. Суждения и оценки профконсультанта в процессе работы с клиентом не должны ограничивать свободу последнего в принятии им решения.

6. Позитивный эффект. Профконсультант интерпретирует полученные результаты с позиции соответствия индивидуально-психологических особенностей клиента требованиям конкретной профессии с учетом перспектив ее развития и возможностей компенсации. Он акцентирует внимание на возможностях консультируемого, поддерживает и стимулирует его поисковую активность.

7. Лояльность. Профконсультант уважает личность клиента и защищает его право на свободу в профессиональном самоопределении. Интересы консультируемого являются приоритетными. В общении с любым клиентом профконсультант должен проявлять доброжелательность, тактичность независимо от своего эмоционального и физического состояния и субъективного отношения к нему.

Таким образом, профессиональная компетентность профконсультанта включает целый комплекс профессионально значимых качеств, знаний, умений и навыков, а также базируется на целом ряде принципов. Таковы, на наш взгляд, некоторые подходы к определению профессиональной компетентности профконсультанта. Они требуют дальнейших исследований, которые будут способствовать совершенствованию системы подготовки и повышению квалификации профконсультантов.

Литература

1. Немов Р. С. Основы психологического консультирования. — М., 1999.
2. Пономарев Л. И. Компетентность и компетентность персонала госслужбы. — М., 1994.

3. *Психологические особенности профконсультирования* (методические разработки). — Саратов, 1994.
4. *Психология*. Словарь. — М., 1990.
5. *Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности*. — М., 1996.

6. *Сборник нормативных и учебно-методических документов по профессиональной ориентации и психологической поддержке безработных граждан и незанятого населения*. — М., 1995.
7. *Технология повышения психологической компетентности специалистов службы занятости*. — М., 1996.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Психологи в своей профориентационной консультационной работе используют методы анкетирования, опроса, разного рода тестовые методики.

Для проведения первичной индивидуальной профориентационной консультации рекомендуется использовать Анкету оптанта, которая заполняется испытуемым или психологом. Также психолог в процессе работы с испытуемым заполняет Карту индивидуально-психологической профконсультации, в которой отображаются виды работ психолога с консультируемым, а также особенности каждого консультируемого (Приложение 1).

После проведения диагностической и, если это необходимо, коррекционной работы психолог знакомит консультируемого с результатами консультирования. Для этого используются бланки Заключений, различные варианты которых прилагаются (Приложение 2—5).

Профориентационная работа не ограничивается индивидуальным консультированием, существуют еще и групповые формы работы. Результаты такой работы фиксируются в Аналитической записке, образец которой прилагается (Приложение 6).

В приложении даны также аннотации к методическим рекомендациям, которые подготовлены лабораторией в помощь школьным психологам, и памятки для учащихся.

Приложение 1

Анкета оптанта

- Фамилия, имя, отчество _____
 Дата рождения _____
 Школа _____
 Класс _____
 Адрес, телефон _____
 Дата _____
 Какова основная причина Вашего прихода? _____
 Где Вы получили информацию о работе лаборатории? _____
- Любимые учебные предметы _____
  - Нелюбимые учебные предметы _____
  - Как Вы оцениваете уровень своих знаний? _____
  - Профессии, которые нравятся _____
  - Чем нравятся _____
  - Профессии, которые не нравятся _____
  - Чем не нравятся _____
  - Чем Вы любите заниматься в свободное время? _____
  - Какие внешкольные заведения посещаете? _____
  - В какой работе класса или школы принимаете участие? _____
  - Какая область деятельности или знаний из приведенного ниже перечня Вас больше всего интересует:
    - естественно-научная (химия, биология, медицина, геология, сельское хозяйство);
    - точные науки (математика, физика);
    - общественно-научная (история, философия, экономика, право);
    - гуманитарная (литература, журналистика, лингвистика, педагогика, психология);
    - искусство (музыкальное, театральное, изобразительное)
  - Какую профессию Вы решили избрать? _____
  - Пробовали ли Вы себя в этой профессии (какой вид деятельности выполняли)? _____
  - Наметили ли Вы пути ее получения? _____
  - Какой фактор является для Вас основным при поступлении в вуз (деньги, связи, случай, знания, уверенность в себе и др.) _____

16. Дополнительные сведения _____

Карта индивидуально-психологической профконсультации (заполняется психологом)

- Состояние здоровья: а) здоров, б) функциональные отклонения, в) хронические заболевания _____
- Информация о мире профессий:
  - полная;
  - недостаточная;
  - отсутствует
- Наличие профессионального плана:

профессия _____

учебное заведение _____
- Сформированность профессионального плана
  - сформирован
  - частично сформирован
  - не сформирован
- Осознанность выбора профессии _____
- Ведущие мотивы _____
- Сведения из «Анкеты оптанта»:

любимые занятия _____

предпочитаемые профессии _____

успешность обучения по дисциплинам: _____

— естественным;

— гуманитарным;

— точным;

— труду;
- Особенности поведения _____
- Заключение профконсультанта:
  - оптанта не нуждается в углубленной профконсультации;
  - оптанта нуждается в углубленной профконсультации.
- Использованные психологические методы: _____
- Консультации: _____

Дата	Методы

12. Рекомендации психолога: _____
13. Психолог-профконсультант _____

Приложение 2

Заключение по результатам психологической диагностики и профориентационной беседы учащегося (учащейся) _____

Тип личности и профессиональная среда: _____

Примеры предполагаемых профессий, в которых способна(ен) достичь наибольшего успеха: _____

- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

Попробуйте принять свои особенности не оценивая их как положительные или отрицательные, а найти для каждого Вашего проявления свое время и место. Для Вас настоящее — это трамплин в будущее.

Желаем успеха!
 Заключение подготовил: _____
 «__» _____ 200__ г.

З а к л ю ч е н и е
по результатам профориентационной беседы
и психологической диагностики учащегося
(учащейся) ___ класса СШ № ___

Личностные качества: _____

Ситуации, в которых возможен конфликт:
1. _____

Профессиональная среда: _____

Профессиональный тип деятельности: _____

Примеры профессий, в которых Вы способны достичь
наибольшего успеха и которые могут приносить удовлет-
ворение:

1. _____

Желаем успехов!

Психолог _____

Дата _____

Приложение 4

З а к л ю ч е н и е

Кому: _____

От: _____

Дата: _____

Тема: Рекомендации по построению профессиональ-
ного плана

Уважаемая(ый)..... !

По результатам психологической диагностики и про-
фориентационной беседы можно сказать следующее:

В настоящее время Вам свойственно проявлять: _____

Ваши личностные качества, которые могут проявить-
ся в работе: _____

Ситуации, в которых возможен конфликт: _____

Профессиональная среда: _____

Профессиональный тип деятельности: _____

Примеры профессий, в которых Вы способны достичь
наибольшего успеха и которые могут приносить удовлет-
ворение:

1. _____

... _____

Желаем успехов!

Психолог _____

Дата _____

Приложение 5

Психологический профиль

Личностные характеристики: _____

Сильные стороны личности: _____

Дезадаптирующие факторы: _____

Рекомендации: _____

00.00.00

Психологический профиль подготовил(а) психолог

**Научно-методическая лаборатория профориентации
и психолого-педагогической поддержки учащейся
молодежи Областного научно-методического центра
образовательных и компьютерно-информационных
технологий**

**Аналитическая записка
по результатам групповой профориентационной
консультации среди учащихся 9 классов
гимназии № ...**

В рамках профориентационной групповой консульта-
ции специалистами лаборатории были использованы мето-
дики:

1. Методика _____

Цель методики: _____

Данная методика использовалась специалистами ла-
боратории с целью _____

2. Методика _____

Цель методики: _____

Данная методика использовалась специалистами ла-
боратории с целью _____

3. Опросник _____

Цель методики: _____

Данная методика использовалась специалистами ла-
боратории с целью _____

В тестировании приняли участие ..... учащихся 9-х
классов. Результаты тестирования можно представить в
виде количественного распределения профессиональных
типов среди учащихся.

**Распределение профессиональных типов
среди учащихся**

Доминирующими являются «смешанные» типы лично-
сти — это свидетельствует о том, что профессиональ-
ный план учащихся уже сформирован, но не основан на
склонностях и интересах.

Доминирующим является конвенциональный тип лич-
ности. Это свидетельствует о том, что они отдают пред-
почтение структурированной деятельности, из окружаю-
щей среды выбирают цели и задачи, решение которых
носит конкретный характер. Также эти учащиеся облада-
ют способностью к обработке конкретной и нумеральной
информации.

Доминирующим является предприимчивый тип лично-
сти. Это свидетельствует о том, что они отдают предпоч-
тение ценностям и задачам, которые позволяли бы им
проявить их энтузиазм, импульсивность и доминантность.

Доминирующим является артистичный тип личности.
Это свидетельствует о том, что они отдают предпочтение
творческим занятиям. Для них характерен высокий жиз-
ненный идеал.

Доминирующим является социальный тип личности.
Это свидетельствует о том, что они ставят перед собой
такие цели и задачи, которые позволяют устанавливать
тесный контакт с окружающими людьми. Наиболее пред-
почитаемые занятия — лечение и обучение. Обладают
хорошими навыками общения и нуждаются в нем.

Доминирующим является интеллектуальный тип лич-
ности. Это свидетельствует о том, что они ориентирова-
ны на умственный труд. Обладают аналитическим скла-
дом ума. Характеризуются решением задач, предпола-
гающих наличие абстрактного мышления и творческих
способностей.

Доминирующим является реалистичный тип личнос-
ти. Это свидетельствует о том, что они живут настоя-
щим, т. е. решают проблемы здесь и сейчас, не отклады-
вая в долгий ящик. Занимаются конкретными объектами
и их использованием.

Групповые профориентационные консультации, про-
веденные специалистами лаборатории в 9-х классах, по-
зволили определить профессиональную ориентацию уча-
щихся, выявить количество учащихся, не имеющих проф-
ессиональных планов, а также активизировать процесс
профессионального самоопределения.

№	Ф. И. О.	Тип личности	Сфера деятельности
1		Конвенциональный	Электротехника, геология, искусство
2		Смешанный	Биология, филология
3		Предприимчивый	История, общественная деятельность
4		Конвенциональный	Химия, техника
5		Смешанный	Биология, сфера обслуживания
6		Смешанный	Математика, сфера обслуживания
7		Смешанный	Техника
8		Конвенциональный	Геология, история, педагогика
9		Смешанный	Химия, искусство
10		Смешанный	Геология, география
11		Артистический	Филология, искусство
12		Предприимчивый	Биология, история
13		Смешанный	Педагогика, воспитательная работа
14		Смешанный	Математика, медицина
15		Смешанный	Техника, биология
16		Артистический	Сфера обслуживания, биология

И. И. НЕЧИТАЙЛО,

гл. специалист научно-методической лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки учащейся молодежи Обл. НМЦОКИТ.

ИНФОРМАЦИОННО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ПРОФОРИЕНТАЦИИ

Проблема профессионального выбора — не только содержательно-психологическая (необходимость изучения себя — своих склонностей, способностей, интересов и мотивов), но и информационная: где можно получить ту или иную профессию, куда пойти учиться, каковы условия приема в те или иные учебные заведения, где они находятся? Такие вопросы волнуют выпускников и их родителей.

Информационно-просветительское направление профориентации предусматривает информационное обеспечение учащихся и их родителей, а также педагогов сведениями о высших и средних специальных учебных заведениях города и области государственной и негосударственной форм собственности.

Специалисты лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки молодежи имеют тесные контакты с областным и районными центрами занятости, а также с кадровыми агентствами города, аккумулируя информацию о наличии вакансий для молодежи.

Параллельно с этой деятельностью лаборатория осуществляет индивидуальное консультирование учащейся молодежи, школьников и студентов по вопросам трудоустройства, в том числе в период летних каникул или с частичной занятостью.

Как показывает практика, после таких консультаций молодые люди имеют более четкие представления о возможностях выбора учебного заведения, профессии, востребованной сегодня на рынке труда, а также о том, какие качества необходимо иметь человеку для дан-

ной профессии, какие качества у него уже есть, а какие еще придется развить.

Информацию о том, где можно продолжить образование, выпускник найдет в справочнике «Учебные заведения Одессы и Одесской области» (для выпускников школ (гимназий, лицеев), ПТУ, техникумов, колледжей, училищ, педагогов, родителей), который ежегодно издается Центром.

Справочник состоит из 5 основных разделов.

В первом разделе содержится информация о профессиях и наименованиях учебных заведений, в которых их можно приобрести. Публикуется Закон Украины об образовании.

Во втором разделе дается информация о высших учебных заведениях III—IV уровней аккредитации. Для удобства пользования справочником учебные заведения сгруппированы по своей принадлежности к университету, академии, институту. В содержании указано место нахождения того или иного вуза в справочнике.

Третий раздел содержит информацию о высших учебных заведениях I—II уровней аккредитации. Вузы расположены в соответствии с принадлежностью к той или иной отрасли промышленности, транспорта и связи, сельскохозяйственные, экономические, финансовые, медицинские, педагогические, культуры и искусства, юридические, военные.

Четвертый раздел содержит информацию о профессиях, которые можно приобрести в учебных заведениях профессионального образования.

Пятый раздел содержит информацию о курсовом обучении в учебных центрах г. Одессы.

ДОПОЛНЕНИЯ

К РАЗДЕЛУ I

ЗАКОН УКРАИНЫ ОБ ОБРАЗОВАНИИ (В редакции Закона № 100/96-ВР от 23.03.96)

Раздел II. Система образования

Ст. 43. Высшие учебные заведения

1. Высшими учебными заведениями являются: техникум (училище), колледж, институт, консерватория, академия, университет.

2. Соответственно статусу высших учебных заведений установлено четыре уровня аккредитации: первый уровень — техникум, училище, другие приравненные к ним высшие учебные заведения; второй уровень — колледж, другие приравненные к нему высшие учебные заведения; третий и четвертый уровни (в зависимости от результатов аккредитации) — институт, консерватория, академия, университет.

3. Высшие учебные заведения осуществляют подготовку специалистов по таким образовательно-квалификационным уровням: младший специалист — обеспечивают техникумы, училища, другие высшие учебные заведения первого уровня аккредитации; бакалавр — обеспечивают колледжи, другие высшие учебные заведения второго уровня аккредитации; специалист, магистр — обеспечивают высшие учебные заведения третьего и четвертого уровней аккредитации.

4. Высшие учебные заведения первого уровня аккредитации могут осуществлять подготовку специалистов по образовательно-квалификационным уровням, которые обеспечивают высшие учебные заведения низшего уровня аккредитации.

5. Высшие учебные заведения в установленном порядке могут создавать разные типы учебно-научно-производственных комплексов, объединений, центров, институтов, филиалов, колледжей, лицеев, гимназий.

УМОВИ ПРИЙОМУ ДО ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Наказ Міністерства освіти і науки України від 7 квітня 2003 року № 212

Ці умови є обов'язковими для вищих навчальних закладів незалежно від форми власності та підпорядкування, які акредитовані за I—IV рівнями або отримали ліцензію на надання освітніх послуг щодо підготовки фахівців за напрямками (спеціальностями), встановленими постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 1997 року № 507 «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями».

1. До вищих навчальних закладів України приймаються громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які виявили бажання здобути вищу освіту.

2. До участі в конкурсі щодо зарахування на перший курс допускаються особи, які мають документ державного зразка про повну загальну середню освіту.

3. Прийом до вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації (університетів, академій, консерваторій, інститутів та прирівняних до них закладів) здійснюється для підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра.

Прийом до вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації (колледжів, технікумів, училищ та прирівняних до них закладів) на навчання за рахунок коштів державного бюджету здійснюється для підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем — молодший спеціаліст.

Нормативний зміст та термін навчання за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями визначається стандартами вищої освіти.

Особи з базовою загальною середньою освітою мають право вступати на перший курс вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації для продовження на-

вчання за освітньо-професійними програмами підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» з одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти.

На перший і наступні курси можуть бути зараховані особи, які мають диплом державного зразка про неповну, базову, повну вищу освіту або академічну довідку встановленого зразка про незавершену вищу освіту.

Вищі навчальні заклади мають право зараховувати на перший курс осіб, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень — кваліфікований робітник, на місця державного замовлення для продовження в установленому порядку навчання за скороченими програмами підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня — «молодший спеціаліст» за умови вступу на напрям підготовки, що відповідає здобутому освітньо-кваліфікаційному рівню.

Вищі навчальні заклади III—IV рівнів акредитації мають право зараховувати на перший курс осіб, які отримали освітньо-кваліфікаційний рівень — «молодший спеціаліст», на місця державного замовлення, а також для продовження навчання в установленому порядку за освітньо-професійними програмами із скороченим терміном підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» за умови вступу на напрям підготовки, що відповідає здобутому освітньо-кваліфікаційному рівню, і навчання за узгодженими навчальними планами.

Вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом, мають право зараховувати тільки на перший курс осіб, які відповідають вимогам Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» та Указу Президента України від 07.11.2001 № 1053 «Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців».

4. Підготовка іноземців та осіб без громадянства здійснюється згідно з Законом України «Про правовий статус іноземців», постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.93 № 136 «Про навчання іноземних громадян в Україні», указом Президента України від 25.03.94 № 112/94 «Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України з суміжними прикордонними областями Російської Федерації». Іноземці, яким надаються державні стипендії за міжнародними договорами, загальнодержавними програмами, іншими міжнародними зобов'язаннями України, зараховуються на навчання на підставі направлень Міністерства освіти і науки України в межах обсягів державного замовлення.

Іноземці українського походження, які отримали направлення на навчання від офіційних, зареєстрованих українських національно-культурних товариств, при вступі до вищих навчальних закладів України за напрямками «педагогічна освіта» — спеціальність «педагогіка і методика середньої освіти» («українська мова і література», «історія», «образотворче мистецтво»), «філологія» (спеціальність «українська мова і література») та напрямками (спеціальностями) «мистецтво», «історія», журналістика» користуються такими самими правами, що й громадяни України.

При вступі на інші напрями підготовки (спеціальності) іноземці українського походження користуються такими самими правами, що й громадяни України, якщо вони були учасниками міжнародних олімпіад із загальноосвітніх предметів, вступне випробування з яких визначено вищим навчальним закладом як профілююче для вступу на обраний вступником напрям підготовки (спеціальність).

5. Відповідно до Закону України «Про освіту» громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин.

Прийом громадян до вищих навчальних закладів проводиться на конкурсній основі відповідно до їх здібностей незалежно від форми власності закладу освіти та джерел фінансування навчання.

Громадяни України, які за станом здоров'я втратили можливість виконувати службові та посадові обов'язки за отриманою раніше кваліфікацією, мають право безкоштовно отримати другу вищу освіту за наявності висновків медико-соціальної експертної комісії. Такі особи до заяви додають довідку медико-соціальної експертної комісії.

Згідно з Положенням про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 14.12.2000 № 588, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 19.12.2000 за № 925/5146, на базі вищих навчальних закладів може проводитись державна підсумкова атестація випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти за курс повної загальної середньої освіти, результати якої за бажанням вступника можуть бути зараховані як результати вступних іспитів до вищого навчального закладу.

6. Фінансування підготовки фахівців у вищих навчальних закладах проводиться: за рахунок коштів державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих

- за державним замовленням;
- за рахунок пільгових довгострокових кредитів;
- за рахунок коштів юридичних осіб;
- за рахунок коштів фізичних осіб.

Обсяг прийому на перший курс, а також обсяги підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями «спеціаліст» та «магістр» за рахунок коштів державного бюджету визначаються щорічно міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади України, у підпорядкуванні яких перебувають вищі навчальні заклади, з урахуванням видатків Державного бюджету.

Рішення про зарахування вступника з оплатою його навчання за рахунок пільгового довгострокового кредиту приймається приймальною комісією вищого навчального закладу на підставі заяви вступника, за результатами складання вступних випробувань відповідно до встановленої вищому навчальному закладу квоти.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» вищі навчальні заклади, що перебувають у державній та комунальній власності, мають право здійснювати прийом студентів і слухачів з оплатою вартості навчання на договірній основі, у межах чисельності, обумовленої ліцензією, понад установлені обсяги прийому на навчання, що фінансується за рахунок коштів державного бюджету.

7. З метою сприяння державним і комунальним органам у підготовці кваліфікованих кадрів для вирішення соціально-економічних проблем регіонів відповідно до пункту 6 статті 22 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», і постанови Кабінету Міністрів України від 29.06.99 № 1159 (1159—99-п) «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості» при вступі до вищих навчальних закладів організовується цільовий прийом.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, у сфері управління яких є вищі навчальні заклади, кожного року доводять квоту прийому сільської молоді на поточний навчальний рік до визначених вищих навчальних закладів. Місця для цільового прийому виділяються в межах обсягу підготовки за державним замовленням, але їх кількість не повинна перевищувати 25% від державного замовлення (75% — у сільськогосподарських) з кожного напрямку підготовки (спеціальності).

8. Організацію прийому до вищого навчального закладу здійснює приймальна комісія, склад якої затверджується наказом керівника вищого навчального закладу, який є її головою.

Приймальна комісія діє згідно з Положенням про приймальну комісію вищого навчального закладу України, затвердженим його керівником.

Для організації вступних випробувань на перший курс створюються предметні екзаменаційні комісії вищо-

го навчального закладу. Для проведення вступних випробувань на наступні курси (для підготовки спеціалістів та магістрів) — атестаційні комісії. Склад предметних екзаменаційних і атестаційних комісій затверджується керівником вищого навчального закладу. Повноваження приймальної комісії, предметних екзаменаційних і атестаційних комісій та структурних підрозділів вищого навчального закладу з питань організації прийому визначаються керівником вищого навчального закладу відповідно до Положення про приймальну комісію.

Вищий навчальний заклад має право оголошувати прийом вступників тільки за наявності ліцензії на здійснення освітньої діяльності за відповідними напрямками підготовки і спеціальностями.

Вищий навчальний заклад зобов'язаний створити умови для ознайомлення вступників з ліцензією на здійснення освітньої діяльності, сертифікатом про акредитацію з напрямку підготовки або спеціальності, що дають право на отримання документа державного зразка про вищу освіту, як у самому вищому навчальному закладі, так і його відокремлених структурних підрозділах.

Вищий навчальний заклад зобов'язаний забезпечити дотримання прав громадян на освіту, встановлених законодавством України, гласність і відкритість роботи приймальної комісії, об'єктивність оцінки можливостей і здібностей вступників.

9. Кожний вищий навчальний заклад відповідно до чинного законодавства України, цих умов і власних статутів не пізніше як за два місяці до початку прийому документів розробляє і затверджує правила прийому на навчання в поточному році.

У правилах прийому до вищого навчального закладу обумовлюються:

— перелік напрямів підготовки (спеціальностей), за якими вищий навчальний заклад оголошує прийом документів, відповідно до ліцензії; в тому числі:

а) кількість місць для прийому на перший курс відповідно до затверджених обсягів підготовки за державним замовленням та кількість місць, що виділені для цільового прийому, які фінансуються з державного бюджету за напрямками підготовки (спеціальностями);

б) кількість місць для прийому на перший і старші курси за кожним напрямом підготовки (спеціальністю) з оплатою вартості навчання на договірній основі.

— перелік вступних випробувань за напрямками підготовки (спеціальностями), форми їх проведення, система оцінювання знань, у тому числі форма проведення вступних випробувань вступників, які мають право на зарахування до вищого навчального закладу за результатами особливих умов конкурсу, та форми проведення вступних випробувань;

— порядок організації конкурсу на місця державного замовлення (за спеціальностями або групами спеціальностей, за напрямками підготовки, по факультетах або вищому навчальному закладу в цілому за умови відповідності вступних випробувань), на відповідну форму навчання та порядок зарахування вступників, які мають однаковий конкурсний бал;

— порядок зарахування вступників на базі освітньо-кваліфікаційного рівня — кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр;

— порядок і терміни розгляду документів, поданих іноземцями;

— правила проведення вступних випробувань для випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, що працюють з вищими навчальними закладами у складі навчальних або навчально-науково-виробничих комплексів чи на підставі угод з ними;

— порядок зарахування результатів державної підсумкової атестації в загальноосвітньому навчальному закладі, яку приймальна комісія має право зарахувати як вступні випробування до вищого навчального закладу;

— порядок подання і розгляду апеляцій на результати вступних випробувань;

— порядок проходження медичної комісії вступниками до вищих навчальних закладів, що проводять підготовку фахівців для галузей, які потребують обов'язково-

го професійного медичного відбору, або проходження зазначеної комісії в інших медичних установах;

— порядок проходження обов'язкового випробування з іноземної мови, психологічного обстеження та оцінки рівня фізичної підготовки вступників до вищих військових навчальних закладів та до військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку громадян на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом;

— порядок прийому на навчання за освітньо-професійними програмами спеціалістів та магістрів осіб, які здобули освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра (незалежно від джерел фінансування та форм здобуття освіти) за відповідним напрямом підготовки в поточному навчальному році в даному вищому навчальному закладі (вищі навчальні заклади мають право організувати конкурс на підставі оцінок із додатка до диплома бакалавра).

З метою поліпшення підготовки науково-педагогічних кадрів вищі навчальні заклади, яким надано статус національного, можуть здійснювати прийом на підготовку за освітньо-кваліфікаційним рівнем — магістр за державним замовленням осіб, які здобули базову вищу освіту відповідного напрямку підготовки в іншому вищому навчальному закладі. Такий прийом здійснюється за направленнями вищих навчальних закладів, в якому особа здобула базову вищу освіту, відповідно до виділених міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади місць.

10. Прийом до вищих навчальних закладів здійснюється за конкурсом на підставі результатів вступних випробувань, що проводяться з метою визначення можливості вступників засвоювати відповідні фахові навчальні програми.

Факт ознайомлення вступника з правилами прийому, наявною ліцензією та сертифікатом про акредитацію вищого навчального закладу за обраним напрямом підготовки (спеціальністю) фіксується в заяві вступника і завіряється його особистим підписом.

11. Строки прийому документів, проведення вступних випробувань та зарахування визначаються правилами прийому до вищого навчального закладу з урахуванням нижчезазначеного.

Прийом документів на перший курс денної форми навчання закінчується:

20 червня — у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян як курсантів на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом;

8 липня — для вищих навчальних закладів, яким надано статус національних;

15 липня — для вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації;

22 липня — для вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації.

Вступні випробування на денну форму навчання проводяться:

з 1 липня — у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян як курсантів на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом;

з 9 липня — для вищих навчальних закладів, яким надано статус національних;

з 16 липня — в інших вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації;

з 23 липня — у вищих навчальних закладах I—II рівнів акредитації.

Зарахування на перший курс денної форми навчання проводиться:

— до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян як курсантів на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом, — не пізніше 16 липня;

— до вищих навчальних закладів, яким надано статус національних, — не пізніше 1 серпня;

— до інших вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, — не пізніше 5 серпня;

— до вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації — не пізніше 10 серпня.

Строки прийому документів та проведення вступних випробувань на навчання без відриву від виробництва (вечірня, заочна, дистанційна, екстернат), а також на напрями підготовки (спеціальності) «мистецтво», «архітектура» встановлює вищий навчальний заклад. Зарахування проводиться не пізніше ніж через 10 днів після закінчення вступних випробувань.

Зарахування на місяць, що фінансуються за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб, проводиться до 30 серпня.

Зарахування до екстернату проводиться згідно з Положенням про організацію екстернату у вищих навчальних закладах України, затвердженому наказом Міністерства освіти України від 08.12.95 № 340 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.01.96 № 1/1026.

12. Вступники подають особисто заяву про вступ до вищого навчального закладу, в якій вказують напрям підготовки (спеціальність), форму навчання.

Вступники з числа цивільної молоді, які виявили бажання вступити до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку громадян на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом, для оформлення особою справи кандидата на навчання подають заяву до районного (міського) військового комісаріату за місцем проживання в період з 1 січня до 1 червня року вступу.

Вступники з числа військовослужбовців — подають рапорт по команді з 1 лютого до 1 квітня року вступу.

До заяви вступник додає:

— документ державного зразка про повну загальну середню освіту (документ про здобутий освітньо-кваліфікаційний рівень або документи про базову загальну середню освіту) — за особистим вибором — оригінал або його завірену ксерокопію (ксерокопія завіряється за оригіналом вищим навчальним закладом, до якого вона подається, або у встановленому порядку);

— медичну довідку за формою 086-У, 6 фотокарток розміром 3×4 см.

— паспорт (свідоцтво про народження для осіб, які за віком не мають паспорта), військовий квиток (посвідчення про приписку до призовної дільниці), оригінал документа про освіту (при поданні його копії) вступник пред'являє особисто.

Інші документи можуть бути подані вступником, якщо він претендує на пільги, встановлені законодавством України або викликані обумовленими обмеженнями для вступу на навчання за відповідними напрямками підготовки (спеціальностями), встановленими нормативно-правовими актами, в терміни, визначені для подання документів.

13. Особи, які беруть участь у конкурсі щодо зарахування до декількох вищих навчальних закладів або на декілька напрямів підготовки (спеціальностей) в одному вищому навчальному закладі, у п'ятиденний термін після вступних випробувань та оголошення списку осіб, рекомендованих до зарахування на навчання за державним замовленням, а також за рахунок пільгових довгострокових кредитів, зобов'язані подати оригінал документа про освіту до приймальної комісії вищого навчального закладу (відбіркової комісії структурного підрозділу вищого навчального закладу), в якому вони вирішили навчатись за державним замовленням.

При вступі абітурієнта для одночасного навчання за двома освітньо-професійними напрямками підготовки або спеціальностями (в одному або різних вищих навчальних закладах) оригінал документа про освіту державного зразка зберігається у вищому навчальному закладі за місцем навчання за кошти державного бюджету або за рахунок державних пільгових довгострокових кредитів протягом усього терміну навчання.

Під час зарахування на навчання за іншою програмою підготовки за кошти фізичних або юридичних осіб вступник подає завірену ксерокопію документа про осві-

ту державного зразка та довідку вищого навчального закладу, в якому зберігається оригінал.

Копія документа про освіту разом з довідкою зберігається у вищому навчальному закладі, в якому студент навчається за кошти фізичних або юридичних осіб, протягом усього терміну навчання.

Особи, які в установлений термін (п'ять днів) не подали оригіналу документа про освіту до обраного вищого навчального закладу, не зараховуються на навчання на місця державного замовлення, а також на навчання за рахунок пільгових довгострокових кредитів.

14. Особи, які вступають до вищих навчальних закладів на підготовку, що фінансується з коштів державного бюджету на умовах цільового прийому згідно з установленими квотами, додають направлення, видане відповідними органами управління Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій (для закладів I—II рівнів акредитації — відповідними органами управління районних державних адміністрацій), а також міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, організаціями, установами, що уклали угоди з вищими навчальними закладами відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

15. Вступники, які атестовані з української мови, обов'язково складають вступний іспит з цієї дисципліни. Форму випробування визначає вищий навчальний заклад. Для осіб, які не вивчали (не атестовані) української мови, приймальна комісія з урахуванням наявності педагогічних і науково-педагогічних кадрів установлює конкурсне вступне випробування з тієї мови, оцінки з якої виставлені в документі про освіту.

Вступники до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом, обов'язково проходять вступне випробування з іноземної мови, психологічне обстеження та оцінку рівня їх фізичної підготовки.

16. У правилах прийому до вищого навчального закладу незалежно від конкурсу при вступі на певний напрям підготовки (спеціальність) можуть встановлюватися особливі умови конкурсу та форми проведення вступних випробувань (співбесіда, попереднє тестування, творчі конкурси, спортивні змагання тощо). Ці особливі умови можуть встановлюватися для таких осіб, які досягли високих успіхів у навчанні:

— випускників старшої школи (повна загальна середня освіта), нагороджених золотою (срібною) медаллю;

— випускників старшої школи, нагороджених похвальною грамотою «За особливі досягнення у вивченні окремих предметів», якщо вони вступають на напрям підготовки (спеціальності), для яких профільними є вступні випробування з цих предметів;

— випускників основної школи, які мають свідоцтво про базову загальну середню освіту з відзнакою (при вступі на навчання на основі базової середньої освіти);

— випускників вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладів, які отримали дипломи з відзнакою;

— призерів III етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін, конкурсів-захистів науково-дослідних робіт учнів — членів Малої академії наук з базових предметів і спеціальних дисциплін та призерів III етапу Всеукраїнських конкурсів фахової майстерності — учнів випускних курсів професійно-технічних навчальних закладів;

— випускників коледжів, технікумів, училищ, професійно-технічних навчальних закладів, гімназій, ліцеїв і середніх загальноосвітніх шкіл, що входять до навчальних комплексів на базі цих вищих навчальних закладів або мають з ними відповідні угоди, якщо в документі про освіту випускників — оцінки тільки «добре» та «відмінно» («7»—«12» для випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти).

Кількість місць для цих осіб встановлюється приймальною комісією вищого навчального закладу.

17. Кількість, перелік і форма вступних випробувань визначаються правилами прийому до вищого навчального закладу (вступне випробування з української мови обов'язкове), які затверджуються ректором і можуть відрізнятися залежно від спеціальності або напрямку підготовки, форми навчання, типу професійно-освітньої програми (повний або скорочений термін навчання) і курсу, на який здійснюється прийом.

Усі вступні випробування при прийомі на перший курс проводяться на основі програм вступних випробувань із загальноосвітніх предметів і відповідають програмам загальноосвітніх навчальних закладів. Програми творчих конкурсів та випробувань, в яких відсутні загальноосвітні шкільні програми, розробляються вищими навчальними закладами і затверджуються міністерствами (іншими центральними органами виконавчої влади), у підпорядкуванні яких вони перебувають, не пізніше як за 3 місяці до початку прийому документів. Забороняється вводити до вступних випробувань питання, що виходять за рамки зазначених програм.

При прийомі на підготовку за освітньо-кваліфікаційними рівнями — спеціаліст, магістр, а також при прийомі на навчання за скороченими термінами підготовки (за скороченими програмами навчання) програми вступних випробувань визначає вищий навчальний заклад.

Вступні випробування можуть проводитись у формі письмового або усного екзамену, співбесіди, тестування, прослуховування, перегляду або в іншій формі, обумовленій вищим навчальним закладом.

Не допускається встановлення різних форм вступних випробувань на один і той самий напрям (спеціальність) залежно від джерел фінансування навчання.

Приймальні комісії вищих навчальних закладів, які відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 17.07.2002 № 409 «Про проведення експерименту щодо зовнішнього тестування навчальних досягнень учнів» беруть участь у пілотному експерименті щодо зовнішнього тестування навчальних досягнень випускників загальноосвітніх закладів, мають право доручити Центру тестових технологій проведення вступних випробувань з математики та історії на визначені правилами прийому до вищого навчального закладу напрями підготовки (спеціальності).

Допуск до участі у конкурсі осіб, які пройшли вступні випробування в іншому вищому навчальному закладі, на іншому факультеті, для вступу на іншу спеціальність, за іншою формою навчання або джерелом фінансування, дозволяється рішенням приймальної комісії за заявою абітурієнта при умові відповідності вступних випробувань.

18. Особи, які без поважних причин не з'явилися на вступні випробування у зазначений за розкладом час, які одержали незадовільну оцінку, а також ті, які забрали документи після початку вступних випробувань, до участі в наступних вступних випробуваннях і в конкурсі не допускаються.

19. Зараховуються до вищого навчального закладу без вступних випробувань учасники міжнародних олімпіад, призери (особи, нагороджені дипломами I—III ступеня) IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін за умови, якщо вони вступають на напрям підготовки (спеціальності), для яких профільним є вступне випробування з предмета, з якого вони були учасниками вищезгаданих олімпіад (якщо число поданих заяв від призерів IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін на певний напрям підготовки (спеціальності) перевищує 50% від обсягу державного замовлення, доведеного вищому навчальному закладу на цей напрям підготовки (спеціальність), зарахування за рішенням приймальної комісії може проводитись відповідно до п. 16 цих Умов) та переможці Всеукраїнської універсиади «Інтелектуал — XXI століття», яким Фонд інтелектуальної співпраці «Україна — XXI століття» буде надавати підвищені стипендії та сплачувати проживання у гуртожитках.

Учасникам Міжнародних, переможцям III—IV етапів Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових предметів, конкурсів фахової майстерності та Всеукраїнських кон-

курсів-захистів науково-дослідних робіт учнів — членів Малої академії наук України дозволяється зараховувати як профільуючі такі навчальні предмети:

— інформатика та обчислювальна техніка — при вступі на напрями «прикладна математика», «комп'ютерні науки», «комп'ютерна інженерія», «педагогічна освіта (спеціальність — «педагогіка і методика середньої освіти — математика»);

— трудове навчання — при вступі на напрям «педагогічна освіта» (спеціальність «трудове навчання»); основи економіки — при вступі на напрям підготовки «економіка»; екологія — при вступі на напрями підготовки «екологія», «біологія», «хімія».

Названі предмети можуть зараховуватись також при вступі цих осіб на інші напрями підготовки (спеціальності), якщо вони визначені вищими навчальними закладами як профільні.

20. Перелік вступних випробувань, які приймальна комісія визначає профільними для напрямів підготовки і спеціальностей вищого навчального закладу, затверджує голова приймальної комісії. Профільні випробування встановлюються з числа загальноосвітніх предметів, крім випробувань за фахом у вищих навчальних закладах, що готують спеціалістів з мистецтва, культури та фізичної культури.

21. Зараховуються до вищого навчального закладу за наслідками співбесіди особи, яким надане таке право Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Програму співбесіди із зазначеними категоріями осіб затверджує голова приймальної комісії.

22. Дія пунктів 16, 19 стосовно учасників, призерів та переможців олімпіад і конкурсів поширюється відповідно тільки на учасників, призерів та переможців олімпіад, що проводилися Міністерством освіти і науки України, які під час проведення олімпіад (конкурсів) навчались у 2002/2003 навчальному році в 11(12)-х класах старшої школи та на випускних курсах професійно-технічних навчальних закладів — при вступі до вищих навчальних закладів на базі повної загальної середньої освіти або в 9-х класах — при вступі до вищих навчальних закладів на основі базової загальної середньої освіти (крім переможців Всеукраїнської універсиади «Інтелектуал — XXI століття»).

23. Особи, які вступають на навчання на базі здобутих освітньо-кваліфікаційних рівнів (ступенів вищої освіти) відповідного напрямку для навчання за скороченими програмами підготовки, приймаються на перший або старші курси, при цьому вищий навчальний заклад має право зменшувати кількість і змінювати форму випробувань.

24. Відповідно до чинного законодавства України зараховуються поза конкурсом при одержанні вступних позитивних оцінок:

— особи, яким Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в редакції від 22.10.93, зі змінами та доповненнями, надано таке право;

— діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків;

— інваліди I та II груп, яким не протипоказано навчання за обраною спеціальністю;

— особи, яким Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», надане таке право;

— діти, чий батьки загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах, при вступі на навчання за гірничими спеціальностями;

— діти військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань, працівників правоохоронних органів, які загинули під час виконання службових обов'язків.

25. За рекомендацією органів охорони здоров'я та соціального захисту населення приймальна комісія розглядає питання про можливість зарахування до вищих навчальних закладів понад державне замовлення за результатами співбесіди з правом навчання за місцем про-

живання інвалідів, які неспроможні відвідувати навчальний заклад, а також створює умови для проходження ними курсу навчання екстерном.

26. Особи, які успішно витримали вступні випробування, зараховуються до вищого навчального закладу за конкурсом відповідно до кількості набраних балів, якщо інше не передбачене законодавством України.

За інших рівних умов переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів мають:

— особи, яким Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» в редакції від 21.03.91 зі змінами та доповненнями надане таке право;

— особи, яким надане таке право відповідно до Указу Президента України від 21.02.2002 № 157 «Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, їх правового і соціального захисту, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді».

27. Відповідно до суми набраних балів за окремим конкурсом зараховуються на перший курс:

— на цільові місця особи, які мають цільове направлення згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.99 № 1159 «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості»;

— на місця, що визначаються відповідним щорічним наказом Міністерства освіти і науки України та Міністерства оборони України, до вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом, випускники поточного року Київського військового ліцею та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Особи, які не зараховані за окремим конкурсом, можуть брати участь у конкурсі на загальних засадах.

28. За наявності вакантних місць приймальна комісія вищого навчального закладу відповідного рівня акредитації має право допускати до участі в конкурсі щодо зарахування осіб, які пройшли вступні випробування з позитивними оцінками в іншому вищому навчальному закладі, за умови складання однакових вступних випробувань.

29. Апеляції на результати вступних випробувань розглядає апеляційна комісія вищого навчального закладу, склад та порядок роботи якої затверджується наказом його керівника.

30. Особи, які без поважних причин не приступили до занять протягом 10 днів від дня їх початку, відраховуються з вищого навчального закладу. На звільнені при цьому місця може проводитися додаткове зарахування за конкурсом осіб, які проходили вступні випробування в цьому чи іншому вищому навчальному закладі відповідного рівня акредитації.

31. Роботи вступників, які не зараховані до вищих навчальних закладів, зберігаються шість місяців, потім знищуються, про що складається акт. Якщо вступник рекомендований на зарахування до іншого навчального закладу, то його вступні роботи надсилаються до цього вищого навчального закладу за відповідним запитом.

32. Правила прийому затверджуються головою приймальної комісії, після чого примірник правил у триденний термін надсилається до Міністерства освіти і науки України та інших центральних органів виконавчої влади за підпорядкуванням.

Правила прийому до вищих військових навчальних закладів та (або) розділи Правил прийому до військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів — щодо підготовки громадян на посади осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом розробляються приймальною комісією, узгоджуються з начальником Головного управління кадрової політики Міністерства оборони України та затверджуються головою приймальної комісії.

Розділи правил прийому, що стосуються іноземців, розробляються відповідно до Положення про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до вищих навчальних закладів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.1998 № 1238.

Усі питання, пов'язані з прийомом до вищого навчального закладу, розв'язуються приймальною комісією. Інформація про правила прийому, а також рішення приймальної комісії повинні своєчасно доводитися до відома вступників.

Наказ Міністерства освіти і науки України 23.02.2004 № 134

ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ ДО УМОВ ПРИЙОМУ ДО ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

1. Доповнити абзац перший пункту 7 після слів «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості» словами «з доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2003 № 1298».

2. Абзац другий пункту 7 після слів «з кожного напрямку підготовки (спеціальності)» доповнити цифрами і словами «50 відсотків — у вищих педагогічних навчальних закладах».

3. Абзац шостий пункту 17 викласти в такій редакції: «Приймальні комісії вищих навчальних закладів, що беруть участь в експерименті щодо зовнішнього тестування навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, зараховують результати тестування, підтвержені відповідними сертифікатами Центру тестових технологій як результати вступних випробувань на визначені правилами прийому до вищого навчального закладу напрями підготовки (спеціальності). Інші вищі навчальні заклади мають право зарахувати результати тестування, підтвержені відповідними сертифікатами Центру тестових технологій, як результати вступних випробувань на визначені правилами прийому до вищого навчального закладу напрями підготовки (спеціальності)».

4. В абзаці першому пункту 18 слова «які одержали незадовільну оцінку» замінити словами і цифрами «знання яких було оцінено балами, нижче середнього рівня (1—3 бали за 12-бальною шкалою)», далі за текстом.

К РАЗДЕЛУ II

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ВЫСШИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ III—IV УРОВНЕЙ АККРЕДИТАЦИИ

Университеты

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова.

IV уровень аккредитации.
65026, г. Одесса, ул. Дворянская, 2, т. 23-52-54, 23-89-36.

Приемная комиссия: Французский бульвар, 24/26, т. 68-12-84.

Ректор: Сминтына Валентин Андреевич

Дневная и заочная формы обучения

1. *Институт математики, экономики и механики*
ул. Дворянская, 2, т. 23-82-00
Специальности:

— Математика
— Прикладная математика
— Механика
— Компьютерные системы и сети
Вступительные экзамены: математика (письменно), украинский язык (диктант).

— Международные экономические отношения
— Экономические теории
— Менеджмент организаций
Вступительные экзамены: математика (письменно), иностранный язык (устно), украинский язык (диктант).
— Психология

Вступительные экзамены: математика (письменно), биология (устно), украинский язык (диктант).

2. *Институт социальных наук*
Французский бульвар, 24/26, т. 63-44-62

Специальности:

— Политология

— Социология

— Международные отношения

Вступительные экзамены: история (устно), украинский язык (диктант), иностранный язык (устно) — только для международных отношений.

3. *Экономико-правовой факультет*

Французский бульвар, 24/26, т. 25-14-88, 22-43-25

Специальности:

— Правоведение

— Учет и аудит

— Менеджмент внешнеэкономической деятельности

Вступительные экзамены: правоведение — история Украины (устно), основы правоведения (устно), украинский язык (диктант); учет и аудит — основы экономики (устно), математика (устно), украинский язык (диктант); менеджмент внешнеэкономической деятельности — основы экономики (устно), иностранный язык (устно), украинский язык (диктант).

4. *Физический факультет*

ул. Пастера, 42, т. 23-63-02

Специальности:

— Физика

— Астрономия

Вступительные экзамены: физика (устно), украинский язык (диктант).

5. *Химический факультет*

ул. Дворянская, 2, т. 23-82-64

Специальность:

— Химия

Специализация: Фармацевтическая химия

Вступительные экзамены: химия (устно), украинский язык (диктант).

6. *Биологический факультет*

пер. Шампанский, 2, т. 68-80-62

Специальности:

— Биология

— Микробиология и вирусология

Вступительные экзамены: биология (устно), химия (устно), украинский язык (диктант).

7. *Геолого-географический факультет*

пер. Шампанский, 2, т. 68-79-42

Специальности:

— География

— Гидрогеология

— Геология

Вступительные экзамены: география (устно), украинский язык (диктант).

8. *Исторический факультет*

ул. Щепкина, 12, т. 23-62-87

Специальность:

— История

— Археология

— Этнология

Вступительные экзамены: история Украины (устно), всемирная история XX века (устно), украинский язык (диктант).

9. *Филологический факультет*

Французский бульвар, 24/26, т. 24-10-81

Специальности:

— Украинский язык и литература

— Русский язык и литература

— Болгарский язык и литература

— Прикладная лингвистика

— Издательское дело и редактирование

— Журналистика

Вступительные экзамены: украинский язык и литература — украинский язык (письменно), украинская лите-

ратура (устно), украинский язык (диктант); русский язык и литература — русский язык (письменно), русская литература (устно), украинский язык (диктант); болгарский язык и литература — украинский (русский) язык и литература (устно), украинский язык (диктант); прикладная лингвистика — украинский язык (письменно), украинский язык (устно), украинский язык (диктант); издательское дело и редактирование, а также журналистика — украинский язык и литература (сочинение), украинский язык (устно), украинская литература (устно).

10. Романо-германский филологический факультет

Французский бульвар, 24/26, т. 63-07-03

Специальности:

- Английский язык и литература
- Немецкий язык и литература
- Французский язык и литература
- Испанский язык и литература
- Перевод

Вступительные экзамены: иностранный язык (письменно), иностранный язык (устно), украинский язык (диктант).

11. Философский факультет

Новосельского, 64, т. 26-35-13

Специальности:

- Философия
- Культурология

Вступительные экзамены: украинский язык (диктант), история Украины и всемирная история (устно).

Университет осуществляет подготовку специалистов по таким образовательно-квалификационным уровням: бакалавр, специалист, магистр. Обучение осуществляется как на государственной, так и на контрактной основе.

Учебный комплекс («Школа — колледж — университет»)

Французский бульвар, 24/26, каб. 53, т. 63-53-12, 68-78-53, каб. № 8

Директор Еременко Александр Харитонович

Зачисление в учебный комплекс после 9 и 11 классов (после 9 класса — 1 год параллельно со школой, 2 года обучения — диплом — младший специалист с последующим зачислением на 3-й курс в ОНУ им. И. И. Мечникова).

Специальности:

- Менеджмент организаций
- Менеджмент внешнеэкономической деятельности
- Компьютерные сети и системы
- Международные экономические отношения
- Учет и аудит
- Социальная работа
- Юридическая психология
- Менеджмент культуры
- Театральное искусство
- Дизайн

Специализации:

— компьютерная графика, дизайн, защита компьютерных систем.

Зачисление на обучение в учебный комплекс без экзаменов, по результатам собеседования.

Одесский государственный медицинский университет

IV уровень аккредитации

65026, г. Одесса, пер. Валиховский, 2, т. 23-35-67, (п. к.) т. 20-76-87

Ректор Запорожан Валерий Николаевич

Дневная форма обучения

1. Медицинский факультет

Специальности:

- Лечебное дело (письменные вступительные экзамены — физика*, биология, украинский язык (диктант))
- Педиатрия (письменные вступительные экзамены — физика, биология*, украинский язык (диктант))

— Медико-профилактическое дело (письменные вступительные экзамены — химия*, биология, украинский язык (диктант))

2. Стоматологический факультет

Специальность:

— Стоматология (письменные вступительные экзамены — биология*, физика, украинский язык (диктант))

— Стоматология ортопедическая (зубной техник) (письменные вступительные экзамены — биология*, украинский язык (диктант))

3. Фармацевтический факультет

Специальность:

— Фармация (письменные вступительные экзамены — химия*, биология, украинский язык (диктант))

Вечерняя форма обучения

Специальность:

— Сестринское дело (медсестра-бакалавр) (вступительные экзамены — основы сестринского дела* (устно), украинский язык (диктант))

Примечание. * — профилирующий экзамен.

К РАЗДЕЛУ III

**ВЫСШИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ
I—II УРОВНЕЙ АККРЕДИТАЦИИ**

Одесский государственный техникум экономики и менеджмента торговли

I уровень аккредитации

65011, г. Одесса, ул. Троицкая, 25, т. 22-72-91, 22-52-47, 22-27-76 (з/о)

Директор Дреwnицкая Ольга Викторовна

Специальности	Базовое образование	Форма обучения	Срок обучения
Бухгалтерский учет	9 классов	дневная,	2 г. 10 мес.
	11 классов	дневная,	1 г. 10 мес.
		заочная	2 г. 6 мес.
Товароведение и коммерческая деятельность	9 классов	дневная,	2 г. 10 мес.
	11 классов	дневная,	1 г. 10 мес.
		заочная	2 г. 5 мес.
Технология питания	11 классов	дневная,	2 г. 6 мес.
		заочная	2 г. 6 мес.
	9 классов	дневная,	3 г. 6 мес.
		заочная	2 г. 10 мес.
Правоведение	9 классов	дневная	3 г. 10 мес.
	11 классов	дневная,	2 г. 10 мес.
		заочная	2 г. 10 мес.
Организация обслуживания в отелях и туристических комплексах	11 классов	дневная	2 г. 10 мес.
Организация обслуживания населения (менеджмент)	9 классов	дневная	3 г. 10 мес.
	11 классов	дневная	2 г. 5 мес.

Примечание. Квалификация — младший специалист (бухгалтер, коммерсант, технолог, юрист, правовец, менеджер в предприятиях торговли и общественного питания). Обучение ведется как на государственной, так и на контрактной основе. Предоставляется общежитие. Вступительные экзамены: математика (устно), украинский (русский) язык (диктант). Собеседование. На специальность «Правоведение» вступительные экзамены: история Украины, украинский язык (диктант).

Одесский финансово-экономический колледж
 II уровень аккредитации
 65070, г. Одесса, ул. 25-й Чапаевской дивизии, 6,
 т. 65-20-67, 65-41-67 (з/о), 65-43-67
 Директор Квач Ярослав Петрович

Специальности	Базовое образование	Форма обучения	Срок обучения
Финансы	9 классов 11 классов	дневная, дневная, заочная	4 г. 3 г. 2 г. 5 мес.

Примечание. Квалификация — младший специалист, бакалавр (по направлению экономика, срок обучения 4 года). Обучение ведется как на государственной, так и на контрактной основе. Предоставляется общежитие. Вступительные экзамены: математика (письменно), украинский язык (диктант).

К РАЗДЕЛУ IV

ИНФОРМАЦИЯ О ПРОФЕССИЯХ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Перечень рабочих профессий

- Агент по поставкам (ПТУ № 9)
- Агент по организации туризма (Одесское ВПУ морского туристического сервиса)
- Автослесарь по ремонту автомобилей (ПТУ № 1, 21, Одесское ВПУ автотранспорта)
- Бармен (ВПУ № 9, ВПУ № 19)
- Бригадир по ремонту железных дорог (ПТУ № 30)
- Бульдозерист-экскаваторщик (ПТУ № 44)
- Буфетчик (Одесское ВПУ морского туристического сервиса)
- Бухгалтер (ПТУ № 23, Исаевский профессиональный аграрный лицей, 37, Арцизский профессиональный аграрный лицей, Березовский профессиональный аграрный лицей, ПТУ № 44, Ивановский филиал Цебриковского профессионального аграрного лицея, Беляевский филиал ПТУ № 37)
- Виноградарь (Тарутинский профессиональный аграрный лицей, ПТУ № 37)
- Виноградарь-цветовод (ПТУ № 12)
- Водитель категории «В, С» (ПТУ № 13, 21, 23, 38, 41, Тарутинский, Березовский профессиональный аграрный лицей)
- Водитель тяжелых грузовых машин категории «С» (ПТУ № 13)
- Газосварщик (Тарутинский профессиональный аграрный лицей, ПТУ № 10, ПТУ № 12, ПТУ № 16, ПТУ № 21, Березовский профессиональный аграрный лицей)
- Горничная (ВПУ морского туристического сервиса)
- Деловод (Одесское ВПУ автомобильного транспорта)
- Закройщик, модельер (ПТУ № 19, 44, ВПУ сферы услуг, Ивановский филиал Цебриковского профессионального аграрного лицея)
- Каменщик (ПТУ № 10, 20)
- Кондитер (ПТУ № 12, 38, 39, 44, ВПУ № 9, 19, ОВПУ ТТП, Белгород-Днестровский филиал ОВПУ ТТП)
- Контрторский служащий (бухгалтерия) (Исаевский профессиональный аграрный лицей, ПТУ № 23, 41, 44)
- Контролер-кассир (Одесское ВПУ торговли и технологий обслуживания, ОВПУ ТТП, Белгород-Днестровский филиал ОВПУ ТТП)
- Кровельщик (ПТУ № 16)
- Маляр (ПТУ № 7, 8, 20, 24, ОПЛ СА, Одесский профессиональный лицей строительства и архитектуры)
- Маляр-штукатур (ВПУ № 19, ПТУ № 12, 24)
- Матрос (ВПУ № 9, ПТУ № 11, Одесский профессиональный лицей автотранспорта)
- Машинист автомобильных кранов (Одесское ВПУ автотранспорта)
- Машинист холодильных установок (ПТУ № 12, 44)
- Машинист экскаваторов (ПТУ № 19)
- Монтажник внутренних санитарно-технических систем и оборудования (ПТУ № 38, ВПУ № 19)
- Моторист (ВПУ № 9, Одесское ВПУ автотранспорта, Ильичевское ВПУ морского транспорта)
- Обработчик зерна (ПТУ № 37)
- Оператор связи; сортировщик почтовых отправлений (ПТУ № 31)
- Оператор швейного оборудования (ПТУ № 5, 10, 33, 36, 44)
- Оператор компьютерного набора (ПТУ № 8, 31, 44)
- Официант (Одесское ВПУ морского туристического сервиса № 38, ВПУ № 9)
- Официант-бортпроводник (Одесское ВПУ морского туристического сервиса)
- Парикмахер (парикмахер-модельер) (ВПУ № 19, ОВПУ сферы услуг)
- Паркетчик (столяр-паркетчик) (ПТУ № 16)
- Плиточник (плиточник-облицовщик) (Одесский профессиональный лицей строительства и архитектуры ПТУ № 8, 16, 20)
- Плотник (Одесский профессиональный лицей строительства и архитектуры, ПТУ № 8, 10)
- Плотник-стекольщик (ПТУ № 7)
- Плодоовощевик (ПТУ № 12, 39)
- Повар (ПТУ № 4, 13, 23, 37, 38, 41, ОВПУ морского туристического сервиса, Беляевский филиал ПТУ № 37, ОВПУ торговли и технологий питания, Тарутинский профессиональный аграрный лицей)
- Повар-кондитер (ВПУ № 9, ПТУ № 12, 13, 19, 38, ОВПУ морского туристического сервиса, ОВПУ торговли и технологий питания)
- Портной (Тарутинский профессиональный аграрный лицей, ПТУ № 13, 15, 19, 44, 46, 47, ОВПУ СП, Теплодарский профессиональный лицей)
- Продавец продовольственных (непродовольственных) товаров (ПТУ № 38, Белгород-Днестровский филиал ОВПУ ТТП, Ивановский филиал Цебриковского профессионального аграрного лицея)
- Проводник пассажирского вагона (ПТУ № 30)
- Пчеловод (ПТУ № 44, 45)
- Работник фермерского хозяйства (ПТУ № 37)
- Радиомеханик по ремонту и обслуживанию радиоаппаратуры (ВПУ СУ)
- Реставратор декоративных художественных покроек (штукатурок, лепных изделий) (ОПЛ архитектуры и строительства)
- Секретарь-машинистка, референт (ПТУ Одесской государственной академии холода, ПТУ № 19, ОВПУ автотранспорта)
- Секретарь руководителя (организации, предприятия, учреждения) (ПТУ № 9, 44)
- Слесарь механосборочных работ (ПТУ Одесской государственной академии холода)
- Слесарь по ремонту и обслуживанию автомобилей (ПТУ № 1, 21, 38, ПТУ Одесской государственной академии холода, ОВПУ автотранспорта, Ильичевское ВПУ морского автотранспорта)
- Слесарь-ремонтник (ПТУ № 1, 7, 13, 31)
- Слесарь-ремонтник с/х машин (ПТУ № 37)
- Слесарь-сантехник (ПТУ № 10)
- Слесарь-судоремонтник-электросварщик (ПТУ № 11)
- Специалист гостиничного хозяйства (ВПУ морского туристического сервиса)
- Столяр-плотник, столяр-электрик (ПТУ № 16, 19, 20, 21, Тарутинский профессиональный аграрный лицей)
- Станочник (ПТУ № 31)
- Судоводитель (ВПУ № 9)
- Телеграфист (ПТУ № 31)
- Токарь (ПТУ № 1, Ильичевский профессиональный судоремонтный лицей)

65. Тракторист-машинист сельскохозяйственного производства (ПТУ № 13, 21, 41, Березовский профессиональный аграрный лицей, Ивановский филиал профессионального аграрного лицея)

66. Трубопроводчик (Одесский профессиональный лицей морского транспорта)

67. Швея (ПТУ № 5, 19, ОВПУ СП)

68. Штукатур, облицовщик, маляр (ПТУ № 16, 19, 20, 21, Тарутинский профессиональный аграрный лицей, ПТУ государственной академии холода)

69. Электрогазосварщик (ПТУ № 9, 10, 12, 16, 21, 24, 44)

70. Электромонтажник по освещению и осветительным сетям (ПТУ № 12, 31)

71. Электромонтер по ремонту и обслуживанию электрооборудования (ПТУ № 1, 7, 22, 31, 41, Тарутинский профессиональный аграрный лицей)

72. Электромонтер устройств сигнализации, централизации, блокирования (ПТУ № 30)

73. Электросварщик ручной сварки (ПТУ № 1, 7, 8, 21, Березовский профессиональный аграрный лицей)

Перечень профессионально-технических учебных заведений г. Одессы и Одесской области

ПТУ № 1 — г. Одесса, ул. Б. Хмельницкого, 65, т. 322-771

ОПЛ СА (Одесский профессиональный лицей строительства и архитектуры) — г. Одесса, ул. Базарная, 63, т. 262-563

ТПАЛ (Тарутинский профессиональный аграрный лицей) — пгт. Тарутино, ул. Красная, 157

ПТУ № 5 — г. Одесса, ул. А. Невского, 39, т. 402-750, 402-706

ПТУ № 7 — г. Измаил, ул. Репина, 14, т. 8-241-203-47

ПТУ № 8 (Профессиональное училище Одесской государственной академии холода) — г. Одесса, ул. Паустовского, 12, т. 55-81-34 (есть общежитие)

ВПУ № 9 — г. Измаил, ул. Фанагорийская, 7, т. 8-241-203-47

ПТУ № 10 — г. Белгород-Днестровский, ул. Измаильская, 31, т. 8-249-243-34

ПТУ № 11 (Одесский профессиональный лицей морского транспорта) — г. Одесса, ул. Приморская, 45, т. 729-32-96

ПТУ № 12 — г. Килия, ул. Ленина, 6, т. 8-243-414-91

ПТУ № 13 — с. Степное, Раздельнянский р-н, т. 8-253-2-94-64 (есть общежитие)

Ильичевский профессиональный судоремонтный лицей — г. Ильичевск (пгт. Александровка), ул. Победы, 93, т. 8-268-69-64-90

ПТУ № 16 — г. Одесса, ул. Новосельского, 86, т. 263-866, 266-73 (есть общежитие)

ВПУ № 19 — г. Березовка, ул. Победы, 21, т. 8-256-2-12-32 (есть общежитие)

ПТУ № 20 — г. Одесса, ул. Станкостроительная, 12, т. 27-69-61

ПТУ № 21 — г. Овидиополь, ул. Театральная, 3, т. 8-251-3-12-07 (есть общежитие)

Ильичевское высшее профессиональное училище морского транспорта — г. Ильичевск, ул. Труда, 15, т. 8-268-6-9-11-45

ПТУ № 23 — г. Татарбунары, ул. К. Маркса, 1, т. 8-244-17-59

ПТУ № 24 — г. Саврань, ул. Ленина, 28, т. 8-265-313-85

ВПУ морского туристического сервиса — г. Одесса, ул. Пушкинская, 18, т. 252-111, 214-048 (есть общежитие)

ВПУ автотранспорта — г. Одесса, ул. Ленинградская, 8, т. 7326-932, 7326-946

ПТУ № 30 — г. Одесса, ул. Б. Арнаутская, 68, т. 252-430

ПТУ № 31 — г. Одесса, ул. Ольгиевская 3/5, т. 238-404, 238-243, 238-383

ОПЛ СУ — г. Одесса, ул. Мельницкая, 32-д, т. 7339-540, 7339-791

ВПУ СУ — г. Одесса, ул. Мельницкая, 24-а, т. 7332-471, 7332-432 (есть общежитие)

Цебриковский профессиональный агролицей — Одесская обл., Великомихайловский район, пгт Цебриково, ул. Комсомольская, 20, т. 8-259-233-52

Филиал Цебриковского профессионального агролицей — пгт. Ивановка, ул. Б. Деревянка, 83, т. 8-254-315-93

ПТУ № 37 — с. Староказачье, ул. Малиновского, 30, Белгород-Днестровский район, т. 8-249-52-02-97

Беляевский филиал ПТУ № 37 — пгт. Беляевка, ул. Одесская, 15, т. 8-252-220-73

ПТУ № 38 — г. Измаил, пр. Ленина, 15, т. 8-241-5-32-36

ПТУ № 39 — г. Котовск, ул. Короленко, 1, т. 8-262-2-32-68

Арцизский агролицей — с. Теплица, ул. Ленина, 120, Одесской обл., т. 8-245-320-55

ПТУ № 41 — с. Лиманское, ул. Чкалова, 1, Раздельнянский район, т. 8-253-3-41-91 (есть общежитие)

ПТУ № 42 — пгт. Суворово, ул. Пушкина, 30, Измаильский район, т. 8-241-744-04

ПТУ № 43 — с. Березовка, ул. Победы, 17, т. 2-19-43 (есть общежитие)

ПТУ № 44 — г. Ананьев, ул. Нежинского, 7, т. 8-263-214-16

ПТУ № 45 — г. Кодыма, ул. Победы, 1, т. 8-267-211-30

ПТУ № 46 — г. Балта, ул. Ломоносова, 179, т. 8-266-226-86

ПТУ № 47 — пгт. Фрунзовка, ул. Школьная, 24, т. 8-260-913-98

Исаевский профессиональный агролицей — с. Исаево, Николаевский район, ул. Набережная, 15, т. 8-257-262-07

ПТУ № 50 — пгт. Красные Окны, ул. Комарова, 4, т. 8-261-211-91

ВПУ торговли и технологий питания — г. Одесса, ул. 25-й Чапаевской дивизии, 6-а, т. 459-610, 459-612

Белгород-Днестровский филиал ВПУ торговли и технологий питания — г. Белгород-Днестровский, ул. Толбухина, 83, т. 8-249-334-11

К РАЗДЕЛУ V

ИНФОРМАЦИЯ О КУРСАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ Г. ОДЕССЫ

Профессиональная подготовка по рабочим профессиям по направлению
Одесского областного центра занятости

Обучение проводится бесплатно

№ п/п	Наименование профессии	Срок обучения	Базовое образование	Примечание
1.	Делопроизводитель с навыками работы на компьютере	2 мес.	среднее	—
2.	Оператор компьютерного набора	3 мес.	среднее	—
3.	Секретарь руководителя	3 мес.	среднее	—
4.	Секретарь-машинистка	3 мес.	среднее	—

№ п/п	Наименование профессии	Срок обучения	Базовое образование	Примечание
5.	Электрогазосварщик 2—3-го разряда	5 мес.	неполное среднее образование (9 кл.)	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии, — возможно повышение квалификации на заказ работодателя
6.	Столяр-плотник 2—3-го разряда	3 мес. (инд.) 4,5 мес. (курс.)	неполное среднее образование (9 кл.)	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
7.	Штукатур, облицовщик, плиточник 2—3-го разряда	3 мес. (инд.) 4,5 мес. (курс.)	неполное среднее образование (9 кл.)	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
8.	Машинист крана	3 мес. (курс.)	неполное среднее образование (9 кл.)	— после 18 лет
9.	Электромонтер по ремонту и обслуживанию электрооборудования	4 мес. (курс.) 3 мес. (инд.)	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
10.	Плотник 3-го разряда	3 мес. (инд.) 4 мес. (курс.)	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
11.	Токарь 3-го разряда	4 мес. 3,5 мес. (инд.)	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
12.	Маляр 2—3-го разряда	4 мес.	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
13.	Облицовщик-плиточник	4 мес. (курс.) 3 мес. (инд.)	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
14.	Столяр 3-го разряда	3 мес. 2 мес. (инд.)	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
15.	Штукатур 3-го разряда	4 мес. 3 мес. (инд.)	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
16.	Штукатур-каменщик	4 мес.	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
17.	Электросварщик ручной сварки	5 мес. 4 мес. (инд.)	без ограничений	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
18.	Слесарь по ремонту автомобилей	5 мес.	не ниже 9 кл. средней школы	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
19.	Закройщик 4—5-го разряда	9 мес.	среднее	— иметь квалификацию «портной», — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
20.	Портной 4-го разряда	8,5 мес.	среднее	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
21.	Швея	3 мес.	среднее	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
22.	Парикмахер (парикмахер-модельер)	5 мес.	среднее	— иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
23.	Пекарь-кондитер	7 мес.	среднее	— 2 фотокарточки
24.	Маникюрша	2 мес.	среднее	— иметь медицинскую книжку, — 2 фотокарточки
25.	Радиомеханик по обслуживанию и ремонту РТ	6 мес.	среднее	—
26.	Матрос 2-го класса	5 мес.	среднее	—
27.	Продавец (с лотка, на рынке)	3 мес.	среднее	—
28.	Продавец продовольственных товаров	3 мес.	без ограничений	—

№ п/п	Наименование профессии	Срок обучения	Базовое образование	Примечание
29.	Повар 3-го разряда	6 мес.	без ограничений	— иметь медицинскую книжку, — 2 фотокарточки
30.	Повар-кондитер 3-го разряда	8,5 мес.	среднее	— иметь медицинскую книжку, — 2 фотокарточки
31.	Бармен 4-го разряда	5 мес.	среднее	— иметь медицинскую книжку, — 2 фотокарточки
32.	Официант 3-го разряда	5 мес.	среднее	— иметь медицинскую книжку, — 2 фотокарточки
33.	Оператор котельной 3-го разряда	3 мес.	среднее	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
34.	Оператор котельной 2-го разряда	1 мес.	среднее	— 2 фотокарточки — после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
35.	Каменщик 2—3-го разряда	4 мес. 3 мес. (инд.)	среднее	— 2 фотокарточки — после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
36.	Тракторист-машинист сельскохозяйственного производства (кат. А, В)	7 мес.	неполное среднее образование (9 кл.)	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
37.	Тракторист-машинист сельскохозяйственного производства (кат. А)	6 мес.	неполное среднее образование (9 кл.)	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
38.	Тракторист-машинист сельскохозяйственного производства (кат. С)	2 мес.	неполное среднее образование (9 кл.) квалификация тракториста-машиниста кат. «А» или «В»	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
39.	Стропальщик	2 мес.	без ограничений	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
40.	Водитель кат. «Е»	2 мес.	среднее вод. кат. «С»	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии
41.	Водитель кат. «Д»	2,5 мес.	среднее вод. кат. «С»	— после 18 лет, — иметь медицинскую справку, позволяющую работать по данной профессии

Подробную информацию (учебная база, условия обучения) Вы можете получить в центрах занятости.

А. П. ЗЕЛЕНЬ,

главный специалист научно-методической лаборатории профориентации и психолого-педагогической поддержки учащихся Обл. НМЦОКИТ.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ — ШЛЯХ ДО ЗДОБУТТЯ УЧНЯМИ ЯКІСНОЇ ОСВІТИ

Реформування загальної середньої освіти відбувається в контексті модернізації вітчизняної системи освіти та українського суспільства в цілому. Сьогодні настав час нових підходів щодо організації навчального процесу в старшій школі, яка має функціонувати як профільна. Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Органами управління та закладами освіти області проводиться певна робота щодо забезпечення рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти протягом усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання спрямоване на здобуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

На відміну від поглибленого навчання, за умов якого один-два предмети вивчаються більш широко і глибоко, ніж це передбачено навчальними програмами загальноосвітніх навчальних закладів, а інші предмети вивчаються на загальноосвітньому рівні, профільне навчання забезпечує створення умов для спеціалізованої, поглибленої підготовки учнів з метою подальшого продовження ними освіти або свідомого вибору напряму професійної діяльності.

Організація профільного навчання передбачає використання різноманітних форм, вибір яких обумовлюється такими факторами, як: кількість класів у паралелі, кількість профілів, кадрове забезпечення, інтереси учнів та їх батьків, стан матеріально-технічної бази.

Аналіз існуючої в регіоні практики дозволив створити наступний алгоритм організації профільної старшої школи:

— організація координаційної роботи, створення психолого-педагогічних служб у загальноосвітніх навчальних закладах;

— організація допрофільної підготовки учнів ЗНЗ II ступеня шляхом впровадження додаткової освіти, системи факультативів і гуртків;

— проведення соціологічного опитування серед випускників загальноосвітніх навчальних

закладів II ступеня, а також їх батьків, спрямованого на виявлення в учнів бажання навчатись за певним профілем;

— аналіз та узагальнення даних соціологічного опитування, виявлення освітньої кон'юнктури в регіоні з метою врахування співвідношення попиту і пропозиції та уникнення непродуктивного дублювання профілів;

— визначення оптимальних форм організації профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах кожного району (міста) області;

— створення необхідної нормативної бази для функціонування профільних класів;

— розробка змісту профільного навчання в старшій школі кожного закладу;

— цілеспрямоване формування кадрових, навчально-методичних, матеріально-технічних і фінансових ресурсів;

— здійснення аналізу і моніторингу якості профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах регіону.

Успішній реалізації алгоритму сприяють:

— організація психолого-педагогічних, діагностичних обстежень учнів ЗНЗ II ступеня, надання учням психолого-педагогічної консультаційної допомоги з питань вибору майбутньої професії, організація роботи з батьками;

— передбачення можливості зміни учнями профілю навчання;

— істотне збільшення частки самостійної пізнавальної діяльності учнів;

— використання нових педагогічних технологій, у тому числі інтерактивних, методу проєктів тощо;

— розробка та запровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Інститут удосконалення вчителів, районні та міські методичні кабінети в 2005 році мають єдиний план методичної роботи, який ставить за мету об'єднання зусиль щодо забезпечення навчального, науково-методичного супроводу функціонування не лише загальноосвітніх, але й закладів нового типу, профільних класів. З цією метою проводяться семінари як обласного, так і регіональних рівнів для працівників методичних служб, керівників закладів освіти, які спрямовані на активізацію впровадження профільного навчання та його методичний супровід.

Важливою умовою успіху вважається професійна підготовка вчителів до роботи в профільних класах, а керівників — до організації

профільного навчання. Необхідно цілеспрямовано готувати вчителя до роботи в профільній школі. Це має бути стратегічна лінія. Вчитель повинен бути готовий варіювати зміст, вимоги, підходи до профільного навчання. Кожен має зрозуміти певне місце свого предмета, залежно від спрямованості профільної підготовки.

Профільне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах різного типу: однопрофільних і багатпрофільних школах; профільних школах інтернатного типу; ліцеях; гімназіях; навчально-виховних комплексах; міжшкільних навчально-виробничих комбінатах; опорних старших школах з пришкільним інтернатом, у тому числі в поєднанні з початковою професійною підготовкою; загальноосвітніх навчальних закладах на базі вищих навчальних закладів; профільних загальноосвітніх навчальних закладах із ресурсним центром для використання іншими закладами освіти мікрорайону, регіону.

Найбільш перспективним в умовах нашого регіону ми бачимо створення в сільській місцевості навчально-виховних комплексів у складі школа-ліцей або школа-гімназія. За минулі роки в цьому напрямку відбулися певні позитивні зрушення. Створенні НВК в Ананьївському, Болградському, Великомихайлівському, Саратському, Ренійському та Кілійському районах.

Одним з перспективних шляхів запровадження профільного навчання у сільській місцевості є створення освітніх округів. Їх створення, особливо в північних районах області, спричинено ще й низкою проблем, які виникають у зв'язку з демографічною ситуацією в цих районах. Знижується кількість дітей у багатьох сільських школах, у більшості таких шкіл практично відсутня матеріально-технічна база, яка б давала можливість отримання учнями доступу до якісної освіти, організації профільного навчання. Так, у Котовському районі було проведено підготовчу роботу з керівниками районного відділу освіти та РМК, директорами навчальних закладів щодо організації освітніх шкільних округів та створення відповідної матеріально-методичної бази для організації профільного навчання. Вже діють 2 освітні округи — Качурівський та Мардарівський. Планується в перспективі створити 6 округів. Перспективний план погоджено з адміністрацією району.

Слід зазначити, що впровадження профільного навчання сприяє розвитку творчих здібностей учнів. В тих районах області, де активно впроваджується профільне навчання, помітні позитивні зрушення щодо кількості та якості участі учнів в інтелектуальних змаганнях відповідного профілю. Так, у порівнянні з минулими роками збільшилася кількість учасників інтелектуальних змагань серед учнів сільських шкіл в Болградському, Ізмаїльському, Кілійському, Біляївському районах. Підвищилась результативність участі учнів з цих районів, а

також міст Одеси, Іллічівська, Ізмаїла у III (обласному) етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін. Більшість призерів — учні ліцеїв, гімназій, спеціалізованих шкіл, навчально-виховних комплексів частка яких серед переможців III (обласного) етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад за останні 5 років складає 67%, а серед переможців IV (фінального) етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад — 80%. Приємно відмітити, що співвідношення кількості учнів із сільських районів у порівнянні з кількістю учнів з м. Одеси та міст обласного підпорядкування, які стали переможцями III (обласного) етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад, за останні 5 років зросло з 16 до 22 відсотків. Стабільно високі результати показують учні Одеської області на IV (заключному) етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін. Щороку один-два учня входять до складу команд України у міжнародних учнівських олімпіадах і виборюють призові дипломи і медалі.

З метою забезпечення освітнього простору для розкриття здібностей учнів у тому чи іншому виді діяльності та їх особистісного зростання необхідно:

— здійснювати формування профільних класів (або в їх межах — різнопрофільних груп) з урахуванням інфраструктури населених пунктів і ринку праці, зважаючи на необхідні в найближчій перспективі професії;

— вирішувати проблему впровадження профільного навчання в старшій школі в невеликих однокомплектних сільських школах за рахунок створення в класах різнопрофільних груп;

— доцільно для організації профільного навчання використовувати базу професійно-технічних навчальних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, зважаючи на те, що навчання в профільному класі може стати вибором дитини, яка не має особливих талантів для навчання в спеціалізованих школах, гімназіях, ліцеях, але має природні здібності та нахили, які можна розвинути, враховуючи інтерес до навчання та набуття практичних навичок;

— звернути нарешті увагу на позашкільні заклади, як базу для створення умов щодо організації профільного навчання, оскільки на даний час така робота організована тільки в Центрі позашкільної освіти;

— кожному закладу необхідно передбачати варіативну допрофільну підготовку в основній школі, визначати її зміст і обсяги, оскільки від свідомого вибору дитини залежить правильне орієнтування в подальшому навчанні. Формою реалізації допрофільної підготовки є введення курсів за вибором і диференціація навчання. При цьому зміст допрофільної підготовки повинен містити не тільки перелік спеціальних курсів або факультативів, а й інформаційну, консультативну роботу, психолого-педагогічну

діагностику, тобто аналог профорієнтаційної роботи в старших класах, і забезпечувати дитині можливість випробувати себе у різних напрямках;

— відвести особливу роль у становленні профільної школи підвищенню кваліфікації та перепідготовці вчителів. Якщо в школі вводиться профіль, то треба чітко усвідомити, що він передбачає інші (нетрадиційні) технології навчання;

— вчителям, які викладають навчальні дисципліни в профільних класах, усвідомити роль

елективних курсів у формуванні професійної спрямованості та допрофесійної компетентності учнів. У зв'язку з цим бажано мати наскрізні (комплексні) навчальні програми профільних предметів, доповнені елективними (авторськими) курсами з обґрунтуванням значення кожного для даного профілю.

А. Ю. АНІСІМОВ,

заступник директора ООІУВ з науково-методичної роботи, кандидат педагогічних наук.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ І ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Серед базових цінностей особистості, які є одними з найсуттєвіших свідчень громадянської позиції людини, її суспільної значущості, визначають потребу в активній трудовій діяльності (працьовитість), в оволодінні певною професією, вміння включатись в сучасні виробничі відносини, відповідально ставитись до праці.

Проблема професійного самовизначення, професійної орієнтації та життєвих планів молоді є досить актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства. Хоча ця проблема досить ґрунтовно розроблена в роботах Є. Климова, І. Кона, В. Оссовського, Б. Федоришина, Н. Самоукиної та інших, сучасний стан розвитку суспільства, економічна ситуація в країні, тенденції гуманізації освіти та суспільства потребують визначення нових підходів до професійної орієнтації молоді.

На сьогоднішній день важливо зрозуміти та організувати процес професійного самовизначення молоді не тільки як подію суспільного, але й як подію особистого життя, як важливий етап самореалізації внутрішнього потенціалу особистості через професію.

Проблема професійного самовизначення тісно пов'язана з проблемою більш глобальної життєвої перспективи як цілісної картини майбутнього. Для оптимізації процесу професійного самовизначення молоді необхідно активізувати пошук засобів розв'язання широкого спектру життєвих проблем, обумовлених підготовкою особистості до самостійного життя.

Саме тому сьогодні перед школою постає завдання сформувати в учнів трудову і моральну життєтворчу мотивацію, активну громадянську та професійну позицію, навчити основним принципам побудови професійної кар'єри і сформувати навички поведінки в сім'ї, колективі та суспільстві, підготувати високоосвічених, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного зростання, мо-

більності в освоєнні та впровадженні новітніх наукомістких та інформаційних технологій.

Загальновідомо, що громадянське суспільство складається з особистостей. Становлення особистості — це складний процес, який краще протікає за умови повноцінної виховної діяльності.

Допомогти учню самовизначитися означає виховати в нього внутрішню готовність і потребу самостійно, свідомо намічати й обирати шляхи реалізації перспектив свого розвитку: особистого, життєвого, професійного, тобто сформувати особистість, якій притаманні громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між правами людини та її громадянською відповідальністю.

Як же виховати справжнього громадянина України? Тільки шляхом формування демократичного світогляду, виховання здорового способу життя, через відродження національних традицій, пропаганду духовних надбань українського народу, через заходи, спрямовані на зміцнення української родини та виховання любові до рідної землі.

Зміст Основного Закону України і Закону України «Про освіту» дозволяють розробити і науково обґрунтувати неперервну систему громадянського виховання дітей та учнівської молоді, починаючи від народження і закінчуючи, принаймні, випуском зі школи. Ця система повинна передбачати навчальну і виховну роботу в сім'ї, школі, молодіжних організаціях, товариствах тощо. Закінчуючи навчальний заклад, дитина повинна не просто формально рахуватись громадянином держави, а має стати свідомим і активним патріотом, здатним відстоювати українську національну ідею — ідею соборної, самостійної незалежної, миролюбної і високорозвиненої Української держави.

Зазначену систему громадянського виховання без відповідної системи громадянської освіти уявити важко.

Однією з особливостей сучасного етапу розвитку суспільства є те, що духовний, моральний, соціальний розвиток окремого індивіда не встигає здійснюватись такими ж темпами, як відбуваються зміни соціально-політичних формацій. Саме тому виховання громадянина стає нагальною проблемою і вимагає зростання уваги до розвитку громадянської освіти.

Певний досвід громадянської освіти Україна має. Протягом останніх років у нашій країні вжито чимало заходів щодо впровадження системи громадянської освіти: випущено експериментальні підручники, які проходять апробацію, проводяться конференції та семінари. Проблеми громадянської освіти знайшли відображення в Концепції дванадцятирічної освіти, Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті.

Розвиток системи громадянської освіти є важливою складовою переходу до стабільної демократичної системи, адже головною метою такої освіти є виховання громадянина, який цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності і права людини. Навчальні заклади різного типу, і в першу чергу школи як осередки громадянської освіти, мають сприяти розвиткові політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, гідності і відповідальності молодих людей, усвідомленню і визнанню ними демократичних принципів життя і пріоритету прав людини.

Головна мета громадянської освіти — формування громадянина, який живе в демократичному суспільстві. Такий громадянин повинен володіти певними знаннями (про права людини, про державу, про вибори та ін.), уміннями (критично мислити, аналізувати політичну ситуацію, співпрацювати з іншими людьми), цінностями (повага до прав інших, толерантність, компромісність та ін.), а також мати бажання брати участь у суспільно-політичному житті.

Зміст громадянської освіти має базуватися на основних ідеях демократичного суспільства. Він утворює систему знань, процес оволодіння якими формує в індивідуума систему демократичних цінностей і громадянських умінь, навичок суспільної поведінки.

Формування змісту громадянської освіти вимагає дотримання певних підходів:

— діяльнісного підходу, суть якого зводиться до такого формування змісту громадянської освіти, щоб його засвоєння сприяло розвитку уявлень і практичних умінь, соціальної активності особистості;

— особистісно зорієнтованого підходу, який зумовлює центральною ідеєю громадянської освіти вважати ідею невідчуження прав людини. Вона має право вільного вибору і будує свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Цей підхід передбачає врахування вікових особливостей учнів;

— конкретно-історичного підходу, який вимагає розглядати зміст громадянської освіти як своєрідну модель конкретних вимог суспільства щодо підготовки індивіда до діяльності в суспільстві на конкретно-історичному етапі його розвитку.

Зміст громадянсько-правової освіти має бути побудований з урахуванням вікових особливостей учнів і відповідати таким вимогам:

— бути поліпредметною та міжпредметною;

— стати пріоритетним напрямом в організації виховної роботи;

— здійснюватися не тільки в урочний, а й в позаурочний час.

Зміст громадянської освіти має охоплювати культурологічні, філософські, політологічні, правові, економічні і психологічні знання [3]. Оволодіння змістом громадянської освіти сприятиме формуванню світоглядних орієнтацій особистості, її самоідентифікації та самореалізації в кожній із сфер суспільного життя.

Завдання громадянської освіти полягають у становленні мотивації відповідальної участі особистості у громадсько-політичних процесах, активній позиції щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні.

Загальнопедагогічні і дидактичні принципи загальної освіти повинні мати місце і в системі громадянської освіти. Змінюється лише ієрархія цих принципів, виводячи на перші місця принципи гуманізму, демократичності, зв'язку навчання з практичною діяльністю, зорієнтованості на позитивні, соціальні дії.

Організаційні форми громадянської освіти можуть бути різними. Найбільш продуктивною громадянська освіта в закладах освіти буде лише тоді, коли вона представлена у вигляді окремого навчального предмета на тлі такої організації шкільного життя, яка б сприяла формуванню демократичної поведінки.

Впровадження змісту громадянської освіти в навчальний процес може здійснюватись і через включення окремих тематичних модулів в зміст навчальних предметів як гуманітарного, так і природничо-математичного циклів.

Ефективна громадянська освіта можлива лише за умов створення демократичного стилю діяльності всього шкільного організму.

Методи запровадження громадянської освіти значною мірою визначаються формами її втілення. Це можуть бути лекції, семінари, тренінги, бесіди, диспути і обов'язково певним чином організована самостійна робота учнів (реферати, доповіді). Велику роль у громадянському вихованні мають ділові ігри, «брейн-ринги», які активізують пізнавальну діяльність учнів, розвивають навички політичної культури, вдосконалюють вміння працювати в колективі, спільно знаходити рішення у важливих ситуаціях.

Велику роль в забезпеченні громадянської освіти відіграє вчитель, який підтримує вияви позитивної соціальної поведінки учнів, ство-

роє сприятливий моральний клімат, знайомить учнів із загальнолюдськими цінностями, створює демократичну обстановку в класі. Успіх залежить від того, наскільки вчитель допоможе учням проявити власні здібності, особисту компетенцію в складних суспільно-політичних, правових питаннях, навчить їх довіряти своєму здоровому глузду, покладатися на моральну інтуїцію в складних ситуаціях, брати на себе відповідальність.

У житті багато проблем, які не треба надумувати, а слід навчитися бачити, щоб потім була можливість їх вирішувати, використовуючи легітимні засоби, які покращать існуючу соціальну систему. Отже, громадянська освіта повинна допомогти вихованню в учнів почуття відповідальності і самоповаги.

Важлива роль відводиться сім'ї, яка залишається природним середовищем для фізичного, психічного і духовного розвитку дитини. Загальновідома істина, що співдружність сім'ї і школи — запорука ефективної діяльності будь-якого навчального закладу, і тому саме робота з батьками посідає чільне місце у навчально-виховному процесі.

Розвиток громадянськості окремого індивіда відбувається через процеси соціалізації, виховання і самовиховання. Сучасний етап розвитку України, як самостійної незалежної держави, вимагає від інститутів соціалізації врахування ряду загальнопедагогічних чинників громадянського виховання. Мова йде про новий підхід до мети, змісту і структури громадянського виховання освітніми закладами України.

Розуміючи, що вирішальну роль у досягненні повноцінності та завершеності громадянського виховання відіграють об'єктивні чинники — соціальні, економічні, правові, культурницькі, ми вважаємо, що школа вже нині може зробити вагомий внесок у формування в учнів громадянськості.

Робити це вона повинна через реалізацію потенціалу нового змісту навчально-виховного процесу.

По-перше, зміст, форми і методи навчально-виховного процесу повинні сприяти тому, щоб кожна зростаюча особистість була психічно інтегрована тільки з Українською державою, а не ще з якоюсь іншою.

По-друге, зміст, форми і методи навчально-виховного процесу мають застерезувати міжгромадянські і міжетнічні конфлікти, випадки громадянської непокори та інші негативні прояви суспільного життя.

По-третє, громадянське виховання має носити системний характер.

Ефективне громадянське виховання в системі шкільної освіти вимагає розв'язання ряду проблем:

— створення системи громадянської освіти (система знань громадянського забарвлення — мораль, право, екологія, етнопедагогіка, етнопсихологія, культура);

— розробка методології громадянського виховання (закономірності, принципи, методи, засоби, прийоми).

По-четверте, система громадянського виховання обов'язково має мати у своїй структурі підсистему моніторингу громадянськості молодого покоління, що дасть можливість вносити своєчасно корекцію як у зміст, так і методи громадянського виховання.

По-п'яте, ми переконані, що система громадянського виховання буде ефективною лише за умови обов'язкового включення вихованців у безпосередню громадянську діяльність. Мова йде про включення всіх без винятку учнів у діяльність різноманітних громадських організацій — товариства, клуби, фонди — в основі діяльності яких лежать громадянські цінності. У цьому плані невичерпні ресурси мають позашкільні навчально-виховні заклади [6].

Не можна не погодитись з думкою, що на формування громадянськості як учнівської, так і студентської молоді впливають засоби масової інформації — радіо і телебачення. Вони мають різні об'єкти спрямування свого інформаційного потоку. До цих об'єктів слід віднести:

— учнівську і студентську молодь. Більшість педагогів схильні розглядати учнівську і студентську молодь як особливий об'єкт впливу засобів масової інформації, бо саме для цієї групи важливим є процес формування вмінь і навичок існування в суспільстві та розуміння необхідності власного розвитку з метою подальшого особистісного внеску в життя суспільства;

— окремі соціальні групи людей. Цей об'єкт впливу вимагає, в першу чергу, просвітницької діяльності засобів масової інформації. У змісті цієї діяльності особливе місце мають займати права людини і механізми демократичних відносин у суспільстві. Однією з основних рис цієї просвітницької діяльності засобів масової інформації має стати її неперервність;

— міжнародне суспільство. У змісті цієї діяльності засобів масової інформації має бути мета виховання такої особистості, яка б усвідомлювала необхідність мирного співіснування і досягнення балансу між національною ідентичністю і міжнародним співробітництвом.

Таким чином, основні вимоги до процесу самовизначення особистості учня і його оточення з метою вдосконалення системи громадянської освіти і громадянського виховання можуть бути зведені до наступного:

— вивчення ситуації в сфері громадянської освіти і громадянського виховання має бути спрямоване на виявлення особливостей процесу психічного розвитку кожного учасника психолого-педагогічної взаємодії;

— дослідження процесів громадянської освіти і громадянського виховання кожного учня має здійснюватися протягом всього часу його навчання в школі;

— рівень розвитку проявів громадянської позиції окремого учня має описуватись у вигляді змістовної характеристики відповідної діяльності дитини;

— вивчення форм прояву громадянськості учнями завжди повинно бути спрямовано на розв'язання конкретної педагогічної задачі;

— дослідження проблем громадянської освіти і громадянського виховання має здійснюватись у доступній для учнів кожної вікової групи формі;

— вивчення і удосконалення системи громадянської освіти і громадянського виховання як в окремому класі, так і в навчальному закладі в цілому, повинно здійснюватись у звичайних умовах навчально-виховного процесу;

— дослідженнями проблеми громадянської освіти і громадянського виховання мають бути охоплені всі без виключення учні і класи навчально-виховного закладу, а самі дослідження повинні носити системний характер.

Суттєву допомогу в організації функціонування системи громадянської освіти і громадянського виховання як в окремому класі, так і в навчальному закладі можуть і повинні здійснювати органи шкільного самоврядування.

Ефективність цієї допомоги, без сумніву, визначається педагогічними умовами функціонування органів шкільного самоврядування.

Сутність цих умов визначається:

— послідовністю реалізації в діяльності педагогічного колективу навчально-виховного закладу важливих принципів функціонування системи громадянської освіти і громадянського виховання;

— наданням органам шкільного самоврядування навчального закладу дієвої допомоги у визначенні змісту їх діяльності з урахуванням актуальних задач громадянської освіти, громадянського виховання і особливостей конкретного учнівського колективу;

— створенням у навчально-виховному закладі атмосфери довіри, поваги і вимогливості до органів шкільного самоврядування, надання реальних можливостей здійснення ними своїх функцій;

— організацією навчання активу органів шкільного самоврядування;

— формуванням єдиної педагогічної позиції всього колективу вчителів і вихователів навчального закладу.

Ефективність процесу виховання в душі громадянськості залежить від повноти реалізації всіх його складових, у тому числі й формування професійної спрямованості учнів. Тому проблема професійного самовизначення носить фундаментальний характер, бо торкається загальної проблеми життєвого становлення особистості.

Все вищесказане дозволяє зробити висновок про те, що при відповідній організації процесів громадянської освіти і громадянського виховання сучасна школа не тільки може, але й повинна соціальні ідеї самостійної незалежної держави України перетворити у відповідні громадянські якості особистості учня.

Література

1. Джерело педагогічної майстерності. Громадянська освіта школярів // Науково-методичний журнал. — Вип. 1 (33): У 2 ч. — Харків, 2005.

2. Завалевський Ю. І., Прокопович Ю. А., Сагарда В. В. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти: Навчально-методичний посібник. — Чернівці: Букрек, 2004.

3. Концепція громадянської освіти в Україні. Освіта для демократії в Україні: інформаційний бюлетень. — Вип. 2. — Жовтень, 2000.

4. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Психологічний словник / За ред. В. І. Войтко. — К.: Вища школа, 1982.

Ю. І. ЗАВАЛЕВСЬКИЙ,

директор Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України.

ИЗУЧЕНИЕ СПОСОБНОСТЕЙ РЕБЕНКА В СИСТЕМЕ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Развитие личности ребенка тесно связано как с формирующим воздействием его ближайшего социального окружения (прежде всего родителей), так и с целым рядом эндогенных (биологических, генетических) факторов.

Известно, что формирование способностей происходит на основе задатков, а также индивидуально-психологических особенностей человека, которые позволяют эффективно выполнять определенный вид деятельности. Изучение конкретно-психологических характеристик различных способностей позволяет выделить общие качества индивида, отвечающие требованиям не одного, а многих видов деятельности

(интеллект), и специальные качества, отвечающие более узкому кругу требований данной деятельности.

Одним из важных моментов в процессе обучения и воспитания является вопрос о сензитивных периодах, благоприятных для развития тех или иных способностей. Например, для развития музыкальных способностей — это период до пяти лет, когда активно формируется музыкальный слух и память ребенка. В силу многозначности задатков возможно формирование специальных способностей на достаточной различающейся анатомо-физиологической основе. Таким образом, определенный уровень

специальных способностей (математических, художественных и т. д.) может быть сформирован практически у любого здорового ребенка. Поэтому имеются реальные основания для направленного развития способностей детей в условиях специально организованного обучения.

При организации психологического исследования целесообразно провести изучение всех компонентов когнитивных функций креативности ребенка, его достижений в различных видах деятельности, а также учет социального интеллекта, обуславливающего во многом его дальнейшую успешную адаптацию. Не менее важным является вопрос о связи способностей с общей направленностью личности и с тем, насколько устойчивы склонности ребенка к той или иной деятельности.

Исходя из этого, при проведении комплексного исследования готовности ребенка к профильному обучению используются такие методы:

I. Методы анализа и интегральной оценки учебных достижений ребенка по отдельным предметам, а также учет успешного выполнения ним определенных видов деятельности, связанных с применением специальных способностей (художественных, музыкальных, литературных, сценических и др.).

II. Методы исследования структурных компонентов интеллекта (умственный потенциал), креативности, уровня достижений (степень владения конкретными знаниями, умениями, навыками).

III. Методы изучения профессиональных интересов и склонностей личности.

Предлагаем следующую модель распределения усилий педагогического коллектива при проведении такого исследования.

Первый блок исследования включает анализ и оценку учебных достижений школьников, которые проводит заместитель директора по учебной работе с использованием различных рейтинговых систем, учета итоговых контрольных работ по модулям и т. п. Классный руководитель заполняет карту достижений каждого учащегося, отмечая его учебные достижения по предметам и проявление специальных способностей в учебной и внеклассной деятельности.

Второй блок исследования представляет собой количественные измерения способностей ребенка, которые характеризуют меру их выраженности. Наиболее распространенной формой оценки степени выраженности способностей являются тесты. Основные виды тестов для определения способностей: тесты достижений, тесты интеллекта, тесты креативности. Исследование проводит практический психолог, который несет ответственность за подбор профессионального диагностического инструментария, качество проведения тестирования и правильность обработки результатов диагностики.

Третий блок исследования направлен на актуализацию профессиональных интересов и склонностей учащихся. Здесь можно использовать различные анкеты, опросники, интервью, которые помогли бы ребенку сориентироваться в направленности своих интересов. Такое исследование может проводить как практический психолог, так и классный руководитель.

Результаты исследования каждого ребенка заносятся в сводную таблицу, рассматриваются на заседании специального психолого-педагогического консилиума, после чего составляются рекомендации относительно обучения по тому или иному профилю.

Проблема наполнения любой модели исследования качественным диагностическим инструментарием является достаточно острой. Ее решение определяется тем положением отечественной экспериментальной психологии, при котором многие методы исследования не соответствуют либо недостаточно соответствуют требованиям стандартизации, что является особенно важным в возрастной психологии.

Грамотное построение психологического изучения способностей ребенка невозможно без рассмотрения и учета основных методологических подходов к пониманию природы способностей человека.

В отечественной науке психологию способностей изучали Б. М. Теплов и его школа, К. К. Платонов, В. Д. Шадриков. Благодаря исследовательской работе этих и других ученых мы имеем возможность опираться на теоретические обоснования, использовать методические находки, программы исследований, что позволяет более уверенно осуществлять психодиагностику способностей ребенка в школе.

Проблемы структуры, диагностики и развития общих способностей

Основные проблемы, которые изучает в настоящее время психология способностей, впервые были выделены английским ученым Френсисом Гальтоном еще в середине XIX века, однако до сих пор они являются актуальными.

Первая проблема: развитие способностей и их детерминанты. Основным звеном в детерминации способностей является соотношение наследственности и среды.

Вторая проблема: взаимосвязь специальных и общих способностей. Она заключается в прослеживании связи между творчеством, интеллектом и простейшими познавательными способностями.

С этой проблемой тесно связана третья: создание методов измерения способностей, в более широком смысле — методов измерения психических свойств индивидуальности.

Поэтому можно утверждать, что психодиагностика и психометрика способностей начина-

ются с работ Френсиса Гальтона, на которые мы опираемся и сегодня.

Роль социальных условий в развитии способностей изучал А. А. Бодалев. С его точки зрения развитие общества связано с изменением отношения к различным способностям, и главной задачей социальной психологии является прослеживание следующих взаимосвязей: общественная потребность в определенных способностях — условия для их развития — реальное развитие способностей.

На наш взгляд, подобная модель как нельзя лучше отражает основные критерии в определении и обеспечении профильных направлений обучения в школе. При определении, каким профилям отдать предпочтение, каждая школа должна учитывать следующие моменты:

— востребованность данного профиля в современном обществе;

— наличие методических, технологических, психолого-педагогических, кадровых, материальных ресурсов школы;

— эффективность применяемых технологий в обучении ребенка, развитии его способностей.

Что же такое способности?

Б. М. Теплов выделил три признака способностей, которые и легли в основу наиболее распространенного определения: 1) способности — это индивидуально-психологические особенности, отличающие одного человека от другого; 2) только те особенности, которые имеют отношение к успешности выполнения деятельности или нескольких видов деятельности; 3) способности нельзя сводить только к знаниям, умениям и навыкам, которые уже выработаны у человека, хотя они и обуславливают легкость и быстроту их приобретения.

Безусловно, на успешность деятельности, по К. К. Платонову, влияют и мотивация, и личностные особенности. Тем не менее, помимо успеха в деятельности, способность детерминирует скорость и легкость овладения той или иной деятельностью. Отсюда следует, что скорость обучения может зависеть от мотивации, но чувство легкости при обучении (иначе — цена переживания трудности) скорее обратно пропорциональна мотивационному напряжению.

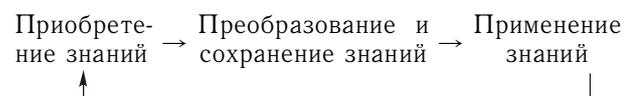
Итак, чем больше развиты у человека способности, тем успешнее он выполняет деятельность, быстрее ею овладевает, а процесс овладения и сама деятельность даются ему субъективно легче, нежели обучение в той сфере, к которой он не имеет способностей.

$$\text{Способность} = \frac{\text{Продуктивность (успешность)}}{\text{Затраченные усилия (цена)}}$$

то есть неспособный ребенок затрачивает больше усилий, ресурсов, чем способный, которому все дается легче.

Часто бывает, что ребенок имеет способности к разнопрофильным предметам, и потому непросто выделить ведущую область его способностей. В данном случае скорее всего речь идет об общей одаренности, которую В. Д. Шадриков определяет как пригодность к широкому кругу деятельностей или сочетание способностей, от каждой из которых зависит успешность выполнения той или иной деятельности.

Функционирование психики как единой системы в развитии способностей связано с переработкой информации. В этом процессе можно выделить следующие компоненты: приобретение, применение, преобразование и сохранение знаний. Тем самым мы получаем следующую схему, где компонентами выступают три перечисленные выше системы.

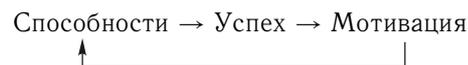
Эта система имеет один вход и один выход.

Способность к применению знаний можно было бы отождествлять с **интеллектом** как способностью решать задачи на основе имеющихся знаний.

Способность к приобретению знаний можно назвать **обучаемостью**. А общую творческую способность, т. е. **креативность**, определить как способность к преобразованию знаний (с ней связано воображение, фантазия, порождение гипотез).

Каждой из них соответствует специфическая мотивация и форма активности: креативности — мотивация самоактуализации и творческая активность; интеллекту — мотивация достижений и адаптивное поведение; обучаемости — познавательная мотивация.

Природа, развитие и результаты взаимодействия трех компонентов общих способностей — интеллекта, креативности и обучаемости — обусловлены сочетанием биологических и социальных факторов. Использует или нет индивид отведенные ему природой возможности зависит от его мотивации, компетентности в той или иной сфере творчества, которую он для себя избрал, и от условий среды. Функциональную связь способностей и мотивации можно определить через наличие успеха в деятельности.

Общий интеллект в течение жизни претерпевает определенные изменения: развиваясь особенно интенсивно от 0 до 12 лет, достигает оптимального своего развития к 20—30 годам, затем его уровень несколько снижается и после 60 лет падает.

Основоположником факторной модели интеллекта является Ч. Спирмен. В структуре общего интеллекта он выделил следующие факторы:

- лингвистический (вербальный);
- механический (пространственный);
- математический (числовой).

В качестве самостоятельного фактора (наряду с вербальным, пространственным, арифметическим) Дж. Гилфорд выделил **поведенческий** или социальный интеллект. Поведенческий интеллект по отношению к другим является первичным.

Основные закономерности развития общего интеллекта по Спирмену—Гилфорду:

- 1) иерархическая зависимость между факторами интеллекта;
- 2) наличие минимального уровня развития предыдущего фактора для развития фактора следующего уровня;
- 3) генетическая очередность формирования факторов интеллекта: поведенческий — вербальный — пространственный — формально-числовой.

Поведенческий (социальный) интеллект предполагает понимание контекста, времени, социальных связей отражаемых событий, интерпретации событий в целом, улавливание смысла происходящего.

Лингвистический интеллект характеризуется способностью использовать естественный язык для передачи информации (поэт, писатель, редактор, журналист).

Пространственный интеллект — способность видеть, воспринимать и манипулировать объектами в уме, воспринимать и создавать зрительно-пространственные композиции (архитектор, инженер, хирург).

Математический интеллект определяет способность исследовать, классифицировать категории и предметы, выявлять отношения между символами и понятиями путем манипулирования ими (математик, ученый).

Каждый новый фактор базируется на предыдущих: вербальный — на поведенческом, пространственный — на поведенческом и вербальном и т. д. Для того, чтобы новая способность возникла, необходим минимальный уровень развития предыдущей, которая задает пределы для развития и проявления новой способности. Итак, уровень развития базового интеллектуального фактора только ограничивает возможность развития других.

Остановимся подробнее на возрастной динамике общего интеллектуального развития.

Поведенческий (социальный) интеллект является базой для развития всех других форм интеллекта. Язык позволяет выйти за пределы наличной ситуации. Первый шаг на пути усвоения языка и формирования речевого мышления — освобождение последнего от связи с конкретными событиями и овладение им как самостоятельной структурой. Наибольшая

трудность возникает при освобождении высказывания от ситуационного контекста. Переход к письменной речи требует развития пространственного мышления. Это перевод устной речи в пространственно-изобразительный код. Устное слово существует во времени, написанное — в пространстве. В 4 года ребенок начинает разбивать слышимый им речевой поток на «кусочки». До этого дети не осознают, что речевой поток не непрерывный, а состоит из слов. Первый шаг, который они делают на пути к расчленению процесса мышления на элементы, связан с оперированием буквой, пространственным знаком. Это первая пространственная схема. Далее активное чтение становится следующим шагом к осознанию языка.

Наконец, последним по времени формирования является формальный (или знаково-символический) интеллект. Он базируется на «искусственных языках» — натуральный ряд чисел, операции с числами. Первый искусственный язык, которым овладевает ребенок, — натуральный ряд чисел. Он также базируется на «пространственном коде»: первично порядковое число, и лишь позже ребенок овладевает отвлеченным понятием числа. С возрастом уменьшается эмоциональная составляющая «кода».

В зависимости от индивидуальной комбинации влияний генетических и средовых факторов дети по-разному овладевают перечисленными «универсальными кодами» интеллекта, и эти различия проявляются с момента овладения ими. Например, при выделении факторов в целом ряде тестов для шестилетних детей определяют общую осведомленность, вербальный и невербальный (механический и пространственный) интеллекты; между тем для подростков выделяют дополнительно 4-й фактор, включающий субтесты на числовом материале.

Эти закономерности интеллектуального развития ребенка необходимо учитывать при построении психодиагностического исследования.

Зависимость учебных достижений от уровня развития отдельных интеллектуальных способностей можно выразить в обобщенном виде:

- 1) уровень вербального интеллекта определяет успешность обучения по всем предметам, в первую очередь — гуманитарным;
- 2) уровень пространственного интеллекта определяет успешность обучения по предметам естественно-гуманитарного цикла (биология, география) и физико-математического цикла;
- 3) уровень формально-числового интеллекта определяет успешность обучения по математике.

Отечественной педагогике еще предстоит оптимизировать программный материал, мето-

дику преподавания, выработатъ критерии успешного профильного обучения, улучшить кадровые и материальные ресурсы. Но не менее важным является решение вопроса о правильном (объективном, на сколько это возможно) выборе определенного профиля обучения для

каждого ребенка с учетом ведущих его способностей.

Т. П. РЕПНОВА,

директор Одесского областного научно-методического центра диагностики и коррекции развития ребенка.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ФІЗИКИ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

У наш час відбувається перехід до суспільства, в якому рівень освіченості, інтелектуального розвитку його членів стає вирішальним для його подальшого розвитку. Головна мета освіти XXI століття — сформувати покоління, «яке вміє адекватно діяти у відповідних ситуаціях, застосовуючи не лише знання, а й досвід, цінності, здібності, які набуті завдяки навчанню» [8], тобто бути компетентним. Тому для системи освіти все більше стають характерними такі принципово нові риси як динамізм і варіативність. Процеси реформування загальної середньої школи, які відбуваються у провідних країнах світу, вимагають від української системи освіти радикальної модернізації. Загальною тенденцією її розвитку є орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Реалізація принципів особистісно-орієнтованого навчання вимагає забезпечення індивідуальної зони творчого розвитку і самореалізації учня, організації навчального процесу, максимально наближеного до кожного учня з урахуванням його нахилів, інтересів, пізнавальних можливостей і потреб, тобто створення персональних моделей освіти, що становить одне з найважливіших завдань освіти, в тому числі і профільного навчання.

У сучасній педагогічній літературі профільне навчання розглядають як один із видів диференціації навчання, тобто таку форму організації процесу навчання, яке забезпечує умови для розвитку кожної особистості як індивідуальності з природними задатками, життєвими планами та досвідом. Розрізняють два типи диференціації:

— внутрішній (рівневий) — сукупність методів, форм і засобів навчання, організованих з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, на основі визначення різних рівнів навчальних вимог;

— зовнішній (профільний) — створення на основі певних принципів відносно стабільних груп, в яких відрізняються зміст освіти і навчальні вимоги до учнів.

Основна ідея концепції рівневої диференціації, як визначено у діючих програмах з фізики [4] — планування обов'язкових результатів навчальних досягнень учнів, які визначаються

вимогами Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та відповідним рівнем навчальних програм з фізики. Рівнева диференціація навчальних програм передбачає на всіх етапах навчання і в базовій, і в старшій школі диференціацію за рівнем складності завдань і вимог до рівня опанування навчальним матеріалом.

Принцип внутрішньої диференціації полягає в організації навчального процесу, який забезпечує оволодіння учнями різних рівнів навчального матеріалу при обов'язковому досягненні кожним учнем рівня вимог Держстандарту.

Профільна диференціація може бути як гнучкою (елективною), яка поєднує вільний вибір предметів, факультативів, спецкурсів, так і жорсткою, коли диференціація навчання досягається шляхом створення класів або груп з певним профілем навчання.

Слід зазначити, що профільне навчання — це вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів і створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення [1], але в той же час воно не є копіюванням професійної освіти, початком ранньої спеціалізації. Це спеціально організована форма пізнавальної діяльності, яка враховує індивідуальні особливості, бажання та соціальний досвід учня і спрямована на оптимальний інтелектуальний розвиток його особистості.

Місце фізики як навчального предмета визначається її провідною роллю у пізнанні світу, розвитку техніки і технологій. Разом з тим, фізика є фундаментом не тільки природничої освіти, філософії природознавства, але й одним з найважливіших компонентів загальнолюдської культури. Згідно з Концепцією фізичної освіти вивчення фізики покликане забезпечити розвиток особистості учня, формування системи знань, необхідних для адекватного світосприймання, уявлень про сучасну наукову картину світу, місце й роль людини в природі. Тому курс фізики мають вивчати всі учні незалежно від обраного в старшій школі профілю навчання, але в різному обсязі [3]. Кількість годин на навчання фізики у профільній старшій школі визначено наказом Міністерства освіти і науки України від 20.05.2003 року № 306

«Про типові навчальні плани для організації профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» і розподіляються вони наступним чином:

Профіль навчання	Кількість годин на тиждень	
	10-й клас	11-й клас
Художньо-естетичний	2	2
Філологічний	2	2
Суспільно-гуманітарний	2	2
Спортивний	3	2,5
Універсальний	3	3,5
Технологічний	3	3,5
Природничий	4	4
Фізико-математичний	5	5

Програми з фізики для профільного навчання в старших класах надруковані у видавництві «Педагогічна преса» у 2004 році і в журналі «Фізика та астрономія в школі», № 5 та № 6, 2004 року [5].

Вибір профілю навчання визначається багатьма чинниками, тобто кожний навчальний заклад має здійснювати власну програму профілізації, до якої входять як складові стан матеріально-технічної бази закладу, кадрове забезпечення профілізації, навчально-програмне та науково-методичне забезпечення [9].

Наявність відповідної матеріальної бази є обов'язковою умовою для створення класів природничого та фізико-математичного профілю, адже профільними програмами передбачене розширення експериментальної частини програми в порівнянні з програмами інших профілів у 1,5—2 рази. Однак матеріальна база багатьох кабінетів фізики на сьогоднішній день є недостатньою, навчально-методичні комплекси оновлюються дуже повільно, що ускладнює організацію навчання в класах не тільки природничого та фізико-математичного профілю, але й навіть тих, де викладання фізики здійснюється на рівні Держстандарту. Таким чином, важливою умовою переходу на вивчення фізики в умовах профільного навчання є створення навчально-методичних комплексів у кабінетах фізики відповідно до сучасних нормативних вимог [7]. Аналіз документації методичних служб області свідчить про слабкий інтерес до запровадження профільного навчання в старшій школі, а також про недостатню роботу щодо підвищення професійної кваліфікації вчителів, які працюють у профільних класах. Реалізація мети профільного навчання неможлива без використання педагогічних технологій, спрямованих на розвиток творчого потенціалу учнів, формування їх компетенцій. Певний досвід щодо впровадження профільного навчання в школах, який висвітлювався на сторінках журналу «Наша школа», мають кращі вчителі Одещини [10], але, на жаль, він впроваджується в широку практику ще досить повільно. Методичні об'єднання вчителів фі-

зики, керівники методичних служб на місцях мають зосередити увагу і на цій проблемі.

Вважаємо важливим звернути увагу на необхідність посилення уваги до створення бази для профільної диференціації в старшій школі, яка має здійснюватися у базовій школі через цілеспрямоване використання варіативної складової навчальних планів. Мета допрофільної підготовки — формування стійкого інтересу до поглибленого вивчення предмета, розвиток відповідних здібностей і орієнтація на професійну діяльність. Форма її реалізації — введення курсів за вибором, різноманітні факультативи, предметні гуртки, наукові товариства учнів, предметні олімпіади, Мала академія наук тощо. На жаль сьогодні в школах Одещини такого розмаїття форм допрофільної підготовки немає. Пропедевтичне профільне навчання зводиться до виявлення і максимального розвитку задатків і здібностей кожного учня при досягненні загального рівня освіти однакового для всіх, як це визначено Державним стандартом для базової школи. Виходячи з цього нагальним завданням методичних об'єднань вчителів фізики є впровадження активних методів навчання фізики в практику кожного вчителя.

Хотілося б звернути увагу на те, що сьогодні невичерпними залишаються можливості елективної форми профільної диференціації, які передбачають не вибір профілю класу або групи в старшій школі, а вибір рівня вивчення окремих предметів, коли розширене та поглиблене вивчення фізики здійснюється через вільний вибір відповідних спецкурсів та факультативів, які можуть як поглиблювати окремі розділи навчальної програми, так і мати міжпредметну спрямованість або інтегративний характер. Кращі програми таких курсів, серед авторів яких є й одеські вчителі, надруковані в збірнику Міністерства освіти і науки України [6].

У процесі профільного навчання особливу увагу слід звернути на дотримання таких умов:

— учні включаються в спільне ціле планування, підготовку, здійснення і аналіз форм навчально-виховного процесу;

— цілісний педагогічний процес має враховувати траєкторію розвитку кожного учня;

— в усіх формах навчально-виховного процесу створюються ситуації вільного вибору, творчого пошуку;

— в усіх видах діяльності, що здійснюється на принципах взаємної поваги, довіри і партнерства, співробітництва, відбувається рефлексивна діяльність;

— весь цілісний педагогічний процес спрямований на самоактуалізацію емоційної та мотиваційної сфери школярів.

Виходячи з цих положень, ще раз звертаємо увагу на те, що деякі вчителі ще й досі не до кінця усвідомлюють, а через те й не використовують ті можливості керування інтелектуальною діяльністю учнів, які закладені в сучасних підходах до тематичного обліку навчальних

досягнень учнів. Про це свідчить досить одноманітний арсенал завдань, які пропонуються учням при підготовці та проведенні атестаційних робіт, та незначна кількість форм проведення тематичних атестацій, серед яких переважають або контрольні роботи, або заліки чи тестування, обмежена тематика або повна відсутність творчих завдань різного характеру. Необхідність опрацювання технологій навчання, які спираються на послідовне впровадження методів, прийомів та форм діяльності дитини, спрямованих на позитивний розвиток та саморозвиток особистості є нагальною потребою в роботі методичних об'єднань вчителів фізики. Прикладом такої технології є, наприклад, технологія проєктів, досвід використання якої висвітлювався ООІУВ протягом 2003 та 2004 років через систему семінарів, що проводилися на базі ЗОШ № 49 і СЗОШ № 17 м. Одеси, АЗОШ № 3 м. Южного, Маяцької ЗОШ Біляївського району.

Якість освіти залежить від професіоналізму вчителя, у підвищенні кваліфікації якого важливе місце займає процес самоосвіти та самовдосконалення. З огляду на це пропонуємо перелік деяких літературних джерел, в яких докладно розглядаються проблеми, окреслені в цій статті [13—23], і які допоможуть вчителю у пошуку власного шляху для досягнення кінцевої мети — формування особистості, яка відповідає вимогам сучасного життя.

Література

1. Концепція профільного навчання в старшій школі.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти.
3. Бугайов О. І., Хоменко О. В. Обговорюємо проєкт Концепції фізичної освіти // Фізика в школах України. — 2004. — № 7 (11), квітень.
4. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика. 7—11 класи. Астрономія. 11 клас. — К.: Шкільний світ, 2001.

5. Фізика. 10—11 класи. Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Педагогічна преса, 2004.

6. Програми спецкурсів і факультативів з фізики та астрономії. — Тернопіль: Мандрівець, 2004.

7. Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів // Директор школи. — 2005. — № 1, січень.

8. Бондар С. Компетентність особистості — інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Хімія і біологія в школі. — 2003. — № 2.

9. Вдовиченко Р. Профільне навчання // Директор школи. — 2004. — № 24 (312), червень.

10. Ятвецька Л. І. Модульно-розвивальна система навчання фізики у загальноосвітній школі // Наша школа. — 2004. — № 3.

11. Шемпер Р. І. Самостійна робота учнів та індивідуальна робота вчителя на уроці фізики (з досвіду роботи) // Наша школа.

12. Дума О. М. Системна генерація, апробація та впровадження нововведень у самоврядування учнів в процесі вивчення фізики // Наша школа. — 2004. — № 3.

13. Аніскіна Н. О. Організація профільного навчання в сучасній школі. — Харків: Основа, 2003.

14. Баханов К. Що таке технологія навчання? // Шлях освіти. — 1999. — № 3.

15. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання. — Запоріжжя, 2000.

16. Васюков Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід: Дидактичний аспект. — Харків: Скорпіон, 2000.

17. Інтерактивні методи навчання. Досвід впровадження / За ред. В. Д. Шарко. — Херсон, 2000.

18. Кручинина Т. Г. Проектная деятельность // Вестник НМЛ МДЦ «Артек». — 1998. — № 1.

19. Освітні технології / За ред. О. М. Пехоти. — К.: «Видавництво А. С. К.», 2001.

20. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. — К.: «Видавництво А. С. К.», 2004.

21. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / За ред. Г. О. Балла. — К.: ІППО АПН України, 1998.

22. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. — Харків: Основа, 2003.

Л. І. ЯТВЕЦЬКА,

завідувачка науково-методичної лабораторії природничих дисциплін ООІУВ.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ХІМІЇ В РІЗНОПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ

Відповідно до законодавчих і нормативних документів сучасна шкільна хімічна освіта як компонент освітньої галузі «Природознавство» перебуває в стані переходу до 12-річної профільної школи. Визначена головна мета — «...забезпечення засобами хімії як навчального предмета певних умов для інтелектуального розвитку і саморозвитку особистості, виховання громадянина-патріота, формування в учнів розумного ставлення до себе, інших людей, довкілля».

Досягнення цієї мети можливе тільки через зміну філософії освіти, в якій зміст хімічної освіти 12-річної школи має розглядатися як

галузь людської культури, національне і загальнолюдське надбання, оволодіти яким повинна кожна цивілізована людина.

Вже декілька років Типові навчальні плани пропонують профілі з різним наповненням змісту навчальної дисципліни «Хімія»: універсальний, фізично-математичний та, частково, технологічний — по 2 години; філологічний, суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний, спортивний — по 1 годині на тиждень; природничий — 3 години на тиждень. Безумовно, залишаються чинними хімічні профілі: хіміко-технологічний, агрохімічний, хіміко-екологічний, хіміко-біологічний тощо. Ко-

жен з цих напрямків має програмне забезпечення.

Але тут виникає питання як щодо кадрового, так і навчально-методичного, матеріально-технічного забезпечення профільного навчання.

Адже якщо в 10—11 класах гуманітарного профілю для виконання практичних робіт передбачено всього 4 години, а в класах універсального — відповідно 6 і практикум — ще 3 години, то в класах природничого профілю 50% навчального часу повинно відводитись на семінарські та практичні заняття, а практичних робіт має бути виконано тільки в 10 класі — 9, в 11 класі — ще 7. Зрозуміло, що організація класів природничого профілю сьогодні, а академічних та з хімічним профілем — в межах 12-річної школи, потребує значного поновлення та удосконалення навчально-методичних комплексів кабінетів хімії. Вже найближчим часом доцільно здійснити огляд кабінетів, з'ясувати їх відповідність «Положенню про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів», «Правилам безпеки під час проведення навчально-виховного процесу в кабінетах хімії ЗНЗ» та іншим нормативним документам, скласти перспективний план розвитку кабінету хімії в кожному загальноосвітньому навчальному закладі області та спрямувати зусилля всіх зацікавлених сторін на його виконання, визначитися з потребами та перспективами створення факультативів або спецкурсів, які б відповідали місцевим умовам і потребам школярів.

Певні труднощі вже сьогодні виникають при викладанні хімії в класах гуманітарного профілю і вони пов'язані з необхідністю перебудови педагогічного мислення вчителя хімії, пристосування його багаторічного досвіду до сучасних умов. Практика свідчить, що більшість вчителів намагається зміст програми універсального профілю «видати» в класах гуманітарного, що є неприпустимим, бо в цих класах обсяг хімічних знань має бути мінімально необхідним і достатнім для загальнокультурної підготовки учня, для розумного ставлення до себе, людей і довкілля. З іншого боку, відомо, що стиль мислення (сприймання, відтворення, запам'ятовування інформації, її узагальнення) учнів-гуманітарієв порівняно з учнями, які мають фізико-математичні здібності, має принципові відмінності. Тому механічно переносити форми і методи роботи із «універсального» класу до «гуманітарного» недоцільно і навіть шкідливо.

У нашій області вже є досить цікавий досвід викладання хімії в класах гуманітарного профілю.

Так, в гуманітарній гімназії № 4 м. Одеси протягом десяти останніх років було запроваджено вивчення деяких розділів курсу хімії англійською мовою. Весь факультативний курс складається з 68 уроків і пропонується для

вивчення учнями п'ятого-шостого (10—11) класів гімназії. Матеріал підібраний відповідно до програми з хімії Міністерства освіти і науки України та з урахуванням лексичного запасу учнів. Складено словник до кожного уроку, нові слова і хімічні терміни подаються з транскрипцією. До кожного уроку також є науково-методична розробка та дидактичний матеріал у вигляді карток.

Спочатку курс викладався як експериментальний, а з 2000 року затверджений Одеським інститутом удосконалення вчителів як факультативний курс.

Під час викладання курсу «Вивчаємо хімію англійською мовою» учням пропонується стати співучасниками процесу відтворення нових знань за рахунок власних знань з хімії та англійської мови.

Навчальні завдання за цим курсом такі:

- а) формувати вміння грамотно використовувати свої знання з хімії та англійської мови;
- б) розвивати вміння спостерігати, класифікувати та аналізувати хімічні явища, що відбуваються в природі, на виробництві, в побуті;
- в) навчити учнів користуватися довідковими матеріалами та читати хімічну літературу іноземною мовою;
- г) сприяти розвитку гуманістичних рис учнів, творчих здібностей, формуванню наукового світогляду.

На відміну від загальноосвітньої школи головне в діяльності гімназії — це підготовка творчої особистості за рахунок перетворення школи знань в школу творчості. Це зумовлює необхідність переосмислення вчителем своїх професійних установок і мотивів педагогічної діяльності в плані саморозвитку. Згідно з положенням нової гуманістичної парадигми педагогічної свідомості предметом професійної діяльності вчителя є пізнавальні дії учнів, які він має моделювати, організовувати, спрямовувати і регулювати.

Навчання будується за принципом діалогу, в процесі якого, з одного боку, формуються знання учнів, а з іншого — розвивається професійна майстерність вчителя.

Вчитель у такому процесі одночасно виступає і як учасник взаємодії з учнями, і як її організатор. Він визначає мету, зміст і форми навчального процесу. Він ставить учня в позицію активного співучасника навчання, розвиває його здібності до самоврядування власної навчальної і творчої діяльності, організовує навчання як процес розв'язання учбово-пізнавальних задач на основі конструктивної взаємодії, тобто діалогу з учнями.

Зрозуміло, що такий підхід до викладання хімії в класах гуманітарного профілю наближає учасників навчально-виховного процесу до основної мети — формування творчої особистості.

Не менш цікавий досвід накопичено в гімназії № 8 м. Одеси, яка понад десять років

має випускників гуманітарних класів. Тут навчання хімії спирається на суттєвий досвід, емоційне сприймання навчального матеріалу, його зв'язок з нагальними потребами кожної людини і людства взагалі. В розробці, яку ми пропонуємо, зроблено спробу показати, як через інтеграцію навчальних предметів засобами рольової гри можна задовольнити освітні потреби учнів і, з рештою, певною мірою досягти основної мети хімічної освіти.

Інтегрований урок за темою: «Судовий процес над хімічним елементом нітрогеном»

Мета. Узагальнити і систематизувати знання учнів про хімічні властивості азоту і його сполук. Ознайомити учнів з галузями застосування цих речовин у сучасній техніці, показати їх вплив на оточуюче середовище. Перевірити знання учнів про генетичний зв'язок сполук нітрогену та їх взаємоперетворення, вміння складати електронний баланс. Навчити розв'язувати розрахункові задачі різних типів, в тому числі англійською мовою. Формувати в учнів усвідомлення, що дбайливе використання досягнень хімії для блага людини залежить тільки від самої людини.

Розвиток монологічного мовлення, вивчення нової лексики з технічної сфери.

Обладнання. Таблиці, кодоскоп, магнітофон, касети, портрети Д. І. Менделєєва, колекція азотних добрив і полімерів.

Тип уроку. Інтегрований урок узагальнення і систематизації знань, форма — рольова гра.

Practical Object — development of monological speech skills.

Educational Object — to widen the students' knowledge about nitrogen.

Developing Object — to develop quickness of understanding, speech reaction.

Educative Object — to foster the students to be interested in technic translation.

Хід уроку

I. Організаційний момент

1. Мотивація навчання учнів.

Вступне слово вчителів хімії та англійської мови.

II. Узагальнення і систематизація знань учнів.

2. Знайомство з біографією Д. І. Менделєєва (англійською мовою), його улюбленими музичними творами.

3. Розповідь учнів про Періодичну систему Менделєєва (англійською мовою).

4. Правила валентності (англійською мовою).

5. Правила читання хімічних формул (англійською мовою).

6. Суд над азотом (свідки — з Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Австралії).

III. Підведення підсумків уроку.

Домашнє завдання.

Dear colleagues, dear students! We are glad to meet you at our lesson called «NITROGEN AS AN ELEMENT OF PEACE AND WAR».

Сьогодні ми проводимо узагальнюючий урок з розділу «Підгрупа нітрогену», але вас чекає не звичайний урок, а інтегрований урок з хімії і англійської мови.

Тема уроку — «Нітроген — елемент війни і миру». Запишіть тему уроку в зошиті.

Now some words about the father of the greatest generalization in chemistry — the Periodic Table of Elements — Dmitry Ivanovich Mendeleev.

(Звучить улюблена Менделєєвим симфонія № 40 Моцарта)

P 1. Dmitry Ivanovich Mendeleev was born in 1834 in the town of Tobolsk (Siberia) in the family of the director of the town Gymnasium. He received a secondary education at the Tobolsk Gymnasium and then entered the Petersburg Pedagogical Institute, from which he graduated with a gold medal in 1857. After the graduation he worked as a teacher for two years, first in the Simferopol and then Odessa Gymnasiums.

In 1859 he presented his theses, received his master's degree and then went abroad on a two year scientific commission, during which he took part in the World Chemical Congress in Karlsruhe. Upon his return to Odessa he was elected professor of the Petersburg Technological Institute and two years later professor of the Petersburg University where he carried on his scientific and pedagogical activities for twenty-three years. In 1893 Mendeleev was appointed Director of the Bureau of Weights and Measures. At the same time he carried on a great deal of scientific and literary work.

The greatest result of Mendeleev's creative effort was the discovery of the Periodic Law and the drawing up of the Periodic Table of Elements.

P 2. In 1869 Mendeleev published his work, describing an arrangement of the elements that has since become known as the Periodic system. He arranged the elements in the order of their atomic weights, starting from the lowest and showed that:

1) elements, if they are arranged according to their atomic weights, exhibit the periodicity of properties;

2) elements, which have similar chemical properties, have atomic weights which are of nearly the same value, or which increase regularly (lithium, barium, carbon, nitrogen, oxygen, iron);

3) the arrangement of the elements in the order of their atomic weights corresponds to their valences and to some extent to their chemical properties;

4) the discovery of many as yet unknown elements, whose atomic weights will be between 65—75, can be expected;

5) certain characteristic properties of the elements can be foretold from their atomic weights.

Р 3. The elements in the Periodic system fall into seven periods on the one hand and nine groups on the other hand.

In each group the elements show a similarity in their properties.

When Mendeleev first arranged his Periodic Table he left two gaps between zinc and arsenic in the fourth period and another gap between calcium and titanium. A few years later these three elements were discovered: gallium, germanium and scandium.

Вчитель. В хімії, яку ми з вами вивчаємо, вища валентність елемента дорівнює номеру групи. Тому валентність В = III, С = IV, Si = IV, Р = V, N = V.

Р4. The Valency of an element is the number of atoms of hydrogen or of chlorine with which one atom of the element will combine.

All common elements are divalent except:

a) silver, hydrogen, chlorine, bromine and iodine which are monovalent;

b) aluminum, nitrogen, phosphorus which are trivalent;

c) carbon and silicon which are tetravalent;

d) nitrogen and phosphorus which are pentavalent.

Р9. It will be seen from the Valency Rule that nitrogen has a low valency of 3 and a high valency of 5.

Вчитель. Правила читання хімічних формул і хімічних рівнянь аналогічні в українській і англійській мовах. (*Вмикається кодоскоп*)

Правила читання хімічних формул

Букви латинського алфавіту, які означають назви елементів, читаються відповідно до англійських назв букв алфавіту.

Знак «+» читається plus, and, together with, react with.

Знак «—» означає один зв'язок або одиницю спорідненості і не читається.

Знак «=>» читається give, pass over, lead to.

Знак «=<» читається forms and is formed from.

Цифра (знизу) після назви елемента (нижній індекс) означає кількість атомів у молекулі.

Цифра перед назвами елемента означає число молекул.

Наведемо приклади:

$N_2 + O_2 \rightarrow 2NH_3$: N two plus O two gives two molecules of NH three.

$3N_2 + H_2 \rightarrow 2NH_3$: Three molecules of N two plus H two give two molecules of NH three.

or

Three two-atom molecule of nitrogen plus one two-atom molecules of hydrogen form and are formed from two molecules of ammonia.

Reading an equation:

The «+» sign on the left of the arrow means «reacts with»;

The arrow means «forming» or «producing»;

The «+» sign on the right of the arrow means «and».

So this equation is read as: «One atom of cuprum reacts with two molecules of nitrogen acid producing one molecule of cuprous nitric and two molecules of nitrogen oxide and two molecules of water».

Вчитель. Уявіть, що ви в залі суду, ви журналісти, які отримали завдання написати статтю про «гучний процес». Щоб виконати редакційне завдання, треба не тільки уважно стежити за ходом процесу, але й заповнити таблицю «Позитивна й негативна роль нітрогену та його сполук», скласти електронний баланс до запропонованих рівнянь реакцій, розв'язати задачі. Окремі учні отримують оцінки за виконання цих завдань, а в кінці уроку з'ясуємо, хто був найуважнішим.

Суддя. Сьогодні ми слухаємо справу по обвинуваченню азоту в хімічній пасивності, в небажанні співпрацювати з людиною для отримання сполук, необхідних живим організмам. Численні родичі нітрогену (оксиди, кислоти, солі) обвинувачуються в забрудненні атмосфери, руйнуванні озонового шару, нітратно-му отруєнні людей, участі у військових конфліктах.

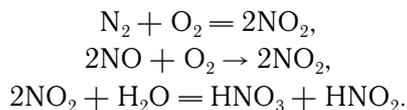
Слово надається прокурору.

Прокурор. Азот у кімнатних умовах — безбарвний газ, трохи легший від повітря, без смаку і запаху. Ми його не відчуваємо, він нам не заважає, але варто змінити умови і «невинний» газ виявляє себе з негативного боку. Наприклад, коли водолаз спускається у морські глибини, йому за допомогою шланга подають звичайне повітря. Вже на глибині кількох десятків метрів водолаз починає відчувати щось схоже на легке сп'яніння, на нього насувається хвиля безпричинних веселощів. Це азотний наркоз, стан, який називають «хворобою глибини». Причина цього явища полягає в тому, що тиск збільшує концентрацію азоту, розчиненого в крові, жирових і білкових тканинах організму. Якщо аквалангіст піднімається на поверхню швидко, азот виділяється в крові у вигляді бульбашок, не встигаючи дійти до легенів. Ці бульбашки закупорюють капіляри, і організму загрожує сильний біль і навіть смерть. Щоб уникнути закупорки судин, піднімання водолаза проводять повільно, а звичайне повітря замінюють гелієво-кисневою сумішшю.

Азот стає значно активнішим з підвищенням температури і при малому вмісті кисню. За таких умов він завдає багато клопоту металургам, яким доводиться вилучати його із сплаву у вигляді шлаку, додаючи титан, який тісно сполучається з азотом.

Великої шкоди завдають навколишньому середовищу оксиди нітрогену (II) та (IV). Прошу суд визвати свідка обвинувачення — еколога.

Еколог. Оксиди нітрогену (II) та (IV) здійснюють шкідливий вплив на атмосферу. Ще у 1781 році англійський вчений лорд Генрі Кавендіш довів, що під час грози атмосферний азот реагує з киснем:

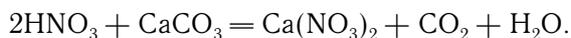

Кислоти, що утворились під час цих реакцій, разом з дощем випадають на землю, завдаючи шкоди рослинам, річкам, водоймищам. Страждають від кислотних дощів і мармурові пам'ятки культури, і сталеві опори мостів, ліній електропостачання та інші металеві вироби, які в кислому середовищі зазнають корозії.

Witness from the UK. We know that factories, power stations and cars emit tons of smoke into the air. This smoke contains sulphur dioxide and nitrogen oxide. These substances mix with water vapour in the atmosphere and form sulphuric acid and nitric acid. Sunlight turns these acids into poisonous oxidants which fall in rain or snow onto the trees and they are being killed.

Перекладач. Загальновідомо, що заводи, електростанції і машини виділяють у повітря тони смогу. Цей смог складається з оксидів нітрогену. Ці субстанції змішуються з парами води і утворюють нітритну кислоту. Сонячне проміння перетворює кислоту в отруйні оксиданти, які випадають у вигляді дощу чи снігу на дерева і знищують їх.

Адвокат. Протестую! Згадані екологом процеси не можна розглядати тільки з негативного боку, бо це спосіб природного сполучення атмосферного азоту. Потрапляючи на ґрунт разом з опадами, нітратна та нітритна кислоти взаємодіють з існуючими там карбонатами, внаслідок чого утворюються нітрати та нітрити:

Таким шляхом за рік у ґрунт потрапляє від 4 до 15 кг нітрогену на гектар.

Суддя. Що ви можете сказати з цього приводу?

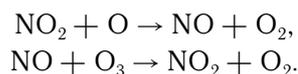
Підсудний. Я не можу заперечувати це обвинувачення. Але я прошу суд звернути увагу на те, що не тільки я винен в утворенні оксидів нітрогену. В останні роки збільшення кількості оксидів нітрогену в атмосфері пов'язано з господарською діяльністю людини, наприклад, із застосуванням азотних добрив. За даними 80-х років через використання в сільському господарстві азотних добрив в атмосферу щороку потрапляло приблизно 10 мт

оксиду нітрогену (I), що складає 25—40% його природного надходження. Після тривалих і складних процесів N_2O перетворюється в інші оксиди нітрогену.

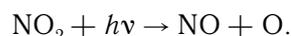
Суддя. Ваше свідчення врахуємо.

Прокурор. Злочинна діяльність оксидів нітрогену пов'язана з руйнуванням озонового шару. Прошу викликати як свідка другого еколога.

2-й еколог. У 1970 році Пауль Крутцен вперше опублікував свої дослідження щодо механізму руйнування озонового шару, який складається з таких реакцій:

Потрібний для першої реакції атомарний кисень може утворитися внаслідок фотодисоціації

У 1995 році професор Пауль Крутцен був удостоєний за своє відкриття Нобелівської премії.

Адвокат. Протестую. Прошу суд взяти до уваги, що велика кількість оксидів нітрогену потрапляє у стратосферу після ядерних вибухів. Тому я прошу суд не перекладати всю відповідальність за дані злочини на мого підзахисного.

Суддя. Запрошується свідок із Сполучених Штатів Америки.

Witness. I want to say that not all oxides of nitrogen are dangerous for people and environment. Nitrogen oxide, which has been spoken about in the negative form, is also called «laughing gas». In 1798 Davy investigated its physiological effect — to intoxicate a person and make him excited. He was the first to have an idea of using this gas for anesthesia. In 1844 our compatriot an American doctor Wellz pulled out a tooth under anesthetic of laughing gas. This oxide is effective for anesthetic in medicine (in surgery, for example).

Перекладач (Свідок). Я хочу сказати, що не всі нітрогенні оксиди такі шкідливі для людини та оточуючого середовища. Оксид нітрогену, який тут згадували з негативного боку, інакше називають «веселящим газом». У 1798 році Деві відкрив його фізіологічну дію — приводити людину у стан сильного збудження, сп'яніння. Він же першим висловив думку про можливість застосування цього газу для наркозу. У 1844 році наш співвітчизник американський лікар Уелс вирвав собі зуб під наркозом закису нітрогену, який використовується як швидкодіючий анестезуючий засіб хірургами і сьогодні.

Суддя. Ваше свідчення прийнято. Які ще факти для обвинувачення має прокурор?

Прокурор. Сполуки нітрогену — нітрати при нагріванні розкладаються, при цьому ви-

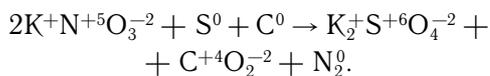
діляється кисень. Цю їх властивість використовують для виготовлення пороху. Прошу викликати як свідка піротехніка.

Піротехнік. Ще за декілька століть до нашої ери китайці помітили, що селітра здатна підтримувати горіння різних речовин. Вони знайшли класичну рецептуру чорного (або димного) пороху: вугілля, калійна селітра та сірка в однакових пропорціях. Натрієва селітра не підходить, бо вона гігроскопічна. Але досліди показують, що пропорції можуть бути різними. Під час вибуху відбуваються такі реакції:

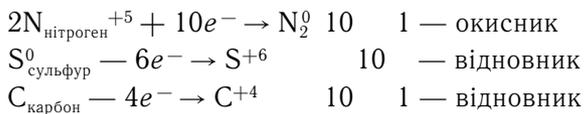

Завдання. Визначити ступені окислення. Скласти схему електронного балансу.

Розставляємо коефіцієнти.

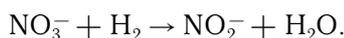
Визначаємо окисник і відновник.

Суддя. Що може сказати підсудний для свого виправдання?

Підсудний. Я хочу сказати, що всупереч загальній думці, порох — це не вибухівка, це — паливо. Він може вибухнути при невмілому поводженні або якщо його до цього змушують. Порох — особливе паливо, бо для горіння йому не потрібне повітря, він згорає завдяки кисню, що присутній в його складі. Сьогодні порох використовують як тверде ракетне паливо. Після вибуху динаміту не утворюється токсичний оксид карбону, тому динаміт широко використовують у гірській справі, на будівництві, наприклад, при прокладці тунелів. У піротехніці для проведення феєрверків використовують нітрати барію, стронцію, свинцю. Ці солі роблять вогні кольоровими.

Прокурор. У кінці свого виступу хочу вказати ще на одну негативну дію нітратів. Напевно всім відоме так зване «нітратне отруєння», коли в організм людини разом з їжею потрапляють нітрати, які внаслідок дії специфічної шлункової флори перетворюються на високо-токсичні нітри.

Завдання. Вказати електронний баланс, відновник і окисник.

Адвокат. Протестую! Нітрит натрію застосовується в харчовій промисловості для надання ковбасним виробам привабливого зовнішнього вигляду. Крім того, нітрит натрію запо-

бігає псуванню ковбасних виробів. Ця сіль знищує бактерії, які викликають страшне захворювання — ботулізм. Одного граму токсину ботуліна достатньо для того, щоб знищити все населення Землі.

Прокурор. Під час виступів ви дізналися про численні випадки негативного впливу азоту і його сполук на оточуюче середовище і організм людини. Прошу суд винести вирок нітрогену і засудити на вигнання з Періодичної системи елементів, а його сполук — з нашого життя.

Суддя. Ваша думка зрозуміла. Слово для захисту надається адвокату.

Адвокат. Я ознайомлю присутніх з позитивними рисами азоту та його сполук. Життя й азот нероздільні. Живі організми складаються з білків, а без елементу нітрогену білка немає. Величезна маса рослин і живих організмів на Землі складається в основному з чотирьох елементів, про які можна сказати чотиривіршем Шіллера:

Чотири елементи,
Зливаючись в одно,
Дають життя
І будують світ.

Ці чотири елементи — карбон, гідроген, оксиген і нітроген. Ї дуже несправедлива для нітрогену його розповсюджена назва «азот», що в перекладі з грецької означає «безжиттєвий».

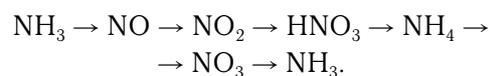
Прошу суд визнати як свідка технолога.

Технолог. Наприкінці минулого століття світ був глибоко вражений пророкуванням деяких вчених, які віщували людству смерть від азотного голоду. Щороку разом з урожаєм з полів виносить азот. Як же повернути нітроген у ґрунт? Хіміки звернули свою увагу на атмосферу, адже в ній містяться невичерпні запаси азоту. Треба було знайти спосіб фіксації атмосферного азоту. Спочатку вчені намагалися отримати ціамід кальцію та оксид нітрогену (IV), але витрати на ці виробництва були дуже великі. Принципово нове рішення цієї проблеми було знайдено у 1908 році, коли німецькі хіміки Габер і Бош синтезували аміак при підвищеному тиску і температурі за участю залізного каталізатора.

За розробку цього процесу німецьким хімікам Габеру і Бошу були присуджені Нобелівські премії. З аміаку через ряд перетворень можна отримати нітратну кислоту і нітратні добрива.

Завдання. Здійснити перетворення за схемою:

Australian journalist. May I ask a question? I am a journalist from Australia. You

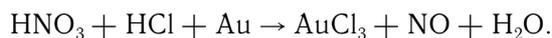
know, from ammonia we can get nitric acid and nitric fertilizer. So I would want to know what contribution has Ukraine made to this technological process?

Перекладач (Журналіст з Австралії). Можна запитати? Я австралійський журналіст. Як відомо, з аміаку можна одержати нітратну кислоту та нітратні добрива. Який внесок України в цей технологічний процес?

Технолог. Перший в світі завод для окислення аміаку в кислоту було побудовано в 1917 році в Юзівці (Донецьку).

Перекладач. The first factory in the world for oxidizing ammonia into acid was built in the town of Uzivets (Donetsk) in 1917.

Технолог. Нітратна кислота відома з сивої давнини; її перший опис зустрічається в книзі легендарного арабського алхіміка VIII століття Джабіра. Він описує HNO_3 як воду і вважає її великою силою в руках людини. І справді, нітратна кислота — одна з найважливіших хімічних сполук. Міцна HNO_3 розчиняє всі метали, за винятком благородних, руйнівно діє на органічні речовини. Суміш 1 об'єму HNO_3 розчиняє платину і золото, тому ще в середні віки вона дістала назву «царської водки»

Завдання. Складіть схему електронного балансу. Назвіть окисник і відновник.

Нітратна кислота потрібна людині для того, щоб отримати динаміт, вибухівку, ракетне паливо, органічні барвники, полімерні матеріали, азотні добрива.

Адвокат. Прошу викликати агронома.

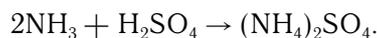
Агроном. Солі азотної кислоти — аміачна, натрієва, калієва і кальцієва селітра — чудові добрива. (Свідчення супроводжується показом зразків добрив.)

Аміачна селітра NH_4NO_3 — біла кристалічна сіль, дуже гігроскопічна. У неї відсутні шкідливі та баластні домішки. Легко засвоюється рослинами.

Нітрат калію KNO_3 , нітрат натрію NaNO_3 — білі кристалічні речовини в процеси зберігання відволожуються, а KNO_3 — ні. Обидва добрива успішно застосовуються у нечорноземній смузі. Вони зменшують кислотність ґрунту. Важливим азотним добривом є карбамід CONH_2 , а також сульфат амонію NH_4SO_4 . Карбамід отримують за реакцією:

Сульфат амонію:

При використанні добрива треба його дозувати. Не допускати перебільшення, бо тоді, намагаючись отримати високі врожаї, людина отримує не корисні овочі та фрукти, а ніт-

ратне отруєння, про яке вже сьогодні йшла мова.

Адвокат. Щоб повністю розкрити позитивні риси мого підзахисного, прошу визвати свідка матеріалознавця.

Свідок. Дуже популярними стають сьогодні синтетичні полімери (капрон, нейлон, неорганічний каучук та інші), невід'ємною частиною котрих є нітроген. В останні роки великого значення в техніці набули нітриди деяких металів (титану, танталу, гафнію, молибдену та ін.). Отримані сполуки мають значну хімічну стійкість (навіть при дуже високих температурах), високу твердість і міцність. Тому їх з успіхом застосовують при виготовленні жаростійких матеріалів, додають до сталі й сплавів для підвищення їх стійкості.

Особливе місце серед нітридів займає нітрид бору BN. З нього виготовляють спеціальні дуже тверді матеріали, твердіші за алмаз, напівпровідники, матеріали для захисту від ядерного випромінювання.

Адвокат. З виступів свідків захисту стає зрозуміло, що елемент нітроген — один з найважливіших елементів у нашому житті; його сполуки посіли важливе місце в багатьох галузях сучасної техніки та в сільському господарстві. На цій підставі прошу суд виправдати мого підзахисного.

Суддя. Розглянувши матеріали справи, суд оголошує вирок: враховуючи численні приклади позитивного використання азоту та його сполук у житті людини і в сучасній техніці, виправдати елемент нітроген; зобов'язати його розвивати корисні якості, розширювати галузі застосування сполук нітрогену для блага людини.

P6. Dmitry Ivanovich Mendeleev always stresses: «In order to be a success in life, you should demonstrate that you could do something. And you should prove this with what you have already done».

Перекладач. Дмитро Іванович Менделєєв завжди підкреслював: «Щоб добитися успіху, слід показувати, що ти щось вмієш робити. І доводити це своїми справами».

III. Підведення підсумків уроку вчителями англійської мови та хімії

Teacher of English. Dear children! I was very happy to spend these 45 minutes with you. Thanks a lot for your answers. And now your marks are

...
I wish you luck in studying English and Chemistry, of course!

Your homework is: to learn the new words by heart, to translate the given table in English and to write a short report to one of the newspapers.

Домашнє завдання. Заповнити таблицю «Позитивні та негативні риси нітрогену». Перекласти на англійську мову.

Нітроген та його сполуки

Застосування	
Позитивні риси	Негативні риси
1.	
2.	
...	

Зрозуміло, що запропоновані нами ідеї стосовно досягнення мети хімічної освіти через інтеграцію з іноземною мовою — не єдиний шлях для переходу до профільного навчання.

Література

1. *Бібік Н., Бурда М.* Профільна школа: проблеми науково-методичного супроводження // *Біологія і хімія в школі.* — 2004. — № 6.
2. *Бондар С.* Компетентність особистості — інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // *Біологія і хімія в школі.* — 2003. — № 1.
3. *Мальований Ю., Кузенко В.* Сутність і функції шкільного освітнього компонента // *Біологія і хімія в школі.* — 2001. — № 3.
4. *Проекти концепції шкільної хімічної освіти* // *Біологія і хімія в школі.* — 2001. — № 3.
5. *Про затвердження* типових навчальних планів для організації профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.05.2001 р. № 306.

6. *Хімія.* 10—11 класи. Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. — К.: Педагогічна преса, 2004.

7. *Положення* про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.07.2004 р. № 601 // *Директор школи.* — 2005. — № 1.

8. *Типові переліки* навчально-методичних посібників, технічних засобів навчання та обладнання загальноосвітніх навчальних закладів // *Біологія і хімія в школі.* — 2003. — № 1.

9. *Список* навчальної літератури для організації профільного та поглибленого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах у 2003—2004 навчальному році // *Інформаційний збірник* Міністерства освіти і науки України. — 2003. — № 20.

Л. В. ГОНЧАРЕНКО,

вчитель-методист гімназії № 8 м. Одеси,

Л. П. КІРДОГЛО,

вчитель-методист гімназії № 4 м. Одеси,

О. В. СЕРГЄЄВА,

вчитель-методист гімназії № 8 м. Одеси,

Н. М. МАЛАХОВА,

доцент ОНУ ім. І. І. Мечникова,

Н. П. ШАПІРОВА,

методист науково-методичної лабораторії методики викладання природничих дисциплін ООІУВ.

ПРИРОДНИЧИЙ ПРОФІЛЬ НАВЧАННЯ: ПРОБЛЕМИ, СТРУКТУРА

Сучасна державна освітня політика в Україні будується на засадах гуманізму та особистісно-орієнтовного підходу до учня і спрямована на розробку нових технологій навчання і виховання, формування активності й саморозвитку особистості. У зв'язку з цим завданням 12-річної школи є розвиток і виховання дитини як людини культурної, здатної впливати на власну освіту, зіставляючи її зі своїми можливостями.

Особливого значення в забезпеченні профільності навчання в старшій школі набуває реалізація в усіх загальноосвітніх навчальних закладах спеціальних освітніх програм.

Профільне навчання як один з видів диференціації передбачає поглиблене вивчення учнями одного чи декількох предметів, спеціальних курсів, які відповідають обраному профілю. Слід розрізняти профільну та рівневу диференціацію.

Профільна диференціація пов'язана з організацією на основі певних критеріїв, стабільних класів, в яких зміст освіти й вимоги до засвоєння знань, умінь та навичок суттєво відрізняються. Рівнева диференціація зумов-

лює глибоке засвоєння фіксованого змісту або досягнення запланованих результатів навчання.

Одже, однією з головних умов здійснення профільного навчання є стандартизація освіти. Державний стандарт визначає обов'язковий результат навчання для непрофільюючих навчальних предметів. Для профільних предметів зміст освіти визначається програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України. Профільний рівень загальноосвітніх предметів забезпечує наступність загальноосвітніх програм та програм профільної освіти, а державний стандарт забезпечує формування загальної культури учнів.

Виходячи з вищезазначеного, зміст одного й того ж предмета в класах з різними профілями навчання має бути різним. На жаль, на практиці ця ідея не підтверджується. У школах з'являються класи природничого профілю, але профілізація здійснюється лише за рахунок збільшення годин на профільні предмети, з одного боку, та зменшення кількості уроків на інші дисципліни — з іншого, а зміст при цьому залишається без суттєвих змін. Як результат — учні біологічного і суспільно-гуманітар-

ного класів вивчають біологію лише на різному рівні складності.

На сьогодні біологія, незважаючи на декларації про поглиблення міжпредметних зв'язків, постає як складова слабо пов'язаних між собою ділянок знань про живу природу, як збирання великої кількості емпіричних даних. Внаслідок цього в учнів складається стійке враження щодо біологічної науки як механічного накопичення фактів. Така ситуація призводить до того, що природничо-наукова освіта починає втрачати позиції, що безумовно впливає на кількісний і якісний склад класів природничого профілю. На жаль, не зустрічає осуду практика укомплектування класів природничого профілю за ознакою низького рівня результатів навчання, що призводить до зниження шкільної мотивації через відсутність стимулюючого впливу сильних учнів і перетворює низьку успішність в норму.

Реально на практиці, в умовах вільного визначення учнями профілю за їхнім бажанням, нерідко вибір стає або випадковим, або за вимогою батьків, або через орієнтацію на вступні іспити у вищій навчальній заклад. Виходячи з цього, програми профільних предметів складаються з урахуванням вимог щодо вступу до вищого навчального закладу. Однак така диференціація навчання, поряд із позитивними моментами, не підпорядкована головній меті загальноосвітньої школи — розвитку особистості на основі розкриття її індивідуальності.

Для побудови структури природничого профілю навчання в старших класах загальноосвітньої школи необхідно визначити 3 компонента в змісті освіти:

1. Базовий (інваріантний, загальнокультурний) компонент, вивчення якого проводиться на рівні стандарту чи академічному рівні. Слід зазначити, що академічний рівень засвоєння змісту освіти достатній для подальшого вивчення предмета у вищих навчальних закладах, в той час як обов'язковий рівень засвоєння змісту освіти навчальних предметів не передбачає їх подальше вивчення.

2. Профільний компонент.

3. Елективний компонент (компонент за вибором).

Відмінності в значенні таких понять, як курси за вибором та спецкурси, полягають в тому, що останні є курсами профільного доповнення змісту, а курси за вибором можуть не поєднуватися з обраним нахилом навчання (у біологічному профілі — це курси з мов, економіки, права, мистецтва тощо).

Концепцією профільного навчання в старшій школі передбачено 5 основних напрямків

профілізації: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний та спортивний.

Важливим на сьогодні залишається питання про набір предметів з різних профілів навчання. У науковій літературі існують різні підходи до вирішення цієї проблеми. Перший — це «дроблена» профілізація, другий — «укрупнена». В результаті виникають два наступних варіанти профілізації.

Дроблена профілізація

Напрямок	Профілі	Профільні предмети	Суміжні (академічний рівень)
Природничо-науковий	1. Біологічний, біолого-хімічний, екологічний	Біологія, хімія, екологія	Фізика, математика, інформатика
	2. Фізико-математичний	Фізика, математика, Математика	Інформатика
	3. Математичний	Математика	Інформатика, фізика

Укрупнена профілізація

Профілі	Профільні предмети	Суміжні (академічний рівень)
4. Природничо-науковий	Фізика, хімія, біологія	Математика, інформатика

Предмети, які вивчаються на рівні стандарту доцільно інтегрувати, формуючи цілісну картину світу на основі фундаменталізації знань. Тільки за таких умов можливе повноцінне розв'язання тих освітніх задач, які стоять сьогодні перед школою, бо саме цілісне світосприйняття як ніщо інше формує цілісність мислення, сприяє формуванню наукового світогляду.

Література

1. Шиян Н. І. Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика. — Полтава: АСМІ, 2004.
2. Бібік Н., Бурда М. Профільна школа: проблеми науково-методичного супроводження // Біологія і хімія в школі. — 2004. — № 6.
3. Гузев В. В. Планирование результатов образования и образовательная технология. — М.: Народное образование, 2001.
4. Сікорський П. Структурна перебудова освіти України — необхідна умова переходу на 12-річний термін навчання.
5. Профілізація — вимога 2004 року // Сільська школа України. — 2004. — № 6.

Т. Л. ПОНТУС,

методист кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕРЕСА У СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Выбор профессии — один из главных вопросов для юношества. И закономерно, что большая часть откликов на газетные статьи о профессии принадлежит именно школьникам. Читаешь некоторые из них и думаешь, до чего же мало ребята знают о деле, которому хотят посвятить жизнь.

Хорошо, если случай окажется счастливым. А если нет? Разочарование, потеря столь дорогого времени. А может быть и неудавшаяся жизнь.

Поэтому подготовка старшеклассников к профессиональной деятельности — одна из актуальных проблем профильного обучения. Концепция профильного обучения в старшей школе базируется на основных положениях Концепции общего среднего образования и направлена на реализацию Национальной доктрины развития образования Украины в XXI столетии, где сказано: «В Украине необходимо создавать условия для самоутверждения и самореализации личности в течение всей жизни».

Задача школы — помочь старшекласснику самоопределиваться, что означает сформировать у него внутреннюю готовность и необходимость самостоятельно, сознательно выбрать путь реализации перспектив своего развития: личностного, жизненного, профессионального.

Важнейшим партнером и помощником общеобразовательных школ Киевского района города Одессы в решении этой задачи является Межшкольный учебно-производственный комбинат (МУПК), где применяются различные методы для определения соответствия наклонностей учащихся выбранной профессии.

Один из них — психологическое тестирование. Например, чем привлекает выбранная профессия и институт после окончания школы? а) просто для получения профессии, б) просто для получения диплома, в) наличие в институте военной кафедры, г) непродолжительность обучения и доступность поступления, д) осуществление в профессии внутреннего потенциала, своих устремлений.

Как утверждал великий педагог К. Д. Ушинский, учеба самый сложный и тяжелый труд, потому что он длителен и кропотлив, его формирующая роль — непереоценима.

И наша главная задача — развивать у ребят познавательные интересы, воспитывать у них желание учиться.

Самым действенным мотивом обучения является познавательный интерес. Поэтому считаем необходимым рассмотреть более подробно вопрос о развитии познавательного интереса.

Одни педагоги сводят интерес учеников к знаниям в рамках простой психологической функции: интерес есть чувство (Остерман),

интерес есть функция сознательной воли (Черузалем), интерес есть желание и стремление, как корень воли (Аккерман). Другие в своих работах об интересе не дают его определения, а рассматривают интерес как явление, доставляющее человеку удовольствие и радость, являющееся силой, способной побуждать его к самостоятельности (Коменский, Рейн, Клапаред, Дью, Джемс и др.).

Реформа общеобразовательной школы в Украине обострила внимание к проблеме формирования профессиональных интересов учащихся.

Важнейшим моментом является осознание учащимися требований, предъявляемых к профессии.

Методологическим ориентиром в этой связи выступают тактические и стратегические задачи профориентационного процесса. Они представляют систему мотивов трудовой деятельности и выбора профессии, выступающих как результат профориентационного воздействия, с одной стороны, и саморазвития личности, с другой.

На основе результатов исследования мы определили критерии объективной и субъективной природы профессионального интереса у старшеклассников. 1-й критерий — интерес к процессу труда и осознание социальной значимости профессий, 2-й критерий — стремление к совершенствованию, коммуникативным, материальным, организационным сторонам труда.

Конструирование внутренних условий, обеспечивающих развитие непрерывного профессионального интереса, обусловлено рядом противоречий, а именно: между характером профориентационной работы и стремлением учащихся к престижным профессиям; между приобретенным социальным опытом и самоутверждением учащихся в коллективе и самореализацией личности школьника.

Анализ вышеназванных противоречий позволяет диагностировать развитие профессиональной направленности учащихся и повышать эффективность формирования у них профессиональных интересов.

Наблюдаем три группы показателей:

I группа показателей (объект, средства, условия труда — престиж профессии) указывает на отношение учащихся к характеру информации.

II группа показателей (социальная значимость профессии — материальная заинтересованность, возможность общения) проявляется в способности учащихся к преодолению трудностей.

III группа показателей (признание — возможность самоутверждения, возможность удовлетворения потребностей в лидерстве, ру-

ководстве) проявляется в сопоставлении своих возможностей.

Объективное противоречие между реальной потребностью общества в подготовке специалистов по различным профессиям и стихийно складывающейся профессиональной направленностью учащихся обуславливает необходимость профессиональной ориентации учащейся молодежи.

Основной путь разрешения указанных противоречий — совершенствование системы воздействий на мотивы выбора профессии. Достижение успеха в решении этой сложной задачи предполагает единство и целенаправленность влияния со стороны школы и семьи.

Профессиональное развитие личности не возникает просто как проекция системы внешних воздействий. «Внешние воздействия, — писал С. Л. Рубинштейн, — всегда действуют лишь через внутренние условия».

Управление выбором профессии, который обусловлен интересами и склонностями молодого человека, его самооценкой и уровнем притязаний, идеалами и ценностными ориентациями, эмоциональными установками, уровнем развития волевых качеств, осуществляется через профессионализацию личности.

Производственная работа, это и есть то соединение «головой с руками», о котором говорил И. П. Павлов и которое способствует развитию естественных сил человека.

А. С. Макаренко придавал большое значение параллельным педагогическим результатам (навыкам, умениям, знаниям, чертам характера и другим качествам человеческой личности), которые формируются при выполнении производственной работы.

Рассмотрим одну из ключевых задач реформы образования и воспитания — профессиональное формирование личности учащегося в соответствии с потребностями общества и интересами личности.

Если предоставить учащимся возможность выбирать — работать или не работать, то не подлежит никакому сомнению, что большинство из них выберет для себя не утомительный, требующий усилий профессионально-производственный труд, а какое-нибудь более простое и «привлекательное» занятие.

Если же их заставлять работать в принудительном порядке, то этим мы только вызовем отвращение к определенному виду труда. А мы обязаны воспитывать любовь к серьезному профессиональному труду. И межшкольный учебно-производственный комбинат дает возможность учащимся 10 и 11 классов в нынешнее экономически нелегкое время бесплатно приобрести специальность.

Школы тоже могут приобщать учащихся к труду, но, к сожалению, ни одна из них не имеет возможности предложить учащимся такой широкий выбор специальностей, как МУПК. При этом учащиеся имеют право само-

стоятельно выбирать специальность в соответствии с их планами дальнейшей учебы или работы по окончании школы. Но этому предшествует большая профориентационная работа, которая проводится с учащимися девятых классов школ района, с классными руководителями, руководителями школ и родителями.

В кабинетах и мастерских МУПК в основном работают преподаватели высшей категории, которые проводят занятия на высоком профессиональном уровне. Большинство из них имеют значительный опыт педагогической деятельности, работают в комбинате с первых дней его основания. Все они работают творчески, добросовестно относятся к делу, которому служат, осознают свою ответственность за качество подготовки будущих специалистов.

Преподаватели и мастера производственного обучения совершенствуют трудовые умения и навыки учащихся, обогащают их знания новым информационным материалом, формируют у них широкое политехническое мировоззрение, т. е. воспитывают личность, способную к самостоятельной деятельности.

Необходимость профессионального самоопределения при существовании альтернативных возможностей — сложное задание для старшеклассников. Оно требует от педагогов МУПК решения ряда педагогических проблем: стимулировать у старшеклассников желание внести свой вклад в стабилизацию и развитие экономики Украины, воспитывать у них такие качества, как трудолюбие, честность, порядочность, учить культуре труда.

Несмотря на то, что в связи с экономическими трудностями многие предприятия нашего города не работают, долгая совместная работа и добрые отношения между МУПК и предприятиями дают возможность некоторым из удержавшихся на плаву брать учащимся на короткое время, хотя бы для адаптации на рабочих местах. Это институт «Укрэнергострой», Автопарк, горбольница № 8, поликлиника № 20, магазины Киевского района, детские сады, завод «Промсвязь».

В нашем городе функционируют всего четыре МУПК, а совсем еще недавно они были в каждом районе. В том, что сохранился МУПК Киевского района большая заслуга заведующих районным отделом образования, которые всегда оказывали поддержку с момента организации комбината. В Киевском районе к трудовому обучению всегда относились и относятся с должным вниманием и пониманием, и поэтому, несмотря на временные трудности, все проблемы в районном отделе образования решаются.

В. П. НАЗАРОВ,
директор МУПК,

В. Г. ТАЛАШ,
методист по профориентационной работе МУПК.

МОНІТОРИНГ ДІЯЛЬНОСТІ МЕТОДИЧНИХ СЛУЖБ У РЕГІОНІ ЯК ОДНА З УМОВ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Багатогранність діяльності методичних служб інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) відділів (управлінь) освіти, загальноосвітніх навчальних закладів у сучасних умовах потребує постійного пошуку раціональних підходів щодо оцінювання досягнутих ними успіхів відповідно до поставленої мети, а також оперативного прийняття ефективних і обґрунтованих управлінських рішень на основі отриманої інформації.

Стратегія інноваційного розвитку методичних структур відповідає завданням, які окреслені в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті:

— створення систем моніторингу ефективності управлінських рішень, їх вплив на якість освітніх послуг на всіх рівнях;

— оптимізація державних управлінських структур, децентралізація управління;

— перерозподіл функцій та повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами;

— поєднання державного та громадського контролю;

— впровадження новітніх інформативно-управлінських і комп'ютерних технологій [5].

Ми згодні з О. Л. Сидоренко, який розглядає науково-методичну роботу як частину системи неперервної освіти педагогів з метою підвищення професійної майстерності, рівня науково-теоретичної і психолого-педагогічної підготовки, загальнокультурної орієнтації, приведення фахової та методичної компетентності педагогічних працівників у відповідність із сучасними вимогами до розвитку освіти [6].

Науково-методична робота за своєю структурою є багатофункціональною та багаторівневою.

У регіонах чітко простежується три рівні її організації: I рівень — обласний; II рівень — районний (міський); III рівень — шкільний. Отже, важливим сьогодні є процес координації дій методичних служб на всіх рівнях, а це фактично одна з умов ефективності реформування освіти України.

У регіонах, що мають велику кількість адміністративних одиниць, важливим є узгодження дій між ланками методичних служб як одного, так і різних рівнів, а також встановлення між ними ефективних горизонтальних і вертикальних зв'язків. Це безпосередньо буде розгляну-

то на прикладі Харківської області, в якій налічується 27 районів, 6 міст обласного підпорядкування та 9 районів м. Харкова і відповідно функціонують 42 методичні кабінети.

Традиційно оцінювання діяльності методичних структур інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) методичних кабінетів, методичних служб загальноосвітніх навчальних закладів полягає у визначенні якості виконання їх працівниками своїх функціональних обов'язків відповідно до посадових інструкцій. У цьому підході переважає реалізація функції контролю без урахування впливу на них змін в оточенні та здійснення коригуючих процедур.

Такі підходи до оцінювання діяльності методичних служб спричинили виникнення наступних проблем:

— відсутність моделей діяльності методичних структур інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) методичних кабінетів, методичних служб загальноосвітніх навчальних закладів та бачення перспектив їх розвитку;

— недостатнє впровадження в практику роботи районних (міських) і шкільних методичних кабінетів діагностичних та моніторингових процедур;

— відсутність критеріїв і механізму оцінювання ефективності діяльності методичних служб.

Таким чином, актуальним на сьогоднішній день стає створення таких моделей, які б дозволили здійснювати гнучке управління діяльністю педагогічних працівників на основі супровідного оцінювання, поточного коригування та прогнозування.

Метою даної статті є розкриття суті інноваційних підходів щодо організації діяльності методичних служб інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) відділів (управлінь) освіти, загальноосвітніх навчальних закладів, які ґрунтуються на моніторинговій моделі, побудованій на принципах кваліметрії й апробованій в Харківській області.

Тенденції розвитку системи науково-методичної роботи регіону на сучасному етапі реформування освіти обумовлюють необхідність нових підходів до організації діяльності методичних служб, а саме:

— побудова моделей діяльності методичних служб;

— створення розгалуженої регіональної мережі моніторингу діяльності методичних служб;

— обґрунтування системи показників для оцінювання діяльності методичних служб усіх рівнів (обласного, районного (міського), шкільного);

— розробка об'єктивних технологій оцінювання, які б забезпечували отримання достовірних і порівняних даних;

— підготовка педагогічних кадрів до впровадження в практику моніторингових процедур;

— автоматизація процедур оцінювання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Моніторингова модель діяльності методичних служб регіону різних рівнів (додатки 1, 2, 3) охоплює всі напрями діяльності об'єктів оцінювання, враховує зміни, що відбуваються в їх оточенні, та надає можливість відповідно до них здійснювати поточну діагностику і коригування процесів розвитку. Подальше планування роботи проводиться на діагностичній основі відповідно до ступеня виявлення чітко визначених показників. Важливим є те, що мета і завдання діяльності кожної методичної структури конкретні та відображають стан їх розвитку.

Система показників, яка застосовується при такому підході, повинна відповідати наступним вимогам:

— охоплення всіх напрямів діяльності методичної структури;

— повнота та конкретність критеріїв оцінювання, їх доцільність й однозначність, можливість кількісно оцінити кожний з них;

— циклічність в оцінюванні, відстеження діяльності протягом усього звітного періоду;

— гнучкість самого процесу оцінювання, здійснення його у відповідності до можливих змін пріоритетів у роботі.

Реалізація цих вимог можлива за умови використання базових моделей діяльності, які ґрунтуються, як зазначалося вище, на принципах кваліметрії та надають можливість кількісно оцінити якісні показники. Такі підходи описані в роботах О. Ануфрієвої, Г. Данилової, Г. Дмитренко, Г. Єльнікової, В. Луначека, Л. Одарій, В. Олійника та інших [1—4].

Розробка базових кваліметричних моделей оцінки діяльності методичних служб інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) методичних кабінетів, методичних служб загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється за таким алгоритмом:

1. Визначення факторів (напрямів) діяльності через декомпозицію її загальних цілей.

2. Визначення критеріїв (складових) діяльності через декомпонування факторів (напрямів) діяльності.

3. Визначення вагомості кожного фактору (напрямку) та критеріїв (складової) діяльності методом експертної оцінки.

4. Створення базової моделі діяльності.

В результаті роботи, яка проводилася у Харківському регіоні протягом двох років, на основі базових кваліметричних моделей оцінки діяльності методичних структур інститутів післядипломної педагогічної освіти (додаток 1), районних (міських) методичних кабінетів (додаток 2), методичних служб загальноосвітніх навчальних закладів (додаток 3) було створено 28 кваліметричних моделей: 8 моделей діяльності структурних підрозділів Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти, 8 — районних (міських) методичних кабінетів, 12 — методичних служб загальноосвітніх навчальних закладів. У цьому процесі було задіяно більше тисячі педагогічних працівників регіону.

Розробка моделей діяльності методичних служб регіону всіх рівнів включала наступні етапи:

— аналіз діяльності методичних служб;

— адаптація базових моделей діяльності до конкретних умов;

— конкретизація критеріїв для оцінювання діяльності певної методичної служби та їх обґрунтування;

— визначення коефіцієнтів вагомості напрямів і складових діяльності на основі методу експертних оцінок.

Запровадження кваліметричних моделей діяльності протягом двох років підтвердило припущення про доцільність оцінки діяльності методичних служб через кваліметричне вимірювання. Так, наприклад, середній коефіцієнт діяльності методичних структур Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти підвищився з 0,78 до 0,86.

Аналіз позитивного досвіду щодо оцінювання діяльності методичних служб інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) відділів (управлінь) освіти, загальноосвітніх навчальних закладів дозволив сформулювати умови успішного впровадження моніторингових процедур:

1. Створення науково обґрунтованої системи показників (факторів, критеріїв) діяльності структурних підрозділів інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) методичних кабінетів, методичних служб загальноосвітніх навчальних закладів.

2. Здійснення моніторингу методичної роботи всіма суб'єктами управління на основі розроблених базових кваліметричних моделей.

3. Забезпечення об'єктивності процесів самооцінювання.

4. Виявлення різниці у рівні функціонування методичної структури на «вході» і «виході» та з'ясування факторів, які впливали на результат.

3. Співставлення результатів самооцінювання з результатами періодичного зовнішнього оцінювання.

4. Планування подальшої діяльності з урахуванням оцінки ступеня відповідності реальних результатів запланованим.

Впровадження моніторингової моделі оцінки діяльності методичних служб інститутів післядипломної педагогічної освіти, районних (міських) відділів (управлінь) освіти, загальноосвітніх навчальних закладів підвищує якість науково-методичної роботи на обласному, районному (міському) та шкільному рівнях. Описані підходи дозволяють об'єктивно оцінити результативність діяльності методичних служб усіх рівнів, їх перспективність та розвиток, а в кінцевому результаті сприяють підвищенню якості освіти в регіоні.

Література

1. Данилова Г. С. Оцінювання рівня професіоналізму методиста системи післядипломної освіти на основі кваліметричного підходу // Освіта і управління. — 2002. — Т. 5. — № 2. — С. 187—198.

2. Дмитренко Г. А., Олійник В. В., Онуфрієва О. Л. Цільове управління: вимірювання результативності діяльності учнів і педагогів: Навчально-методичний посібник. — К.: УІПКККО, 1996. — 94 с.

3. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління: курс лекцій. — К.: ЦІППО АПН України, 2003. — 133 с.

4. Луначек В. Е. Факторно-критеріальна модель оцінки ефективності управління загальноосвітнім навчальним закладом // Вісник Харківського університету № 551. Сер. «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених м. Харкова»: В 2 ч. — 2002. — Ч. 1. — С. 80—84.

5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 // Освіта України. — № 33. — 23 квітня 2002. — С. 4—6.

6. Сидоренко О. Л. Організація науково-методичної роботи з учителями загальноосвітніх шкіл: Навчальний посібник. — Харків: ХДПУ ім. Сковороди — Майдан, 1997. — 136 с.

ДОДАТОК 1

Базова модель діяльності Центрів Харківського обласного науково-методичного інституту безперервної освіти

№ з/п	Напрямки діяльності	Вагомість напрямків	Складові діяльності	Вагомість складових	Ступінь проявлення складових
I	Організаційна робота	0,4	1. Планування діяльності 2. Документальне оформлення роботи 3. Організація та проведення масових заходів з учнями і вчителями 4. Оперативна робота	0,2 0,2 0,5 0,1 1,0	
	Всього	0,00			
II	Методична робота	0,5	1. Підвищення професійного рівня 2. Проведення масових заходів з педагогічними працівниками 3. Експертна діяльність 4. Проведення методичних виїздів — ДАРів 5. Аналіз стану викладання предметів 6. Проведення консультацій	0,15 0,2 0,2 0,15 0,2 0,1 1,0	
	Всього	0,00			
III	Видавнича діяльність	0,1	1. Розробка методичних рекомендацій, навчальних посібників тощо 2. Підготовка та видання статей, тез, доповідей	0,9 0,1 1,0	
	Всього	0,00			

ДОДАТОК 2

Базова модель діяльності районного (міського) методичного кабінету

№ з/п	Напрямки діяльності	Вагомість напрямків	Складові діяльності	Вагомість складових	Ступінь проявлення складових
I	Інформаційно-методичне забезпечення та планування	0,27	1. Планування діяльності 2. Робота з інструктивно-методичними рекомендаціями 3. Співпраця з бібліотекою 4. Оперативна робота	0,4 0,26 0,2 0,14 1,0	
	Всього	0,00			
II	Інформаційно та організаційно-масова робота	0,2	1. Методична робота з педагогічними кадрами 2. Організація та проведення масових заходів з учнями 3. Організація та проведення масових заходів з вчителями 4. Консультаційна робота	0,4 0,3 0,2 0,1 1,0	
	Всього	0,00			

№ з/п	Напрямки діяльності	Вагомість напрямків	Складові діяльності	Вагомість складових	Ступінь проявлення складових
III	Науково-методичне забезпечення	0,36	1. Система роботи спрямована на оволодіння сучасними освітніми технологіями 2. Науково-методичне супроводження створення та впровадження авторських програм 3. Розробка методичних рекомендацій щодо модернізації навчально-виховного процесу 4. Вивчення, узагальнення та впровадження перспективного передового досвіду 5. Організація та проведення атестації педагогічних кадрів 6. Забезпечення проходження вчителями курсів підвищення кваліфікації	0,28 0,2 0,1 0,2 0,15 0,07	
	Всього	0,00		1,0	
IV	Експертна діяльність	0,17	1. Вивчення стану викладання базових дисциплін 2. Організація та проведення державної атестації ЗНЗ 3. Діагностична та моніторингова діяльність	0,17 0,33 0,5	
	Всього	0,00		1,0	

ДОДАТОК 3

Базова модель діяльності методичної служби ЗНЗ

№ з/п	Напрямки діяльності	Вагомість напрямків	Складові діяльності	Вагомість складових	Ступінь проявлення складових
I	Інформаційно-методичне забезпечення науково-методичної роботи	0,24	1. Наявність нормативно-правових та інструктивно-методичних документів 2. Програмно-методичне забезпечення викладання базових дисциплін 3. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій 4. Створення банків даних	0,35 0,3 0,16 0,19	
	Всього	0,00		1,0	
II	Планування науково-методичної роботи	0,28	1. Наявність перспективного планування 2. Аналіз результатів НМР за минулий навчальний рік 3. Діагностична основа планування 4. Аналіз змісту річного плану роботи 5. Аналіз планів роботи ШМО та тимчасових творчих колективів	0,33 0,19 0,16 0,15	
	Всього	0,00		0,17 1,0	
III	Організація та проведення науково-методичної роботи	0,23	1. Накази про організацію всіх форм роботи з педагогічними кадрами 2. Використання різноманітних форм НМР 3. Робота шкільного методичного кабінету 4. Організація та проведення масових заходів з учнями і вчителями 5. Вивчення, узагальнення та впровадження перспективного передового досвіду 6. Організація та проведення атестації педагогічних кадрів	0,19 0,23 0,16 0,23 0,07 0,12	
	Всього	0,00		1,0	
IV	Результативність методичної роботи	0,25	1. Моніторинг навчального процесу 2. Результативність участі учнів в олімпіадах, конкурсах і турнірах 3. Результати державної атестації ЗНЗ 4. Результативність участі у професійних конкурсах 5. Підготовка друкованих видань та статей 6. Підвищення фахового рівня вчителів	0,26 0,21 0,23 0,11 0,05 0,14	
	Всього	0,00		1,0	

О. О. БАЙНАЗАРОВА,
Харківський обласний науково-методичний інститут безперервної освіти.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРШОГО В УКРАЇНІ СПЕЦІАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ ДЛЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ

Дослідження питань організації спеціального навчання і виховання дітей з вадами розумового або фізичного розвитку займає значне місце в історії педагогіки. В процесі аналізу історичних фактів важливо виявити все те позитивне, що виправдало себе на практиці, і використати його. Адже багато проблем сучасної сурдопедагогіки, тифлопедагогіки, олігофренопедагогіки і логопедії не можна глибоко осмислити без урахування всієї історії організації навчально-виховної роботи з дітьми з вадами розвитку.

Питання теорії і історії організації суспільного виховання і навчання аномальних дітей завжди були предметом багатьох досліджень (А. С. Вовканич, Н. В. Єфіменко, В. В. Засенко, І. Д. Зверева, І. Б. Іванова, Л. Г. Коваль, Н. П. Кравець, Л. В. Крюченко, О. К. Кучеровський, О. І. Пилипенко, Є. П. Синьова, В. М. Трач, В. Є. Турчинська, Г. В. Тупайло, М. Д. Ярмаченко).

Метою даної роботи є аналіз історії створення та становлення першого в Україні навчально-виховного закладу для дітей з вадами слуху — Одеського училища глухонімих.

Навчання і виховання осіб з вадами слуху має в нашій країні тривалу історію. Коріння її сягають аж до Київської Русі. Саме тоді для дітей з вадами розвитку, в тому числі глухих, при монастирях і церквах, які були основними центрами розвитку не тільки освіти і науки, але й опіки, відкривалися спеціальні будинки. Характерною рисою Київської Русі було милосердя, людяне й чуйне ставлення до людей з різними вадами розвитку. Це, зокрема, відображено в офіційних документах Київської Русі. Так, в одному з них можна прочитати: «Всякого скорбна, и бедна, и нужна, и нища, не презри; введи в дом свой: напои, накорми, согрей, одежи, всею любовию и чистою совестью» [7, 25]. У кормчих книгах зазначається: «Аще кто глухому или слепому посмеется, да будет отлучен» [7, 25].

Перші спеціальні школи для глухих дітей почали створюватися в Україні педагогами-ентузіастами в середині XIX століття як філантропічно-опікунські установи. Першим навчальним закладом для глухонімих дітей в Україні було Одеське училище — четверте в тогочасній Російській імперії після Санкт-Петербурзького, Ризького та Варшавського.

Історія виникнення першого навчально-виховного закладу в місті Одесі для глухих дітей починається з 1843 року. Хоча питання про необхідність заснування в Одесі школи для дітей з вадами слуху неодноразово порушувалось в 30-х роках попечителями Одеського учбового округу і місцевою адміністрацією перед урядом. Проте тільки 26-го липня 1843 року імператором Миколою I була затверджена доповідь Санкт-Петербурзької опікунської ради про організацію в місті Одесі закладу для виховання глухонімих дітей жіночої статі під керівництвом Георгія Олександровича Гурцова, який до цього працював вихователем, вчителем, а згодом директором Санкт-Петербурзького училища для глухонімих дітей, та його дружини Євгенії Гурцової, яка була інспектором жіночого відділення зазначеного училища. Їм були призначені щорічні виплати у розмірі 5500 рублів з коштів опікунських рад для утримання і навчання 15-ти глухонімих дівчат [9]. Проте цих коштів було замало. Деякі кошти училище одержувало ще й від приватних осіб.

Значну матеріальну допомогу Одеському училищу надавали Московський і Санкт-Петербурзький виховні будинки. За ініціативою почесного опікуна, керуючого Санкт-Петербурзьким училищем графа М. О. Віельгорського, 24 червня 1843 року опікунська рада вирішила видати для Одеського училища десять стипендій від Петербурзького й Московського виховних будинків з відрахуванням на це 3000 карбованців [7, 198—199].

Одеське училище для глухонімих дівчат було філією Санкт-Петербурзького училища глухонімих [2]. Тому навчальні плани і програми Одеського училища при його створенні були, в основному, такі самі, як і в Санкт-Петербурзькому училищі. Але згодом, виходячи з конкретних місцевих умов, до навчальних планів і програм були внесені суттєві зміни.

Г. О. Гурцов та його дружина були великими ентузіастами своєї справи і віддавали їй не тільки свої вміння й здібності, а й кошти. Так, коли не вдалося знайти для школи більш-менш задовільного приміщення, вони за власні кошти придбали в Одесі ділянку землі й побудували на ній будинок, витративши на все це близько 20000 карбованців, залишившись у надзвичайно скрутному матеріальному становищі. Одеситам про відкриття закладу і поча-

ток його функціонування було повідомлено через газету «Одеський вісник» (1843 рік, № 70). Знаходився цей заклад на вулиці Кінній, будинок № 6. Цікаво, що створена в Одесі установа мала декілька назв. Офіційна назва — «Училище глухонімих», але в довідковому відділі при канцелярії поліцмейстера значився «Інститут глухонімих», а на вивісці по вулиці Кінній — «Заклад для глухонімих» [3]. Тому деякі дослідники сприймали їх як різні установи, що існували на той час в Одесі для дітей з вадами слуху.

До училища приймали глухонімих дівчаток (до 1869 року цей заклад був лише дівочим) з 7 до 12 років на державне утримання, батьки яких не мали можливості платити за їх виховання, а також пансіонерок на утримання їх батьків або благодійників, з оплатою у 230 рублів сріблом на рік.

Дівчата-утриманки повинні були знаходитися в закладі не менше 6-ти і не більше 10-ти років. Після закінчення навчання батьки забирали дітей додому; якщо серед випускниць були сироти, керівництво притулку брало на себе зобов'язання влаштувати їх «пристоїно», щоб вони могли себе забезпечувати надалі [2].

Цікаво, що впродовж 50-ти років училищем завідували члени сім'ї Г. О. Гурцова. Спочатку питаннями освіти і виховання глухонімих дівчат займалися Г. О. Гурцов, його дружина і дочка. У 1858 році, після смерті Г. О. Гурцова і його дружини, заклад перейшов у завідування їхньої дочки — Софії Георгіївни Аніскевич та її чоловіка Миколи Степановича Аніскевича. В училищі працювала лише одна класна дама — Єлизавета Миколаївна Левицька, яка більше 10-ти років своєї діяльності присвятила навчанню і розвитку розумових здібностей дітей [2]. У 1873 році директором закладу стала онука засновника училища, дочка Софії і Миколи Аніскевичей — Лідія Миколаївна Аніскевич [2]. Діти та онуки Г. О. Гурцова були справжніми ентузіастами своєї справи. Так, С. Г. Аніскевич у 1861 році за власні кошти спеціально відвідала Париж, Дрезден та інші міста з метою практичного вивчення нових методів викладання окремих предметів, які вивчалися в Одеському училищі [5], що сприяло поширенню новітніх на той час форм і методів роботи з глухонімими дітьми в Україні.

Даний заклад був одним з кращих державних жіночих закладів. За свідченням одеських газет того часу, в училищі існував чіткий порядок щодо розподілу часу між заняттями і відпочинком. Приміщення були бездоганними у гігієнічному плані. Веселий і здоровий вигляд дітей, їх охайний одяг свідчили про відсутність будь-якого насильства над ними [2].

Крім того, цей заклад показав найкращі на той час результати виховної і навчальної роботи. Прибуваючи до закладу без будь-яких знань, завдяки спеціальним методам навчання і виховання, активному спілкуванню і увазі

вихователів, діти досягали досить високого розумового і духовного розвитку [2].

Вихованці училища одержували різноманітні знання, переважно Закону Божого, а також з географії, історії, природознавства та інших предметів загальної освіти, навчалися шити. Глухонімих дітей готували до виконання нескладної роботи, яка б могла забезпечити їм існування надалі.

До 1864 року із стін цього закладу освіти вийшли 50 випускниць, які набули навичок вільного спілкування за допомогою пантоміміки, навчилися читати з повним розумінням прочитаного, гарно писати [2]. Багато уваги в навчальному процесі відводилося писемній мові, якою учні, в переважній більшості, володіли досконало. Про це свідчать звіти про роботу училища, які щороку надсилалися директором до опікунської ради, а також ревізорські акти, складені уповноваженими генерал-губернатора. Результати навчання глухонімих дівчат в училищі були досить високими. У повідомленні графа П. Є. Коцебу, надісланому опікунській раді 2 березня 1864 року, зазначалося, що учениці «...виявляють такий розвиток і такі різноманітні пізнання, яких важко чекати в істотах, позбавлених органів, що найбільше сприяють розумовій діяльності людини» [7, 199].

1 вересня 1869 року, коли управління Новоросійським краєм перейшло до генерал-ад'юнта Павла Євстафійовича Коцебу, при училищі було відкрито відділення для 5-ти глухонімих хлопчиків, але бажаючих вступити до цього закладу було більше. Тоді на пожертвування було прийнято ще трьох вихованців, і їх кількість збільшувалась. У 1873 році в училищі навчалися 16 дівчаток і 8 хлопчиків, у 1875 році — 16 дівчаток і 10 хлопчиків.

На той час вихованням і освітою дітей займалися директор, його дружина, їхня дочка, класна дама, наглядачі жіночого та чоловічого відділень, пізніше стали запрошувати вчителів різних ремесел [10].

У 1875 році в училищі під керівництвом дружини директора Лідії Миколаївни Аніскевич за німецькою методикою почали проводитися так звані уроки «нового викладання», на яких глухонімих вчили говорити. Спочатку діти вивчали односкладові слова з найбільш легкими для вимови звуками: [п], [т], [о], [а], [є]. Слідкуючи за рухами губ вихователя, учні, наслідуючи йому, проговорювали сказане спочатку з напругою, а потім вже досить чітко. Це слово також писалося на дошці, пізніше діти мали можливість його читати голосно і чітко.

Для того щоб пояснити глухонімих різницю у вимові твердих і м'яких звуків, застосовували спеціальні прийоми: вчителька прикладала одну руку учня до своєї шиї (горла), другу руку учень прикладав до своєї шиї. При цьому учень слідкував за губами виховательки, яка декілька разів по черзі повторювала слова з

твердими і м'якими звуками. Учень намагався досягти однакового відчуття на обох руках. Копітка робота давала хороші результати.

Всі учні закладу вміли швидко і правильно писати, досконало володіли знаковою мовою. Крім читання, письма, арифметики і мистецтва говорити, дівчат навчали шити і кроїти, а юнаків навчали ремеслу палітурника і чоботаря [9].

Керівництво Одеського училища глухонімих багато уваги приділяло популяризації мало-відомої на той час справи навчання глухонімих серед широких верств міського й сільського населення півдня України. Тому в училищі систематично проводилися різноманітні урочисті акції, які організовувалися з приводу закінчення навчального року і випуску учнів. Після урочистої частини учням влаштовували прилюдні іспити.

Але в 90-х роках, як зазначає М. Д. Ярмаченко, до керівництва школою прийшли люди, для яких навчання й виховання глухонімих було справою далекою й чужою. Училище стало швидко занепадати. Усі досягнення Г. О. Гурцова і його сім'ї пішли в небуття. Була втрачена довіра громадськості, а з нею і матеріальне забезпечення школи. У 1896 році училище було закрито. Отже, здобутки більш як півстолітньої праці сурдопедагогів-ентузіастів були занедбані через некомпетентність і байдужість. Таким чином, за досить короткий час було розорено перший в Україні спеціальний заклад для глухонімих [7].

Одеське училище глухонімих відіграло важливу роль у зростанні громадської уваги до долі аномальних дітей. Завдяки зусиллям родини Гурцових Одеське училище глухонімих пе-

ретворилося на один із центрів сурдопедагогіки і мало важливе значення для розвитку і розповсюдження прогресивних ідей щодо роботи з дітьми з вадами слуху.

Література

1. *Вся Одесса*. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 г. — Одесса: Одесские новости, 1914. — 650 с.
2. *Листопад О. А., Безрукова С. В.* Перші навчально-виховні заклади Одеси для дітей з вадами розвитку // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: Збірник наукових праць. — Випуск 6—7. — Одеса: ПДПУ, 2002. — С. 175—178.
3. *Новороссийский календарь* на 1873 г. (Отдел VI) / Под ред. Вл. Михневича. — Одесса: Типография П. Францова, 1843. — С. 27.
4. *Об учреждении в Одессе заведения для воспитания глухонемых в Одессе* // Одесский вестник. — 1843. — № 70.
5. *Путеводитель* по Одессе Р. Москвича. — Владикавказ: Казбек, 1907. — С. 196—197.
6. *Путеводитель* по Одессе Ю. Сандомирского. — Одесса: Пушкинская типография, 1901. — С. 109.
7. *Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X — поч. XX ст.): Нариси* / Редколегія: М. Д. Ярмаченко (ред.), Н. П. Калениченко, С. У. Гончаренко та ін. — К.: Рад. шк., 1991. — 381 с.
8. *Справочник* на 1915 год об учебных заведениях Одесского учебного округа и служащих в них. — Одесса: Управление Учебного округа, 1915. — 103 с.
9. *Училище глухонемых* в Одессе // Одесский вестник. — 1864. — № 38.
10. *Училище глухонемых* в Одессе // Одесский вестник. — 1875. — № 203.

О. А. ЛИСТОПАД,

канд. педагогічних наук, доцент Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖЕР ТА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

На сучасному етапі розвитку системи загальної середньої освіти України важливого значення набуває оволодіння керівниками загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) теорією і практикою *управління інноваційною освітньою діяльністю*, яку ми розуміємо як процес цілеспрямованого впливу суб'єкта управління (керівника) на об'єкт управління (соціальну систему, що знаходиться у нестабільному стані — стані постійного розвитку), в результаті якого відбувається не лише його якісна зміна і підвищується рівень конкурентоспроможності, але й залучаються інвестиції (матеріальні, інтелектуальні), розробляються і впроваджуються інновації.

У розроблених нами теоретико-методологічних засадах менеджменту освітніх іннова-

цій — нового наукового напрямку в управлінні соціальними системами [1], важливе місце відведено розгляду змісту і структури діяльності керівника ЗНЗ як інноваційного менеджера. Його основними завданнями є:

— подолання перешкод, пов'язаних з використанням педагогічних інновацій (нововведень);

— створення соціально-педагогічних, організаційно-педагогічних і психолого-педагогічних умов реалізації інноваційної освітньої діяльності;

— консультування педагогічних працівників і членів громадськості з проблем застосування інновацій;

— тісна співпраця з науковцями і підтримка інноваційних ініціатив;

— систематичне вирішення нетрадиційних економічних (технічних, соціальних) проблем, пов'язаних із застосуванням чи впровадженням освітніх інновацій;

— прогнозування результатів діяльності і визначення шляхів досягнень.

Модель поведінки, яку формує інноваційний менеджер у колективі ЗНЗ (як правило це директор школи), будується на засадах минулого досвіду з використанням уже перевірених успішних рішень, із застосуванням підприємницької ініціативи.

Маркус Валенберг, один із засновників сучасної філософії промислового розвитку та економічного успіху в Швеції [2, с. 19], стверджує, що для країн, які розвиваються або є емерджентними [3], «найбільшу складність мають не недостача капіталу, природних ресурсів та техніко-технологічних розробок, а відсутність атмосфери підприємництва».

Тому ми розглядаємо інновації і підприємство у тісному взаємозв'язку.

Інновація в освіті, в нашому розумінні, є не лише кінцевим продуктом застосування новизни в навчально-виховному й управлінському процесах з метою зміни (якісного покращання) суб'єкта та об'єктів управління й отримання економічного соціального науково-технічного екологічного та іншого ефекту, а й процедурою постійного їх оновлення.

Підприємництво означає не лише організацію виробництва або процесу, а й пошук ринкової «ніші», адміністративну і фінансову діяльність. Воно вимагає знань, інтуїції, фантазії, витримки, сміливості, готовності приймати рішення і вирішувати різноманітні проблеми.

У тих закладах освіти, де не застосовується в управлінні менеджмент освітніх інновацій, педагогічний колектив і керівник не сприймають інновації та інноваційного менеджера. У закладах освіти, де керівник не тільки розуміє і підтримує підприємницьку ініціативу, але й прагне працювати як інноваційний менеджер, або залучає до роботи наукових консультантів як інноваційних менеджерів, створюються сприятливі умови для розвитку закладу і кожного учасника педагогічного та управлінського процесів.

Для досягнення визначених цілей інноваційний менеджер повинен мати достатні знання, високу культуру, відповідні здібності, щоб бачити і вирішувати різноманітні складні проблеми. Поряд з ентузіазмом він має забезпечувати пошук альтернатив, конструювання невідомого і незвичного, образ якого вже сформувався. Тому, як правило, інноваційний менеджер практично виконує функцію конструювання результату і шляхів, що ведуть до нього.

Для реалізації інноваційної стратегії розвитку ЗНЗ інноваційний менеджер мобілізує фінансовий, адміністративний, комерційний, матеріальний і головним чином людський потен-

ціал закладу освіти. У той же час після кожного позитивного «зсуву» організація протягом деякого незначного часу повертається в стан рівноваги у відповідності до первинних функцій. (Система завжди прагне рівноваги). Якщо інноваційний менеджер прагне вивести організацію із стабільного стану, він спирається на закономірності її функціонування і ті, які забезпечують йому інноваційний розвиток.

До таких закономірностей в управлінні ЗНЗ відносяться закономірності, розроблені Ф. Корольовим, Ю. Конаржевським, В. Бондарем, В. Масловим, В. Пікельною, Г. Єльніковою і доповнені нами як такі, що характеризують пряму залежність між інноваційною діяльністю та якістю освітнього процесу, матеріальним, фінансовим, інтелектуальним добробутом організації та її учасників; обернену залежність між інноваційною діяльністю і часом, витраченим учасниками навчально-виховного й управлінського процесів на виконання додаткових функціональних обов'язків, інтелектуальними витратами її учасників.

У зарубіжних країнах (наприклад, Голландії, Франції, Бельгії) управління інноваційною діяльністю в навчальних закладах забезпечують інноваційні менеджери, які, як правило, є висококваліфіковані спеціалісти в галузі менеджменту. В Україні інноваційними менеджерами, як правило, є керівники тих ЗНЗ, які здійснюють інноваційну діяльність. Це — директори експериментальних та інноваційних ЗНЗ, заступники директорів ЗНЗ з науково-методичної роботи, наукові консультанти). Основним завданням є спрямування діяльності педагогічних колективів на розробку, експериментування, апробацію та впровадження педагогічних інновацій, результатом якої є можливий перехід організації на якісно новий рівень функціонування — на рівень розвитку.

Керівники таких ЗНЗ (в теорії їх ще називають інноваційними) реалізують відповідну сукупність управлінських функцій, до яких нами віднесені цільові, спрямовуючі, інноваційні та традиційні. До цільових функцій відносяться педагогічне керівництво суспільним вихованням учнів, управління навчально-виховним процесом, адміністративна і фінансово-господарська діяльність, фахове викладання, громадська та пропагандистська діяльність [4]. До спрямовуючих — функції бачення стратегії та розвитку, керівництва і моніторингу, мотивації та управління персоналом, управління розвитком і фінансами, внутрішньої та зовнішньої комунікації [5]; до інноваційних — функції прогнозування, консультування, менеджменту, політико-дипломатична і представницька [6]; до традиційних — функції прийняття управлінського рішення, планування та організації, коригування, регулювання, обліку і контролю [6].

Реалізація цих функцій забезпечується системою відповідних знань і вмінь керівників ЗНЗ, які, як правило здобуваються ними під

час навчання на курсах підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти та під час здобуття магістерського ступеня за спеціальностями: «керівник навчального закладу» і «менеджмент організацій».

Розглянемо систему знань і вмінь керівників ЗНЗ щодо управління інноваційною діяльністю, які характеризують сукупність тих управлінських функцій, що лежать в основі базового стандарту їхньої професійної діяльності (табл. 1—5).

Таблиця 1

Функція керівника ЗНЗ щодо управління інноваційною діяльністю «Бачення стратегії та розвитку освіти»

Знання	
Законодавчі	— Конституція України. — Закони України про освіту; про інноваційну діяльність; про розвиток інноваційного потенціалу нації. — Закони про охорону здоров'я, соціальний захист, сім'ю та молодь.
Нормативні	— Положення МОН України про ЗНЗ, про інноваційну діяльність в ЗНЗ. — Нормативні документи МОН України, облдержадміністрацій, які регламентують планово-прогностичну та інноваційну діяльність керівника ЗНЗ.
Загально-теоретичні	— Концепція розвитку освіти на сучасному етапі. — Зміст стандартів освіти. — Концепція національного виховання учнів.
Організаційно-технологічні	— Технологія стратегічного, тактичного, оперативного планування. — Моделювання організаційних структур управління ЗНЗ.
Вміння	
Професійна готовність до якісного управління та культура	— Здійснювати зміни, виявляти творчість.

Таблиця 2

Функція керівника ЗНЗ щодо управління інноваційною діяльністю «Керівництво та моніторинг освітнього процесу»

Знання	
Законодавчі	— Закон України «Про загальну середню освіту». — Закон України «Про організацію навчально-виховного процесу в ЗНЗ».
Нормативні	— Положення МОН України про акредитацію ЗНЗ, про атестацію вчителів. — Нормативні документи МОН України і органів управління освітою державних адміністрацій про організацію навчально-виховного процесу в період переходу на новий зміст та термін навчання.
Загально-теоретичні	— Теоретичні основи моніторингу якості навчально-виховного процесу, діяльності школи, управлінської діяльності керівника школи, вчителів.

	— Теоретичні засади внутрішньошкільного управління. — Загальнодидактичні особливості навчального процесу для різних вікових груп учнів. — Технології особистісно орієнтованого навчання, виховання, управління — Інноваційні освітні технології
Організаційно-технологічні	— Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу. — Технології застосування прогресивного педагогічного досвіду та освітніх інновацій. — Технології здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень.
Вміння	
Професійна готовність до якісного управління та культура	— Здійснювати моніторинг якості прийнятих управлінських рішень.

Таблиця 3

Функція керівника ЗНЗ щодо управління інноваційною діяльністю «Мотивація та управління персоналом»

Знання	
Законодавчі	— Закон України про працю. — Закон України про охорону праці. — Міжнародні правові акти щодо захисту прав людини, дитини.
Нормативні	— Нормативні документи про оплату праці, про нагородження. — Правові основи складання колективного договору.
Загально-теоретичні	— Наукові основи мотивації праці. — Форми і методи роботи з дорослими. — Теорії менеджменту персоналу, педагогічної етики та деонтології.
Організаційно-технологічні	— Технологія стимулювання діяльності працюючих. — Технологія прийняття управлінських рішень.
Вміння	
Професійна готовність до якісного управління та культура	— Створювати комфортні умови для праці всіх учасників навчально-виховного процесу.

Таблиця 4

Функція керівника ЗНЗ щодо управління інноваційною діяльністю «Управління розвитком та фінансами»

Знання	
Законодавчі	— Закон України «Про бюджетну систему». — Закон України «Про бюджет». — Закон України «Про інвестиції».
Нормативні	— Нормативні документи щодо зміцнення навчально-матеріальної бази, вирішення адміністративно-господарчих та фінансових питань роботи школи.

Загально-теоретичні	— Основи економіки освіти. — Основи маркетингу в освіті. — Фінансово-банківський менеджмент. — Менеджмент освітніх інновацій.
Організаційно-технологічні	— Технології фінансового планування. — Складання бізнес-плану. — Технології фандрайзingu.
Вміння	
Професійна готовність до якісного управління та культура	— Запроваджувати освітні інноваційні технології. — Розвивати власну інноваційну культуру і культуру колег.

Таблиця 5

Функція керівника ЗНЗ щодо управління інноваційною діяльністю «Внутрішня та зовнішня комунікація»

Знання	
Законодавчі	— Закони України про інформаційні технології. — Закон України «Про громадські об'єднання та організації». — Закони України «Про органи місцевого самоврядування», «Про державне управління».
Нормативні	— Нормативні документи МОН України щодо зміцнення комп'ютерної бази школи. — Нормативне забезпечення виконання практичної частини навчальних програм ЗСО.
Загально-теоретичні	— Знання сучасних теорій менеджменту організацій. — Знання сучасних наукових розробок в галузі психології, соціології, педагогіки, інформатики.
Організаційно-технологічні	— Технології спілкування керівників ЗНЗ з громадськими організаціями. — Технології складання міжнародних угод, проектів тощо.
Вміння	
Професійна готовність до якісного управління та культура	— Пристосовуватись до ситуацій. — Входити у міжнародний та всеукраїнський освітній простір.

Оволодіння даною сукупністю знань і вмінь керівниками ЗНЗ відбувається під час вивчен-

ня курсу «Інноваційний менеджмент в освіті» [7], розробленого автором і запровадженого в навчальний процес щодо підвищення кваліфікації керівників ЗНЗ при Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти АПН України та перепідготовки за спеціальностями «магістр з менеджменту організацій» і «магістр з управління навчальним закладом».

За нашими експериментальними даними слухачі курсів підвищення кваліфікації ЦІППО — директори ЗНЗ — при вхідному діагностуванні продемонстрували недостатні знання законодавчої, нормативної, загальнотеоретичної, організаційно-технологічної складових, які відповідно розподілились таким чином: 85%, 77%; 53%, 34%. Технологічні знання мають найнижчий показник, однак саме вони розкривають сутність управлінської технології і характеризують наявність чи відсутність менеджменту інновацій в їхній діяльності. Вивчення технологічної складової управлінських знань потребує особливої уваги з боку організаторів навчання на курсах підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Література

1. *Проблеми і перспективи становлення 12-річної середньої школи*: Наук.-метод. посібник / За ред. В. Ф. Паламарчук, Л. І. Даниленко. — К.: Логос, 2003. — 78 с.
2. *Синто Б.* Філософія підприємництва // Проблема теорії і практики управління. — 1990. — № 3. — С. 16—21.
3. *Інноваційна стратегія українських реформ* / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. — К.: Знання України, 2004. — 338 с.
4. *Підготовка керівника середнього закладу освіти*: Наук.-метод. посібник / За заг. ред. Л. Даниленко. — К.: Міленіум, 2003. — 305 с.
5. *Освітній менеджмент*: Навч. посібник / За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. — К.: Шкільний світ, 2003. — 400 с.
6. *Даниленко Л. І.* Модернізація змісту форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи. Монографія. — К.: Логос, 1998. — 140 с.
7. *Даниленко Л. І.* Інноваційний менеджмент в освіті: Навч.-метод. комплекс з дисципліни. — К.: Міленіум, 2003. — 24 с.

Л. І. ДАНИЛЕНКО,

канд. педагогічних наук, доцент, про-
ректор ЦІППО АПН України

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 2-ГО КЛАСУ НАВИЧОК СКОРОПISY

У вітчизняній методиці навчання письму склався цілісний підхід до процесу оволодіння читанням і письмом. Теоретичною основою цього підходу є звуковий аналітико-синтетичний метод. Але, в порівнянні з навчанням читати, навчання письму має свої особливості. Вчені звертають увагу на те, що психофізіологічний механізм письма складається зі слухо-артикуляційних і зорово-рухливих ланок та рухомоторного компонента.

Отже «письмо» в значенні процесу відтворення звуків і їх комплексів (слів на аркуші паперу за допомогою певних рухів руки) являє собою специфіку його вивчення як шкільного навчального предмета у початковій школі. Але вироблення лише рухомоторного компонента поза зв'язком з мовними компонентами письма ніяк не сприяє формуванню складної мовнорухової дії, якою є графічна навичка. Вважаємо, що в процесі навчання письму повинні діяти умови для органічного поєднання слухових, артикуляційних, зорових та рухомоторних елементів. Це дозволить сформуванню в учнів каліграфічні навички, які стануть основою для розвитку скоропису, що необхідно для писемного мовлення в наступних класах.

Необхідно відзначити, що «каліграфія» на сучасному етапі втратила своє первісне (початкове) значення, бо естетично красивого письма з різними нажимними лініями та прикрашаючими елементами, які часто суперечили закономірностям техніки відтворення букв і їх поєднань, у початковій школі не спостерігається.

У сучасній методичній теорії під терміном «каліграфія» треба розуміти вміння писати чітким, розбірливим і сталим почерком, який в міру вироблення швидкості і зв'язності письма хоча і набуває індивідуальних рис, та все ж зберігає форму, розмір, пропорції літер української графіки [1, 4—5]. Швидкість письма молодших учнів «має задовольняти навчальні потреби дітей з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей» [2, 16].

Отже, перш ніж розпочинати роботу з розвитку скоропису, слід навчити дитину відтворювати букви і їх комплекси у суворо визначеній послідовності, яка спирається на закономірність формування зорово-моторних образів писемних графічних знаків.

Каліграфічна якість письма, а це дотримання пропорційності елементів букв певної висоти, ширини і кута нахилу, починає формуватися в структурі складної мовнорухової дії з самого початку навчання дитини письму. Однак

ця якість формується у процесі письма повільно, адже каліграфічний почерк вимагає спеціальних умов, реалізація яких на початковому етапі оволодіння ним може викликати негативні риси у вигляді різних графічних помилок та каліграфічних недоліків.

Під час навчання учнів письму (1 клас) першочерговою задачею для оволодіння закономірностями графіки рідної мови є формування елементарної навички накреслення букв у заданій послідовності. На заняттях з мови (2—3—4 класи) на кожному уроці доцільно відводити час для проведення так званих «каліграфічних хвилинок». Вважаємо, що це перша і основна умова для формування сталого почерку. Отже до уроку обов'язково треба підготувати таблицю «Сиди правильно під час письма», рукописний алфавіт, демонстраційні картки друкованих і писемних літер. Навіть у 4 класі учні «закріплюють графічні, технічні навички письма, ... формують вміння безвідривного поєднання елементів літер та поступово прискорюють письмо в міру індивідуальних можливостей» [2, 38].

Для формування каліграфічних навичок у молодших учнів, у школах м. Ізмаїла, а також Арцизького, Болградського, Ізмайльського та інших районів Одеської області два останні роки проводиться експериментальна робота. Вчителі 2-х класів працюють у «Робочому зошиті школяра» з друкованою основою [3]. На кожний урок для проведення «каліграфічної хвилинки» у зошиті виділяється від 2 до 5 рядків. Формування скоропису відбувається за генетичним методом: від легкого до складного, а вдосконалення сталого почерку учнів 2-го класу — в процесі проведення уроку. Учні розглядають групу літер, визначають однакові чи подібні елементи, відпрацьовують їх у складах, буквосполученнях і словах.

Добір вправ для формування скоропису — це друга умова становлення навичок скоропису. Так, на початку навчального року у 2-му класі радимо добирати вправи, які розвивають окомір і плавність письма. Для цього вкладаємо нелінований папір у зошит чи пишемо на дошці крейдою (рис. 1).

По можливості, вчитель пропонує учням підняти ручку догори і написати елементи в повітрі, слідкуючи за рухом указки. Іншим разом виконуємо дану вправу на рахунок і в більш швидкому темпі. Іноді викликаємо до дошки учня, він обводить указкою або пише мокрим пензлем необхідне поєднання, а діти

уважно слідкують за його рухами. І якщо учень припускається помилок, вказуємо на них і пояснюємо, як треба правильно написати. Потім учні пишуть одну групу елементів без рахунку, другу — під рахунок, повільно, третю — під рахунок, але швидше. Рядок дописують самостійно. Ці вправи дозволяють підготувати руку дитини до безвідривного письма і сприяють формуванню навичок скоропису.

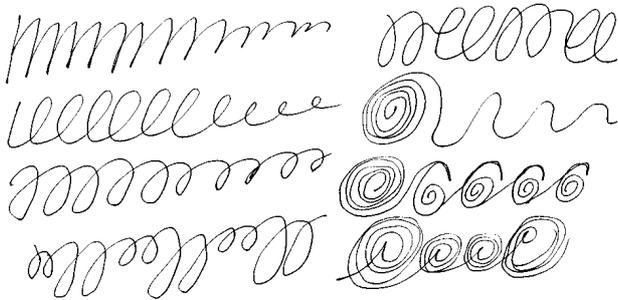

Рис. 1

У 2-х класах шкіл м. Ізмаїла (вчителі В. М. Веретильна, Т. А. Бурлак, К. А. Маслова, В. М. Редер, В. С. Фістішина та ін.) проводиться написання букв у так званому «узорі». Діти люблять ці «узори» елементів літер, де відпрацьовується плавність, безвідривність, швидкість. Наведемо декілька прикладів таких «узорів» (рис. 2).

Рис. 2

Для розвитку безвідривності письма, плавності і вільного руху руки радимо проводити такі вправи як «розчерки». Їх можна використовувати і на початку уроку, і в процесі його проведення. На думку вчителів м. Ізмаїла, ці вправи можуть проводитись як «письмо в повітрі», письмо «сухим пером» за готовим зразком, виконуватись олівцем в зошитах та ін. Зображення розчерків учитель наносить на дошку, плакат або в зошит у двох варіантах — великому і малому. У першому випадку — у розрахунку на розвиток рухів кисті і передпліччя, у другому — кисті і пальців. Вважаємо, що краще їх проводити після вправ для дрібної мускулатури руки, тобто гімнастики: згинання і розгинання пальців, виконання імітаційних рухів «Гра на піаніно», «Стукіт дощу», «Годуюмо курчат» тощо.

Далі пропонуємо дітям уважно розглянути групу літер у зошиті (рис. 3) [3].

Аналізуємо, з яких основних елементів вони складаються (повторюємо їх назву), як вони

з'єднуються з іншими літерами і т. ін. І лише після цього, розібравши окремо кожний рядок, виконуємо завдання в «Робочому зошиті». Звертаємо увагу учнів на висоту, ширину, нахил букв.

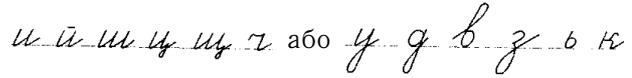

Рис. 3

Слід зауважити, що коли вчитель пише на дошці крейдою, показуючи поєднання, кисть руки завжди закриває частину написаного. Для того, щоб діти краще бачили і добре запам'ятали, які рухи ручкою вони мають зробити у процесі письма, радимо обводити написане указкою, при цьому звертати увагу дітей на те, щоб вони слідкували за її рухом. Додатково пояснюємо, що такі рухи вони повинні виконати і при роботі в зошиті, акцентуючи увагу на безвідривність письма. Діти пишуть самостійно цілий рядок (рис. 4) [3].

Рис. 4

Завдання слід записувати на дошці до початку уроку. Поєднання букв для скоропису і безвідривного письма у словах і реченнях виділяти краще кольоровою крейдою. Але цього замало, вчитель повинен обов'язково показати запис цих сполучень, тобто попрацювати над помилками, які зустрічаються у зошитах дітей. До того ж, на кожному уроці з української мови треба буде вивчити певну тему, закріпити її та ще й попрацювати зі словником, над розвитком мовлення, провести відповідні граматичні та звукобуквені розбори, оцінити знання учнів і т. ін. Для економії часу, «каліграфічну хвилинку» пропонуємо поєднувати з іншими видами роботи, наприклад, зі словниковою, роботою над орфографічними помилками, актуалізацією знань тощо.

Так, відпрацьовуючи третю групу малих літер: *г, т, п, м, р, н* звертаємо увагу на правильність написання *г* і *г* і виконуємо такі завдання (запис у зошиті такий) (рис. 5). Після цього пишемо слова (рис. 6).

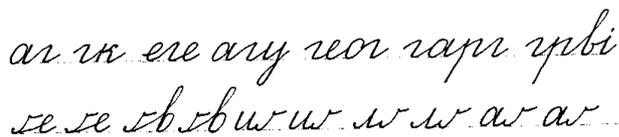

Рис. 5

Рис. 6

За вибором учні самостійно складають речення з одним із цих слів. Краще речення або примовку, прислів'я чи віршик записуємо у зошит:

Жене гусей маленький хлопчик,
Жене на луки, на поля.
Гелгочуть гуси, шкутильгають...
«Гиля, гиля, гиля, гиля!»

Прочитавши чи записавши текст, варто звернути увагу на лексичне значення слова «шкутильгають». Можна знайти прикметники чи дієслова в тексті, визначити невідповідність літер і звуків у якомусь слові й т. ін.

Або, виконавши «каліграфічну хвилинку», учні можуть відкрити словник на форзаці підручника, знайти слова, в яких є такі поєднання літер або пригадати слова з ними. Так, із підручника «Рідна мова» [4] учні можуть виписати такі слова: агрус, грибок, горять, друг, гава та ін., поставити наголос, підкреслити орфограми тощо.

Якщо слова чи тексти «каліграфічної хвилинки» сприяють актуалізації знань щодо вивчення нового матеріалу, то радимо її проводити на початку уроку. А якщо проводиться урок закріплення — то каліграфічну роботу краще проводити після перевірки домашнього завдан-

ня у вигляді невеличкої самостійної роботи чи як роботу над помилками, а іноді як розрядку після напруженої розумової діяльності.

Отже, проводячи експериментальну роботу, вчителі початкових класів досягли значних результатів. Учні пишуть більше 25 знаків за хвилину (норма 16—20) [5, 34], реагують на слово вчителя, а це вже запорука хорошого навчання взагалі.

Звичайно, робота над формуванням сталого і швидкого почерку має бути різноманітна, бо ніщо не викликає більшої нудьги, як одноманітність. Краще, коли під час проведення «каліграфічної хвилинки» вчитель, аналізуючи помилки в учнівських зошитах, добирає вправи з «Робочого зошита школяра», що допомагає формуванню правильності, безвідривності письма і скоропису. Це ті проблеми, які вимагають подальшого дослідження.

Література

1. Трунова В. А. Вчимося правильно писати. — К.— Ізмаїл: Сміл, 2002.
2. Програми для середньої загальноосвітньої школи (3—4 класи). — К.: Початкова школа, 2003.
3. Трунова В. А. Робочий зошит школяра (2 клас). — Ізмаїл, 2002. — 24 с.
4. Білецька М. А., Вашуленко М. С. Рідна мова (2 клас). — К.: Освіта, 1997.
5. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. — К.: Початкова школа, 2002.

Н. М. БОДНАР,

викладач Ізмаїльського державного гуманітарного університету,

К. А. МАСЛОВА,

вчитель ЗОШ № 10 м. Ізмаїла,

В. А. ТРУНОВА,

канд. пед. наук, в. о. професора Ізмаїльського державного гуманітарного університету.